

Vesterosas latviešu
papildskola

In. gr. #149

R. Miķelsons

LATVIJAS VĒSTURE

PIEKTAIS IESPIEDUMS

LCK APGĀDS LATVIJA

Västerås stadsbibliotek

SAMLING AV
LETTISKA BÖCKER
OCH DOKUMENT

74:91/51

J 1426

Vesterosas latv
papildskola

15.4978

2004-3
L 796

1/9

Vesterosas latviesu
papildskola

Inv. gr. #149

R. Miķelsons

LATVIJAS VĒSTURE

PIEKTAIS IESPIEDUMS

LCK APGĀDS LATVIJA

B-1
R-1
L-2

LATVIJAS NACIONĀLĀ
BIBLIOTĒKA

0304085885

Vesterosas latviesu
papildskola

Paper for this book has been provided by
The LUTHERAN WORLD FEDERATION
as a remembrance from Lutheran churches throughout
the world.

Papīru šai grāmatai ir sagādājusi
VISPASAULES LUTERĀŅU FEDERĀCIJA
kā sveicīenu no luterāņu baznīcām visā pasaulē.

MŪSU DZIMTENE TĀLĀ PAGĀTNĒ

1. Zem sniega un ledus.

Pirms daudz tūkstoš gadiem tagadējās Eiropas ziemeļu daļā klimats bija daudz aukstāks nekā tagad. Ziemas bija gaŗas, un sniega nokrita tik daudz, ka īsajās vasarās tas nespēja nokust. Tā sakrājās simtiem metru bieza sniega kārtā.

Augšējās sniega kārtas, ar lielu smagumu guldamās uz apakšējām, saspieda tās ledū. Ar laiku milzīgās ledus masas zem lielā spiediena sāka slīdēt gar Zviedrijas un Somijas kalnu nogāzēm uz leju un, lēnām virzīdamās uz priekšu, kā šļūdonis nāca pāri arī mūsu dzimtenei. Šļūdoņi izrāva zemes virskārtā dziļus dobumus un atnesa no ziemeļiem sev līdz no klintīm atšķeltus lielus un mazus akmeņus, kas, gaŗajā ceļā nobertzi un nogludināti, vēl tagad daudzās vietās guļ izkaisīti mūsu laukos.

Eiropas tālākā apledojuma robeža.

Šo laikmetu vēsturē sauc par ledus laikmetu. Mūsu dzimtene ledus laikmetā bija plašs sniega un ledus tuksnesis, kur nekāda dzīvība nevarēja būt. Bet vēl daudz gadu tūkstošiem paejot, klimats no jauna mainījās un kļuva silts. Sniegs un ledus sāka kust, un lielās ūdens

straumes. meklēdamas sev ceļu uz zemākām vietām, izgrauza dziļas gravas un piepildīja dobumus, kur radās ezeri. Gar šļūdoņu malu veidojās purvi, bet aiz tiem tālāk uz dienvidiem sākās plaši meži.

Kad sausākajās vietās ieviesās augi, no dienvidus apgabaliem, barību meklēdami, šurp atklāda dzīvnieki. Te purvainajās tundrās ganījās ziemeļbrīži, bet mežos dzīvoja mamuti, degunradži, sūbri, tauri un milzīgie alu lāči. Beidzot mūsu dzimtenē ieradās arī cilvēks.

2. Senmītne Riņņukalnā.

Viena no vissenākām cilvēku mītnēm mūsu dzimtenē atrasta pie Salacas iztekas no Burtņieku ezera — Riņņukalnā. Te sendienās atradies padziļš iedobums, ko to laiku cilvēks sev izvēlējis par mājas vietu. Te dzīvodams, viņš pārticis no zvejas un medībām. Visu, kas nav bijis ēdams — gliemežu čaulas, zivju asakas un dzīvnieku kaulus, viņš sametis blakus krasta iedobumā. Ar laiku dažādo atkritumu sakrājijs tik daudz, ka radies pat neliels uzkalniņš, ko tagad sauc par Riņņukalnu.

Riņņukalna iemītnieki lietojuši koka, kaula un akmens ieročus un darba rīkus. Viņi lietojuši arī māla traukus, kas darināti pavisam vienkārši. Trauks veidots bez podnieka ripas, liekot vienu māla kārtu uz otras. Iekšpuse un ārpusē pēc tam ar roku nogludināta. Lai trauks būtu glītāks, tas izrotāts iespiestām bedrišu rindām.

Šie ļaudis lietojuši arī rotas: saitē savērtus dzīvnieku zobus, dažādus kaula griezumus, slīpētus dzintara gabaliņus un akmens kareklišus.

Zemkopību un lopkopību Riņņukalna iemītnieki vēl nav pazinūši. Viņu vienīgais mājas/dzīvnieks bijis suns.

Mēs nezīnām pie kādas cilts piederējuši šie mūsu dzimtenes pirmiedzīvotāji. Domā, ka tie bijuši to tautu senči, pie kurām pieder tagadējie igauņi un somi.

3. Mūsu senči — senie balti.

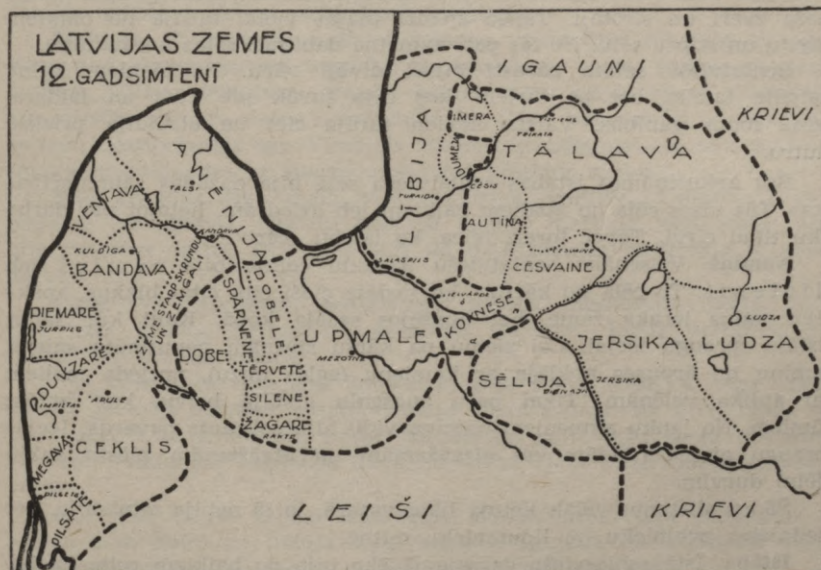
Ap 2500. gadu pirms Kristus dzimšanas no dienvidrietumiem un dienvidiem mūsu dzimtenē ienāca jauni iedzīvotāji. Tā bija drošsirdīga un varonīga cilts, kas bija bruņojusies labiem akmens kaujas cirvjiem un tāpēc bija parāki par šīs zemes pirmiedzīvotājiem. Ienācēji atšķīrās no vietējiem vēl ar to, ka viņi prata kopt zemi; lietojot akmens kapļus, turēja mājlopus un cēla sev pastāvīgas dzīvojamās istabas un saimniecības ēkas.

Šī jaunā cilts bija mūsu senči senie balti, no kuriem cēlušies latvieši, leiši un senprūši. Mūsu senči vietējās ciltis pa daļai uzvarēja, pa daļai atspieda atpakaļ uz ziemeļiem, un tā šī zeme kļuva par mūsu dzimteni, ko vēsture sauc par Senlatviju.

Ienākot Senlatvijā, mūsu senči sastapa plašus, reti apdzīvotus un pa lielākai daļai ar mežu aizaugušus apvidus. Cilvēku rokas neskarti, tur auga vareni simtgadīgi koki. Toreiz vēl bija vairāk ezeru un lielu staignu purvu. Upes bija platākas un dziļākas. Bīzie krēslainie meži bija labs patvērums zvēriem un putniem. Lielā skaitā tur bija atrodami mūsu

mežos tagad jau pilnīgi vai pa daļai izzudušie lāči, lūši, caunas, sermuļi un meža cūkas. Sastapa vēl arī sūbrus un taurus.

Ar šo mežu senie latvieši iesāka grūtu un neatlaidīgu cīņu, jo kā zemkopjiem viņiem vajadzēja vietas sētām un tīrumiem. Tomēr paaudze pēc paaudzes soli pa solim spiedās uz priekšu un sūrā darbā pārvērta savu jauno dzimteni par auglīgu un bagātu zemi.

4. Senlatvijas iedzīvotāji.

Senie latvieši bija sadalījušies vairākās ciltīs, kas tikai vēlāk kļuva par vienu latviešu tautu. Šīs ciltīs atšķiras apģērbā, rotās, darba rīkos, ieročos un dažos ieradumos, piemēram, mirušo apbedīšanā.

12. gadu simta beigās gandrīz visu tagadējo Kurzemi un daļu tagadējās Lietuvas apdzīvoja kurši. Tiem kaimiņos uz austrumiem ap Lielupi un tās pietekām dzīvoja zemgaļi. Tagadējā Latgalē un Vidzemē, atskaitot pašu jūrmalas piekrasti, dzīvoja latgaļi, ko senie raksti dēvē par letgaļiem jeb latvjjiem. Daugavas kreisajā krastā, kaimiņos leišiem, šauru un gaŗu zemes joslu apdzīvoja sēļi. Kurzemes pussalas pašā stūrī un gar tagadējo Vidzemes jūrmalu toreiz dzīvoja igauņiem un somiem radniecīga cilts — lībieši.

5. Senlatviešu sēta.

Letgaļi dzīvoja sētās, bet kurši lielāko tiesu ciemos, kur vairākas sētas bija celtas vienkopus lielākos puduros.

Ienākot Senlatvijā mūsu senči ne katru reizi varēja izvēlēties pašus

auglīgākos un zemkopībai noderīgākos apgabalus. Viņiem bija jāmeklē sākumā klajākas vietas, kas bija vieglāk iztīrāmas un kas atradās pie upes vai kāda cita ūdens tuvumā. Ja apvidus bija mežains, kur nebija kļajumu, viņi nolīda mežu un kādā sausākā uzkalniņā, kur vairāk piekļuva saule, uzcēla dzīvojamo istabu un pagalmā citas ēkas. Turpat visapkārt iekopa tīrumus,

Meža vidū dzīve bija nedroša, jo cilvēku mītnes pastāvīgi apdraudēja meža zvēri un sirotāji. Tāpēc apkārt mājas vietai taisīja no baļķiem augstu un stipru sētu. No tās pati apmetne dabūjusi sētas nosaukumu.

Senlatviešu sētām parasti bijuši divēji vārti. Pa vieniem kalnā staigāja ļaudis, bet pa otriem, kas bija tuvāk pie kūts un laidara. dzina lopus ganībās. Vārtus arvien turēja ciet un aizbīdīja priekšā šautru.

Bez apkurināmas istabas senlatviešu sētā bija dažādas saimniecības ēkas. Tās visas cēla no apaļiem baļķiem jeb dziedrām, lietojot par darba rīku tikai cirvi. Tāpēc toreiz teica, ka istabu „cērt“.

Namiņš. Vissenākā senlatviešu pagaidu celtnē bija namiņš jeb slietenis. To cēla no kārtīm, ko saslēja cieši citu citai blakus, apakšējos galus ieraka zemē, bet augšējos sasēja kopā. Kaut kur sānos atstāja spraugu ieejai. Lai ziemu pa kāršu starpām neputinātu sniegs, namiņu no ārpuses aplāja ar kamieniu (egles mizu), nozieda māliem vai aplika velēnām. Tikai pašu augšgalu atstāja brīvu, kur izplūst dūmiem. No lauku akmeņiem namiņa vidū bija sakrauts pavards. Ieejas spraugu aizsedza ādām vai aizgāžamām un atgāžamām plēstu galdu (dēļu) durvīm.

Šādus slietenus vēlāk lietoja tikai vasarā, jo tā nebija zemkopju, bet mednieku, zvejnieku un līdumnieku mītne.

Istaba. Istā senlatviešu dzīvojamā ēka bija no baļķiem celta istaba. To cēla tikai ar vienu telpu, ko tikai vēlākos laikos sadalīja ar starpsienām vairākās telpās. Jumtu istabai nosedza salmiem, niedrām vai melndriem. Jumta galos atstāja caurumus (brodiņus), kur izplūst dūmiem, jo dūmeņu senajām istabām nebija.

Istabām sākumā nebija arī logu, bet tikai durvis. Tās bija mazas un ar ļoti augstiem sliekšņiem. Sliekšņus taisīja augstus, lai lopi netiktu iekšā un ziemu vējš neputinātu sniegu istabā. Durvīm nebija viru. Tās bija pieslienamas un atgāžamas tāpat kā namiņa durvis. Vēlāk, kad sāka taisīt arī logus, tos izcirta jau gatavā ēkā, un tie bija tikai viena vai divu baļķu platumā. Ta kā stikla toreiz vēl nepazina, logus aiztaisīja ar aizgrūzamu dēli vai dažreiz aizvilka tiem priekšā pūslī.

Grīdas vietā istabā bija mālu klons jeb kuls. Nebija arī griestu. Vēlāk, kad griestus sāka taisīt, tos salika no apaļiem kokiem, un tie bija zemi.

Uguni istabā kurināja pavardā, ko salika no lauku akmeņiem. Bija gan jau pazīstama arī krāsns jeb ceplis. Ugunij degot, dūmi no ceplja vai pavarda piepildīja visu telpu, kamer izklīda pa brodiņiem jumta galos, logiem un durvīm.

Klēts. Zemkopju tautām ir vajadzīga atsevišķa ēka, kur pa ziemu uzglabāt ievāktu ražu. Senlatviešu sētā tā bija klēts, kur apcirķņos un tīnēs glabāja labību, drēbes, rotas un visu vertīgāko mantu. Kaŗa laikā labību slēpa ar tāsīm un salmiem izklātās bedrēs.

Klētis cēla no stipriem un izturīgiem kokiem un ar augstu paklēti, lai zemes mitrums nebojātu labību un citas mantas. Klēts augša bieži bija sevišķi izbūvēta, un to izlietoja par aizsargāšanās vietu un sētas drošāko slēptuvi, kad zemē siroja ienaidnieks.

Maltuve. Vissenākais miltu iegūšanas veids bija saberžot graudus starp divi akmeņiem vai sagrūžot tos piestā. Šo veidu pazina arī senie latvieši. Vēlāk vienkāršās graudu berzes vietā stājās rokas dzirnavas, kur virsējo akmeni vairs neiedarbinā berzējot, bet griežot uz apakšējā akmenī nostiprinātas ass. Virsējais akmens griezdamies un pats ar savu smagumu guldamies uz apakšējo, saberza graudus miltos.

Kad graudus sāka malt, bija vajadzīga maltuve. Dažreiz tā bija piebūve pie istabas, dažreiz savrupa celtnē. Maļšana senlatviešu sētā bija sievietes darbs. Tās cēlās āgri un dziedādamas vieglināja šo grūto darbu.

Pirts. Pie vissenākām senlatviešu celtnēm pieskaitāma pirts, kurai bija liela nozīme tīrības un veselības kopšanā. Pirtis mazgājās jeb „pērās“ un ārstēja slimos.

Bez tam pirts senajiem latviešiem bija svēta vieta, jo viņi ticēja, ka tur piemājo cilvēku likteņa lemēja dieve Laima. Ar pirti tāpēc tik cieši saistīts senā latvieša mūža sākums un gals: pirti bērni piedzima, un vecie ļaudis tur sagaidīja nāvi. Kā svētā vietā pirti rudenos mieloja veļus.

Rija. Lai labība labāk uzglabātos, senlatviešiem bija paradums to kaltēt. Šim nolūkam lietoja riju. To cēla klajākā un augstākā vietā, lai, labību vētijot, no visām pusēm vieglāk piekļūtu vējs.

Labību kaltēja rijā uz ārdiem, bet izkūla turpat blakus ārpusē uz klona. Vēlāk arī virs klona uzcēla jumtu. Tā radās piedarbs, kas atradās ar riju zem viena jumta.

Labību kūla sprigūļiem. Arī kulšana bija grūts darbs, jo kūļējiem bija jāceļas jau drīz pēc pusnakts.

Tauta ticēja, ka rijā piemājo gari. Arī tur dažreiz mieloja veļus.

Kūts. Lopus senlatvieši turēja kūtīs, bet kaŗa laikā priekšpilī. Kūts zirgiem un citiem lopiem bija viena, tikai sadalīta vairākās daļās. Vissenākās kūtis bijušas vienkāršas nojumes ar iežogotu laidaru blakus.

6. Senlatviešu saime.

Visus ļaudis, kas dzīvoja vienā sētā, sauca par saimi. Senlatviešu saimes bija lielas. Savās ģimenēs tagad lielāko tiesu sastopam tikai divas paaudzes — vecākus un bērnus. Kad bērni izaug lieli un apprecas, viņi aiziet no vecākiem un uzsāk paši savu dzīvi. Turpretim senlatviešu ģimenēs nevien bērni, bet arī bērnu bērni ar savām ģimenēm palika dzīvot pie tēva un vectēva. Tik cieši turēties kopā viņus spieda toreizējie dzīves un darba apstākļi, jo atsisot sirotāju uzbrukumus un nolist mežu

nespēja katra ģimene par sevi, bet tikai lielāks radu pulks. Tāpēc senlatviešu saimēm vajadzēja būt ļaužu bagātām.

Vīriešu darbus sētā vadīja saimnieks, bet sieviešu darbus saimniece. Saimnieks raudzījās arī, lai saimē valdītu saskaņa un miers. Istabā viņam bija goda vieta galda galā, turpat, kur senlatviešu Dievam.

Dzimts. Kad saimes istaba un sēta bija kļuvusi par šauru, kādai dēlu ģimenei vajadzēja atšķirties un celt jaunu sētu kaut kur tuvumā. Tā no vienas saimes vairākās paaudzēs izauga daudzas. Viņu sētas atradās tuvu kaimiņos cita citai, un to iemītnieki bija savā starpā asinsradi, jo bija cēlušies no viena senča. Tā radās dzimts jeb ģints.

Visus vienas dzimts vīriešus sauca par bāliņiem, bet sievietes par māsiņām. Svešas dzimtis bija tautas un to piederīgie — tautu dēli un tautu meitas. Tāpēc par aizprecētu māsiņu teica, ka tā aizgājusi tautās, jo sievu ņēma tikai no svešas dzimts.

Ļaudis. Visi brīvie latvieši saucās par ļaudīm. Nebrīvi bija kalpi jeb vergi, kas sētā darīja visus smagākos darbus. Tie bija kaŗa gūstekņi un par pārkāpumiem sodītie noziedznieki. Pret tiem izturējās ar nicināšanu un sauca par neļaudīm.

Brīvie ļaudis bija vienlīdzīgi tiesībās, bet atšķirās cits no cita turībā. Tos, kam bija vairāk mantas un lielākas saimes ar daudz kalpiem un kalponēm, sauca par labiešiem, jeb bajāriem. Viņiem ļaudis bija lielāka cieņa, un tos parasti ievēlēja dažādos pagasta vai ciema amatos. Viņus tad sauca par vecājiem.

7. Senlatviešu darbi.

Zemkopība. Jau ienākot Senlatvijā mūsu senči bija zemkopji. Viņu sētām visapkārt bija tīrumi jeb maizes zeme, ko mēsloja un rūpīgi apstrādāja. Tīrumi bija iedalīti trīs laukos, kur pārmaiņus sēja šādu labību — pirmajā gadā rudzus un pūpus (ziemas kviešus), otrā — miežus, auzas, griķus, zirņus un citu vasarāju. Trešo lauku neapstrādāja, bet atstāja vienu gadu papuvē. No šķiedraugiem audzēja linus un kaņepes, no sakņaugiem — rāceņus, kāpostus, rutkus un lokus jeb sipolus. Lauku apstrādāšanai lietoja arkļus un ecēšas, kapļus, izkaptis un sirpjus. Zemkopja parastais darba lops bija zirgs.

Senlatvieši sēja labību arī līdumos. Tos izmantoja tikai 3—5 gadus, kamēr labība padevās. Pēc tam tos atstāja atmatā, ļāva aizaugt ar mežu un līda līdumus citā vietā.

Kā pirmo labību līdumā parasti sēja miežus, kas bijusi senlatviešu pirmā maizes labība. No miežiem cēlies mūsu maizes nosaukums.

Lopkopība. Senlatviešu vērtīgākā manta bija viņu lopī, sevišķi govīs un zirgī, ko visvairāk piemin mūsu tautas dziesmas. Turēja bez tam arī aitas, kazas, cūkas un no mājputniem vistas. Zirgus lietoja jāšanai un braukšanai, un tie bija neaizstājams palīgs arājam un kaŗavīram. Govīs un citi mājlopi sagādāja uzturu, apģērbu un apavus. Cik labi bijusi nostādīta senlatviešu lopkopība, liecina kāds sirojums Kursā, kad ienaidnieks no kāda ciema aizvedis kā laupījumu arī 5 mucas sviesta.

Dravniecība. Ļoti ienesīga bija nodarbošanās ar dravniecību, kas sagādāja medu un vasku. Medus senajos laikos bija vienīgais saldināšanas līdzeklis, jo cukura nepazina. Medu lietoja uzturam, vai raudzēja kopā ar alu un dabūja saldu reibinātāju dzērienu, ko sauca par medalu jeb miestīņu. Pēc vaska uz mūsu zemi brauca Vakareiropas tirgotāji, jo daudz vaska katoļu zemes izlietoja baznīcās svecēm.

Senie latvieši kopa bites mežos tam nolūkam sevišķi sagatavotos (dētos) kokos. Tādu cilvēku darinātu bišu mājokli sauca par dori, bet koku, kur dori izgreda — par biškoku. Lai varētu kokā uzkāpt un pie dores ērti strādāt, senie dravnieki lietoja sevišķu kāpšanas ierīci, ko sauca par dzeini. No tā vēl tagad tautā palicis izteiciens „bites kāpt“.

Medniecība. Medības cilvēkam bija kādreiz vai vienīgais līdzeklis kā tikt pie uztura. Senie latvieši neatmeta šo nodarbošanos arī pēc tam, kad jau sen bija piegriezušies zemkopībai. Mežā dažādu zvēru bija daudz. No caunām un lūšiem ieguva vērtīgas kažokādas, citi zvēri deva gaļu uzturam. Kažokādas ar ļoti labu peļņu pārdeva ārzemju tirgotājiem. Tā bija ļoti pieprasīta prece, ko sākumā lietoja pat naudas vietā.

Parastie mednieku ieroči bija strops un bulta, arī šķēps, slazdi, lamatas un cilpas. Uzticams mednieku palīgs jau senos laikos ir bijis suns.

Zvejniecība. Kautgan Senlatvijā bija daudz ezeru un upju, ar zvejniecību kā amatu nodarbojās galvenokārt tikai jūrmalnieki. Zivis ķēra tīkliem un maksšķerēm, dūra žeberkliem un taisīja arī tačus un lika tajos murdus. Braukšanai pa ūdeņiem lietoja no viena koka izdobtas laivas — vienkocus.

Mājas amatniecība. Senajiem latviešiem bija vajadzīgas ēkas, dažādas saimniecības lietas, darba rīki, apģērbs un rotas. Vienu otru lietu ievada tirgotāji no citām zemēm, viss cits bija jāpagatavo pašiem. Tā radās mājas amatniecība.

Viens no senākiem bija kalēja amats. Senlatviešu kalēji jau prata iegūt dzelzi no vietējās purvu rūdas, bet tās iznāca ļoti maz. Tāpēc dzelzs bija jāieveda no citām zemēm tāpat kā bronza, no kurās pagatavoja rotas. Bronzu nevar kalt. To kausēja sevišķos māla traucīnos un tad izlēja saktis, aprocas un kakla riņķus no māla pagatavotās formās.

Namdarīcēla ēkas, taisīja ratus un ragavas un strādāja citus koka darbus.

Katrā ciemā un pagastā bija amatnieki, kas no koka, krijiem un tāss taisīja traukus, pūrus drēbēm, tīnes un dažādas cības.

Podnieki savā darbā jau lietoja ripu, uz kurās darināja glīti izrotātus māla traukus.

Prasmē un glītumā augstu stāvēja arī sievietes roku darbs. Senās latvietes pratušas nevien labi vērpēt, bet arī krāsot savus nātnos un vilnas audumus. Kapenēs atrasti audumi brūnā un zilā krāsā.

Aitas cirpa dzirklēm, vērpšanai lietoja vārpsti, bet auda stāvos jeb staklēs, kas stāvējušas pieslietas stāvus pie sienas. Uz tām izausti gan gludi, gan skujoti audumi.

Tirdzniecība. Neviena tauta nevar iztikt tikai ar tām mantām, ko tā iegūst vai ražo savā zemē. Viss, kas ir nepieciešams, bet savā zemē nav dabūjams, ir jāieved. Preču apmaiņu starp tautām izdara tirgotāji. Senlatvieši apmainīja vasku, medu un kažokādas pret sāli, metalliem un dažādiem izstrādājumiem. Tirgojās arī ar vergiem.

Tirdzniecība kļuva daudz rosigāka, kad preču apmaiņā sāka lietot naudu — sākumā zvērādas, vēlāk sudrabu un dažreiz pat zeltu. Nauda nebija kalta kā tagad, bet lietoja sudraba stienīšus, ko maksājot cirta un svēra pēc vajadzības. No senlatviešu ciltīm visrosīgākie tirdzniecībā bija zemgaļi un kurši. Viņu kapenēs vairakkārt ir atrasti naudas svāriņi.

8. Senlatviešu apģērbs un rotas.

Apģērbu senlatvietis piemēroja gada laikam — savs apģērbs bija vasarai, savs ziemai. Tādēļ auda gan vilnas, gan nātnus audumus.

Virieši nēsāja pāri galvai maucamus vilnas svārkus gaļām piedurknēm un bikses. Svārku apmales dažreiz bija izrotātas apšuvēm vai ieaustām bronzas spirālītēm. Svārkus priekšā sasprauda ar sakti un ap vidu sajoza ar ādas jostu. Kājās valkāja autus un apāva ādas zābakus, kurpes vai no lūkiem pītas vīzes. Galvā nēsāja cepuri, kas dažreiz bija apšūta bronzas spirālišu rindām. Sevišķi iecienītas bija „caunu cepurītes“. Ziemā valkāja kažokus.

Viriešu rotas bija gredzeni, platās kaņavīru aproces, ar bronzu apkaltas jostas, saktis svārku saspraušanai un bronzas ieaudumi un apšuves apģērbā.

Sieviešu apģērbs bija daudz košāks un bagātāks. Viņas valkāja baltus linu kreklus ar piedurknēm, vilnas brunčus, kājautus, kurpes un vīzes. Kreklu sasprauda ar sakti. Arī sievietes valkāja jostu. Sieviešu apģērbā visskaistākās bija villaines, ko uzmeta uz pleciem un sasprauda ar sakti vai adatu. Dažreiz villaines bija ļoti greznas, izrotātas skaistiem bronzas rakstiem. Jaunavas valkāja vainagu, bet precētas sievas cepurī jeb „mici“.

Arī rotas sievietēm bija greznākas un bagātākas nekā viriešiem. Ap kaklu tās valkāja bronzas vai sudraba kakla riņķus, uz krūtīm greznas važiņu rotas, uz rokām aproces un pirkstos gredzenus.

9. Senlatviešu reliģija, svētki un godi.

Senais latvietis kā zemkopis stāvēja tuvu dabai, ja darbs tūrumā un līdumā visu mūžu viņu saistīja pie laukiem un meža. Dabu viņš vēroja ik dienas un izjuta, ka viss viņa darbs ir atkarīgs no varenajiem spēkiem, kas valda dabā. Kad karstā saulainā dienā pēkšņi pār laukiem pāršalca spēcīgs viesulis, nolaistījās zibeņi un nodārdēja smagi pērkona grāvienī, senajam latvietim šķita, ka ir kāds augstāks spēks, kas visam liek tā notikt. Tādu augstāku spēku darbību viņš saskatīja visās dabas parādībās un iedomājās tās kā sev līdzīgas, bet spēcīgākas dzīvas būtnes. Tā radās senlatviešu dievības. Rūpēs par savu druvu auglību,

lopiem un savu likteni, senlatvietis godināja dievības, ziedoja tām un izlūdzās viņu svētību.

Dievības. Senlatviešu augstākā dievība bija Dievs. Kā debesu valdnieku viņu iedomājās jājam uz zirga, kas aplāts ar zvaigžņu segu. Pašam viņam mugurā gaišs mēteli, ko tautas dziesmās apdzied kā sudraba mēteli. Pa zemi Dievs staigā kā labs saimnieks, kas visu zina un visu saprot. Viņš palīdz visos darbos, soda netikumus un svētī tikušos.

Cilvēka likteņa lēmēja bija dieve Laima. Katra mūžu tā ielika jau šūpulī. Viņas lēmumus neviens vairs nespēja grozīt.

Ļoti pazīstamas dievības bija Pērkons, Saule un Mēness. Pērkons bija tumšo negaisa mākoņu dievs. Saule aizstāvēja bāreņus un grūtdieņus. Mēness bija sargs kareivjiem, kas sirojumos parasti devās naktīs.

Senlatvieši ticēja arī dabas gariem, kas valda dabā un ko viņi sauca par mātes m. Viņu starpā pirmo vietu ieņēma Zemes māte. Sākumā tā bija zemes auglības devēja, bet vēlāk valdīja „viņu sauli“. Meža mātes gādībā atradās mežs. Tā pārzināja kokus, zvērus un putnus un palīdzēja medniekiem, koku cirtējiem un ganiem. Meža māti iedomājās kā varenu lielu koku meža vidū. Jūras māte bija ūdens bagātību glabātāja, tā sargāja zvejniekus un jūras braucējus. Vēja māte valdīja vējus un bija laika lēmēja. Dārza māti sievietes piesauca darbā sakņu dārzā.

Svētvietas. Senlatvieši savus dievus pielūdza brīvā dabā. Viņiem nebija svētnīcu. Tauta pulcējās svētos kalnos, ko sauca par „elku kalniem“, svētbirzīs, zem liepām un ozoliem vai pie lieliem akmeņiem. Dieviem ziedoja no sava lauka augļiem un lopiem, arī naudu, rotas un citas lietas. Svētvietās nedrīkstēja nolauzt pat zariņa, vai noplūkt ogu, kas bija uzaugusi svētā koka tuvumā, cik tālu sniedzās koka ēna.

Senlatviešiem laikam nebija īpašas svētnieku kārtas, bet gan zīlnieki un pareģi. Visas svētās paražas izpildīja saimnieks vai dzimts vecākais.

Svētki. Senlatviešu svētki bija cieši saistīti ar zemkopja darbu gadskārtām. Pavasara darbus viņi iesāka ar Ūsiņa dienu. Tad dzina pirmo vagu tīrumā, pirmo reizi laida lopus ganos un zirgus pieguļā. Ūsiņdienas priekšvakarā vai no rīta agrī saimnieks kāva melnu gaili un gatavoja mielastu.

Sējas laika beigās svētīja apsējības. Labības plauju beidzot svinēja applāvības, kulšanu beidzot apkūlības.

Visskaistākie senlatviešu svētki bija vasaras saulgriežu svētki. Lai pārnestu sētās dabas auglības spēku, zāļu vakarā grieza meijas, plūca jāņa zāles un pina vainagus. Meijas sprauda druvās un dārzos un nesa istabā. Naktī dedzināja ugunis. Tās pacēla augstu kārts galā, lai būtu redzamas pāri visām druvām. Tā cerēja nodrošināt druvām auglību un pasargāt tās no ļauniem gariem. Vainagiem galvā, ļaudis līgodami staigāja no sētas uz sētu.

Rudenī, kad visi lauku darbi bija pabeigti, svinēja dievaines. Senlatvieši ticēja, ka šai laikā nelaiki jeb veļi atstāj veļu valsti un nāk apciemot savus piederīgos. Tas bija klusākais laiks senlatviešu sētās, kad „pakaļpalcēji“ garā satikās ar „aizgājējiem“. Vakaros, kad iestājās

krēsla, ļaudis kavējās saimes istabā un pieminēja savus mirušos radus. Veļus godinot, pirtis vai rijās uzklāja galdu un uzlika vislabākos ēdienus. Saukdams katru vārdā, saimnieks aicināja veļus pie mielasta. Pēc kāda laika tos raidīja atkal projām un atgādināja nenodarīt posta, skrienot pāri mājām, laukiem, plāvām, ganībām un mežiem. No veļiem gaidīja svētību druvās un sētā.

Ziemas vidū svētīja ziemas saulgriežus jeb Ziemas svētkus. Ļaudis maskojušies tad gāja no sētas uz sētu un vilka līdzī blūki, ko beigās neskaldītu pavardā sadedzināja. Šais svētkos ēda cūkas galvu ar zirņiem un pupām.

Godi. Svētku svinēšanā piedalījās ļaudis no plašāka novada. Godos ņēma dalību tikai radi. Tie bija vienas dzimts svetki sakarā ar svarīgākiem notikumiem cilvēka mūžā — dzimšanu, vedībām jeb kāzām un miršanu.

Pirmo godu rīkoja, kad bērnam deva vārdu (kristīja). To izdarīja svinīgi visu radu priekšā. Vārdu dodot jaunpiedzimušo atzina par pilntiesīgu dzimts locekli. Katrs rads paturēja bērnu rokās. Arī šūpuļa liksti cērtot, katrs nocirta pa skaidai. Svinības beidzās ar radu kopīgu mielastu.

Otrs dzimts gods bija vedības jeb kāzas. Senie latvieši ņēma sievu tikai no svešas dzimts. Izdevīgā brīdī jaunietis ar saviem draugiem nolūkoto tautu meitu nolaupīja. Bāliņi dzinās līgavas zagļiem pakal, tā kā nereti viņu starpā notika cīņas. Zadzējus sauca par vedējiem, līgavas bāliņus par panākniekiem. Vēlāk ieviesās paradums līgavu izpirkt no svešās dzimtas. No tā radies vārds „precēt“. Arī vedības svinot, kad līgavu ievēda jaunajā sētā un dzimtā, notika dažādas darības jeb ceremonijas.

Radu pulks samazinājās kādam dzimts loceklim nomirstot. Apbedīšanas priekšvakarā radi sanāca bērū mājā atvadīties no aizgājēja un visu nakti pavadīja pie tā nomodā. Mirušo apbedīja netālu no mājām dzimts kapos. Kurši savus mirušos pirms tam sadedzināja. Kapā katram deva līdz viņa ieročus un darba rīkus, arī susekli, adatu ar diegu, pirts slotu, naudu un pārtiku — maizi un alu. Senlatvieši ticēja, ka dzīve veļu ciemā ir līdzīga dzīvei „šai saulē“, ka visas šīs zemes lietas tur būs vajadzīgas. Viņi arī ticēja, ka sakars ar dzimti aizgājējam nepārtrūkst. Dievainēs mirušais apciemo savus radus un ņem visdzīvāko dalību savas dzimts dzīvē.

10. Senlatviešu pilis, valstis un valdnieki.

Pagasts. Senos laikos, kad ģimenes bija lielas iedzīvotāju skaits ātri pieauga. (Zinātnieki senlatviešu skaitu 12. g. s. beigās vērtē ap 300.000 cilvēku.) Dzimts novads plētās arvien plašumā, un tā vienas dzimts piederīgie nonāca tuvos kaimiņos ar citām dzimtim. Bieži gadījās arī ka srotāji izpostīja sētas, iedzīvotāji aizklīda uz citiem novadiem un apmetās tur uz pastāvīgu dzīvi. Tā dzimtis sajaucās savā starpā un nespēja vairs savus piederīgos aizstāvēt. Palīdzība bija jāmeklē kaimiņam pie kaimiņa. Tas spieda ļaudis apvienoties jaunās vienībās, ko sauca par

draudzēm un pagastiem, bet Kursā un lībiešu novados par va-
kā m. Pagasta priekšnieks bija pagasta vecākais, ko ievēlēja visi
pagasta iedzīvotāji.

Pilis. Sava novada aizsardzībai pret ienaidnieka uzbrukumiem pagasta
laudis cēla pilis. Dažreiz pilis cēla vairāki pagasti kopā. Pils vietai
izmeklēja apkārtnes visaugstāko uzkalnu. Bija ļoti izdevīgi, ja uzkalns
atradās starp divi upju satekām vai tādā vietā, kur no vienas puses bija
upe, no otras ezers vai purvs. Tad pieeja uzkalnam bija tikai no vienas
pusēs.

Uzkalna virspusi noraka līdzenu un zemi nobēra gar uzkalna malām,
lai tas kļūtu stāvāks. Nolidzinātajā vietā uzcēla koka pili, ko aizsargāja
stipra baļķu sēta vai akmens krāvumiem nostiprināta gulķoku siena. Uz
pili veda uzeja, kas nobeidzās pie vārtiem, kurus aizsargāja torņi. Pils
pagalmā atradās tādas pašas ēkas, kādas sastopam senlatviešu sētā. Kara
laikā pili meklēja patvērumu apkārtnes iedzīvotāji, paglāba tur savus
lopus un vērtīgāko mantu.

Pilī dzīvoja kungs. Viņam bija ligta kara draudze un plaša saime.
Kalpi un kalpones strādāja viņa laukos, apkopa lopus un padarīja visus
mājas darbus. Turībā viņš bija pārāks par citiem novada ļaudīm.

Pie pilīm dažreiz atradās arī plašākas ļaužu apmetnes, ko sauca par
pilsētām. Tur dzīvoja lielāko tiesu amatnieki.

Valsts. Ienaidnieka visvairāk apdraudētajos apgabalos dažiem pagasta
vecākajiem izdevās apvienot savā varā vairākus pagastus, dažreiz pat
plašākus novadus. Tā radās valstis. Jau 9. gadu simta vidū Kursā
bija 5 valstis, kuru valdniekus senlatvieši sauca par kungiem. Katrā
valstī bija vairākas pilis. Ļaudis, kas dzīvoja valstī, bija kunga pavalst-
nieki. Viņi maksāja nodevas un pildīja kara klaušas. Kara laikā visi
brīvie vīrieši, kas spēja nest ieročus, devās kaujās kunga vadībā. Kungs
sprieda arī tiesu. Svarīgākās valsts lietās viņš apspriedās ar kara
draudzes virsniekiem, pagastu vecākajiem un labiešiem.

Senlatviešu kunga vara dažreiz bija tik liela, ka senajās laiku
grāmatās (chronikās) tie nosaukti par ķēniņiem. Tādi bija Viestarts
un Nameisis Zemgalē, Lamīķis Kursā un Visvaldis Jersikas
valstī. Arī Turaidas lībieši bija apvienojušies plašākā valstī, kurā valdīja
ķēniņš Kaups.

Kara gaitas. Vēlā rudenī un ziemā, kad iestājās tumšas naktis un
aizsala ezeri, upes un purvi, senlatvieši gaidīja uzbrukumus un paši devās
kara gaitās. Sirojumu galvenais nolūks bija iegūt kara laupījumu. Tādēļ
centās iebrukt ienaidnieka zemē negaidot, lai tas nepaspētu sagatavoties
aizsardzībai. Uzbrucēji izlaupītās sētas nodedzināja un vērtīgāko mantu,
lopus un gūstekņus aizveda līdzī. Gūstā parasti ņēma tikai sievietes un
bērņus un padarīja tos par vergiem.

Lai aizsargātu sevi pret pēkšņiem un negaidītiem ienaidnieka
uzbrukumiem, senlatvieši pie meža ceļiem rīkoja aizcirtumus, jukām
pāri ceļam sagāžot lielus kokus ar visiem zariem. Dažreiz aizcirtumus
rīkoja arī, lai apgrūtinātu ienaidnieka atkāpšanos un piespiestu to cīnīties
neizdevīgos apstākļos.

Ieroči. Senlatviešu galvenie ieroči bija kaujas cirvis, zobens un šķēps. Šķēpus lietoja mešanai un tuvciņai. Metamie šķēpi bija īsāki un vieglāki. Kaujas cirvjus izrotāja iesistiem rakstiem, bet kātus-bronzas aptinumiem. Ar bronzas apkalumiem bija izrotātas arī zobenu makstis un rokturi. Kareivju šaujamaiss ierocis bija loks un bultas, kaut gan loku vairāk lietoja medībām.

Bruņas latviešu kareivji nelietoja. Bruņu cepures laikam ir bijušas tikai kungiem un bagātajiem bajāriem. Kapenēs tās nav atrastas.

Sevis aizsargāšanai kaujā lietoja ar ādu apvilktus koka vairogus. Vairoga vidus bija apkalts ar dzelzi, kas pasargāja roku no ienaidnieka cirtiena.

11. Lībieši.

Lībieši ir igauņu radu tauta. Tie apdzīvoja piejūras apgabalu gar tagadējās Ziemeļkurzemes un Rietumvidzemes piekrasti. 12. gadu simtā viņi, tāpat kā senlatvieši, nodarbojās ar zemkopību, lopkopību, dravniecību un tirdzniecību. Jūras tuvums tos pamudināja nodoties arī zvejai. Viņi bija veikli jūras braucēji, un tie uzturēja sakarus ar Skandināvijas tautām. No turienes viņi ieveda ieročus, rotas un citas lietas. Mājas amātniecība viņiem bijusi mazāk attīstīta nekā senlatviešiem.

Lībiešu apģērbs līdzīgs senlatviešu apģērbam, tikai krāsas tam tumšākas, līdzīgas igauņu tautas tērpu krāsām.

Sievietes valkāja greznas važiņu rotas un saktis ar piekariņiem. Kaklā tās nēsāja sudraba, bronzas vai dzintara krelles, pirkstos gredzenus, uz rokām aproces.

Lībieši bija izveicīgi kaņavīri. Savu virsnienu un kungu vadībā viņi devās tālos sirojumos. Bieži lībiešiem bija ciņas ar letgaļiem un pārējām senlatviešu ciltīm.

12. Senlatviešu sakari ar vikingiem un krieviem.

Senlatviešu kaimiņi. Senlatvija bija bagāta zeme, un tā atradās ļoti izdevīgā vietā pie Baltijas jūras. Te itkā uz robežas saskārās Vakarēiropas un Austrumeiropas kultūras. Pa jūru no Senlatvijas bija viegla satiksme ar apkārtējām zemēm. Tāpēc jau kopš seniem laikiem uz mūsu zemi ir vērsušies daudzu tautu skati, un jau vairākkārt svešas tautas ir plūdušas šurp, lai to iekarotu.

Senlatviešu kaimiņi ziemeļos bija igauņi, dienvidos leiši, austrumos krievi un rietumos pāri jūrai — zviedri un dāņi. Ar visām šīm tautām mūsu senčiem bija dzīvi sakari kā miera, tā kara laikos. Tika apmainītas preces un izcīnītas kaujas.

Vikingi. No. 9. — 11. gadu simtam senlatviešiem nodibinājās sevišķi dzīvi sakari ar Skandināvijas tautām, kad no turienes sāka plūst spēcīgs izeļotāju vilnis uz austrumiem.

Skandināvijā šai laikā bija samērā daudz iedzīvotāju, bet daba tur nabadzīga, un zeme nespēja tos visus uzturēt. Tāpēc laiku pa laikam kādai iedzīvotāju daļai bija jāastāj dzimtene un jāmeklē laime sve-

šumā. Sevišķi tas sakāms par daudzajām mazo ķēniņu jeb kungu dzimtīm, kam bija daudz dēlu. Jaunākos dēlus vilināja izceļot dēku kāre un vēlēšanās labi nopelnīt sirojumos svešajās zemēs. Tādus izceļotājus no Zviedrijas, Norvēģijas un Dānijas sauca par vikingiem. Viņi bija organizēti kara draudzēs, kas ar zvērstu bija saistītas pie sava kuģa.

Pavasaros, kad jūrā norima vētras, vikingi sēdās kuģos, uzvilka savas zili, zaļi vai sarkani svītrotās buras un devās uz mūsu dzimtenes piekrasti. Viņi iebrauca upes grīvās, devās pa upi uz augšu un apstājās parastajās tirgus vietās. Uz īsu laiku viņi noslēdza mieru ar vietējiem iedzīvotājiem un sāka tirgoties. Kurši, zemgaļi un letgaļi atveda vergus, zvērādas, medu un vasku un iemainīja pret sāli, metalliem, ieročiem, vadmalu un citām precēm.

Kad preces bija izpārdotas, vikingi devās sirot apkārtējās sētās un ciemos, lai iegūtu kara laupījumu.

Caur Senlatviju gāja tā sauktais austrumu ceļš no Baltijas jūras uz Melno jūru. Vikingi izmantoja šo ceļu. Viņi brauca pa Daugavu un tās pietekām cik iespējams tālu uz augšu. Tad izvilka kuģus krastā, uzlika uz riteņiem un vilka pa sauszemi līdz tuvākai Dņepras vai Volgas pietekai. Pa Dņepru viņi brauca līdz Melnai jūrai un pa to tālāk līdz Bizantijas (Griekijas) galvas pilsētai Konstantinopolei. Turp viņi aizveda iegūtās zvērādas, medu un vasku un dabūja pretim, dārgus audumus, rotas un citas mantas. Daži no viņiem par labu algu palika kalpot pie Bizantijas ķeizara par miesas sargiem.

Vikingi brauca arī pa Volgu līdz pat Kaspijas jūrai, kur satikās ar arābu tirgotājiem un izmainīja savas preces. Arābu sudraba nauda ieplūda arī Senlatvijā.

Tālais ceļš uz svešajām austrumu zemēm bija ļoti nedrošs. Tādēļ vikingi Daugavas, Dņepras un dažu citu upju krastos uzcēla pilis, pakļāva savai varai apkārtnes iedzīvotājus un dibināja valstis. Krievu zemē tādas vikingu valstis bija Novgorodā, Polockā un Kijevā. Arī Koknesē un Jersikā īsu laiku bija apmetušies viņu kungi un prasīja no apkārtnes iedzīvotājiem meslus, tā saukto „pagastu“.

Ap 853. gadu zviedri gribēja nostiprināties Kursā, bet tikai uz īsu laiku viņu ķēniņam Olavam izdevās ieņemt kuršu pilsētas Jūrpili (pie Grobiņas) un Apūli (tagadējā Lietuvā). Arī vēlāk zviedru un dāņu vikingi laikiem pakļāva sev dažus Kursas un Zemgales novadus, bet šiem mēģinājumiem nebija cerēto panākumu, jo iekarotājus drīz atkal padzina.

Arī senlatvieši, bet it sevišķi kurši, brauca tālos vikingu braucienos uz Zviedriju un Dāniju, kur apmainīja preces un ieguva kara laupījumu. Viņu sirojumos nodarītais posts ir bijis tik liels, ka baznīcās noturēti aizlūgumi, lai Dievs pasarga pilsētas un ciemus no kuršu briesmām.

Senlatviešu sakari ar krieviem. No austrumiem Senlatviju apdraudēja krievu vikingu kungu vadībā. Senlatvijai tuvu kaimiņos atradās vikingu valstis — Novgoroda, Pliskava un Polocka, kas centās pakļaut savai varai letgaļu zemes. Šo valstiņu valdnieki jeb kņazi,

kas jau bija pieņēmuši kristīgo ticību pareizticības veidā, sūtīja pie letgaļiem savus garīdzniekus. Bet pieņemot ticību, letgaļiem bija jāapņemas maksāt „desmitās tiesas“ nodoklis, tas ir desmitā daļa no ražas un citiem ienākumiem baznīcu un baznīckungu uzturēšanai.

Vairākus gadu simtus krievi vēltīgi mēģināja salauzt letgaļu pretestību. Tikpat vēltīgi bija krievu mēģinājumi pakļaut pārējās senlatviešu ciltis. 1107. gadā vienā pašā kaujā Zemgalē Polockas kņazs zaudēja ap 9000 kritušo.

VĀCU SPIEŠANĀS UZ AUSTRUMIEM

13. Vācieši uzbrūk slaviem un baltu tautām.

12. gadu simtā gandrīz visa Vakarēiropa bija katoļticīga. Katoļu baznīcas augstākais garīdznieks bija pāvests Romā, kam kā garīgam valdniekam paklausīja katoļticīgie visās zemēs. Bez tam katoļu baznīcai piederēja plašas zemes, kur pāvests valdīja kā laicīgs valdnieks. Lai savu garīgo un laicīgo varu paplašinātu un nostiprinātu, pāvesti 11. un 12. gadu simtā rīkoja krusta karus pret Muhameda ticības piekritējiem, kurus uzskatīja par neticīgiem jeb pagāniem.

Kad krusta kari bija nesekmīgi beigušies Palestīnā, tos sāka rīkot pret pagānu tautām Eiropā. Šos karus izmantoja Vācijas firsti, lai paplašinātu savas austrumu robežas. Vāciešiem tuvākie austrumu kaimiņi toreiz bija slavi un senprūši un tālāk aiz tiem — leiši un latvieši. Vēlēdamies iekāpot šo tautu apdzīvotās zemes, viņi izsludināja tās par neticīgām un uzsāka pret tām krusta karus.

Jau 12. gadu simtā vācieši ar kaujām nonāca līdz Baltijas jūrai un uzcēla uz agrākās slavu zemes savas pilsētas — Lībeku, Brēmeni un Hamburgu. No šīm ostas pilsētām vācu tirgotāji drīz vien sāka braukt pa vikingu pēdām uz apkārtējām kaimiņu zemēm. It sevišķi viņus vilināja tirdzniecība ar Baltiju un Krieviju, kur bija daudz zvēraudu, vaska, labības un citu preču, ko varēja iemainīt ar ļoti lielu peļņu pret savas zemes ražojumiem.

Vācu spiešanās uz austrumiem parasti notika tādā kārtībā, ka pirmie devās ceļā tirgotāji, tiem sekoja pēc kāda laika misionāri un beidzot galīgo iekarošanu pabeidza karavīri.

14. Pirmie vācu tirgotāji Daugavā.

Sākot ar 12. gadu simta otro pusi vācu tirgotāju kuģi sāka parādīties Daugavā arvien biežāk. Lībieši, kas te dzīvoja, uzņēma viņus draudzīgi, jo ar svešniekiem viņi bija iepazinušies jau Gotlandes salā. Kad preces bija apmainītas, tirgotāji rudenos devās atpakaļ uz Vāciju un ieradās atkal nākošajā pavasarī.

Drīz vien vācieši sāka braukt pa Daugavu uz augšu, kur ap Ikšķili sākās auglīgāki un vairāk apdzīvoti lībiešu novadi. Te viņi ierīkoja pastāvīgu tirgotāju nometni, kur palika paši pa ziemu un atstāja nepārdotās preces.

Tirgotāju tālākais nolūks tomēr bija nokļūt ar savām precēm Krievijā, uz kuriem veda divi ceļi: viens no Daugavgrīvas pa sauszemi uz Pliskavu, otrs pa Daugavu uz Polocku. Tie abi gāja caur lībiešu un letgaļu zemēm. Vācu tirgotāji zināja, ka lībiešu un letgaļu kungi nomuitos viņu preces un strīdus gadījumā pat atņems. Tāpēc vajadzēja pakļaut Baltiju savai varai. To viņi cerēja panākt vispirms miermīlīgā ceļā ar katoļu baznīcas palīdzību.

15. Pirmie vācu misionāri.

Letgaļi jau lielāko tiesu bija pieņēmuši kristīgo ticību no pareizticīgajiem Krievijas vikingiem, bet katoļu baznīca neatzina to par īstu ticību. Lībijā, Zemgalē un Kursā tautas vairākums vēl bija pagāni, tikai tirgotāji, kam bija sakari ar Skandināviju un Krieviju, bija kristīti.

Ap 1180. gadu kādā pavasarī, kad vācu tirgotāji no Libekas devās savā kārtējā braucienā uz Daugavu, viņiem atbrauca līdz mūks Meinhards un apmetās Ikšķiles tirgotāju nometnē. Te viņš sāka mācīties lībiešu valodu, uzcēla mazu koka baznīciņu un sāka sludināt apkārtnes iedzīvotājiem katoļu ticību. Tomēr piekritēju viņam bija maz.

Tad Meinharda izmantoja gadījumu, kad nākošajā ziemā zemē bija iebrukuši leišu sirotāji, un viņam kopā ar lībiešiem vajadzēja glābties tuvējās mežos. Meinharda iesāka ar lībiešiem sarunas par drošas mūra pils celšanu, ja lībieši no savas puses apsolītos kristīties. Lībieši to apsolīja. Tad nākošajā pavasarī no Gotlandes ieradās amatnieki, un Daugavas krastā pie Ikšķiles sāka pacelties jaunās pils mūri.

To redzot, pie Meinharda ieradās lībieši arī no tuvējās Daugavas salas un panāca līdzīgu vienošanos.

Kad lībieši sāka kristīties, Meinharda bija ļoti iepriecināts. Arī Brēmenes virsbīskaps bija apmierināts ar Meinharda panākumiem un iecēla viņu par visas lībiešu zemes jeb Livonijas bīskapu.

Tomēr, kad pils nāca gatavas un kopā ar Meinhardu Ikšķiles pili apmetās bruņoti vācu karavīri, lībiešos radās neuzticība. Viņi vairs nekristījās un atkrita pat tie, kas jau bija kristīti.

Tad Meinharda griezās pēc palīdzības pie pāvesta. Viņš aizsūtīja slepeni uz Romu savu palīgu mūku Teodoriku un lūdza palīgā krusta karotājus.

Meinharda tomēr nesagaidīja krustnešus. Viņš nomira 1196. gadā.

16. Pirmie vācu krustneši.

Bīskaps Bertolds. Pēc Meinharda nāves Brēmenes virsbīskaps iecēla par bīskapu Livonijā Bertoldu. Zinādams Meinharda neveiksmes, Bertolds vispirms nolēma iepazīties ar savu jauno darba lauku. Viņš ieradās Ikšķilē un saaicināja lībiešu kungus un lābiešus uz sarunām, bet tām nebija panākumu. Tad Bertolds aizbrauca atpakaļ uz Vāciju un drīz atgriezās ar lielu krustnešu pulku. Pirmā kauja uz mūsu dzimtenes zemes starp krustnešiem un lībiešiem notika smilšu kalnos pie Rīgas ciema. To vadīja pats Bertolds. Lībieši cīnījās varonīgi, bet viņi vēl nebija raduši cīnīties ar bruņotiem jātniekiem un tāpēc neizturēja un sāka bēgt. Dzenoties pakaļ bēgošajiem lībiešiem, Bertoldu straujais

zirks ierāva viņu vidū, kur kāds no bēgošo pulka vārdā Imauts (Imanta) viņu nodūra. (1198).

Krustneši nežēlīgi atrieba Bertolda nāvi. Viņi dedzināja un postīja lībiešu ciemus, kamēr tie bija spiesti atjaunot miera līgumu un pieņemt kristību. Bet tikko krustneši aizbrauca, lībieši nomazgāja kristību Daugavā un izraidīja no savas zemes vācu garīdzniekus un tirgotājus (1199).

Bīskaps Alberts. Lībieši pēc tam dabūja nodzīvot mierā tikai īsu laiku. Jau nākošajā pavasarī 23 kuģos atbrauca liels krustnešu kara-spēks un kopā ar to jaunais Livonijas bīskaps Alberts. Krustneši ātri salauza lībiešu pretestību un piespieda lībiešu kungus izdot savus dēlus par ķīlniekiem, kuŗus Alberts pēc tam aizveda uz Vāciju, lai uzaudzinātu par vāciešu draugiem.

Ikšķilē, kur atradās bīskapa sēdeklis, Alberts nejutās drošs, jo tā atradās tālu no jūras un par daudz dziļi ienaidnieka zemē. Vajadzēja atrast drošāku apmešanās vietu, no kurienes iesākt zemes iekarošanu. Šim nolūkam daudz izdevīgāks Albertam likās klajums Daugavas krastā pie Rīgas ciema, kur bija vieta arī labai ostai. Ar tirgotāju palīdzību Alberts te sāka celt pilsētu un Rīgas ciema vārdā nosauca to par Rīgu (1201. g.).

Jaunās pilsētas vietā vispirms nosprauda tirgus laukumu. Visapkārt tam uzcēla ēkas, kur apmetās dzīvot pirmie Rīgas tirgotāji un ierīkoja savas preču noliktavas. Pilsētu nostiprināja ar smilšu valni un uz tā uzcēla stipru baļķu sētu. Apkārt apraka grāvi.

Lai Rīga ātrāk uzplauktu, uz Alberta lūgumu pāvests izsludināja lāstus par katru kristīgu tirgotāju, kas turpmāk iebraukt zemgaļu ostā. Ar to Alberts panāca, ka zemgaļu tirgotājiem bija jācieš lieli zaudējumi, jo Vakareiropas tirgotāji ar savām precēm drīkstēja iebraukt tikai jaunajā Rīgas ostā.

Rīga uzplauka ātri un kļuva vācu atbalsta punkts cīņai pret Baltijas tautām. Pilsētu drīz paplašināja un vaļņu vietā uzcēla mūrus.

Zobeņbrāļu ordenis. Kad Alberts ieradās Livonijā, viņa karaspēkā bija tikai krusta karotāji. Tas nebija pastāvīgs karaspēks, jo krustnešus vajadzēja līgt katru gadu no jauna. Viņi atbrauca pavasarī, palika te vienu gadu un nākošajā rudenī kopā ar tirgotājiem atgriezās atpakaļ Vācijā. Viņu alga bija grēku piedošana un neticīgajiem atņemtais kara laupījums.

Alberts bija gudrs un tālredzīgs valstsvīrs. No līdzšinējiem piedzivojumiem viņš saprata, ka zemes iekarošana būs ilgs un grūts uzdevums. Tāpēc jau tūlīt pēc ierašanās Livonijā viņš sāka domāt par pastāvīgu karaspēku.

Krusta karu laikā tājās zemēs, kur krustneši cīnījās, bija nodibinājušās vairākas bruņinieku organizācijas, ko sauca par ordeņiem. To uzdevums bija sniegt krusta karotājiem visāda veida atbalstu. Pēc šo ordeņu parauga mūks Teodoriks saziņā ar bīskapu Albertu un pāvestu nodibināja 1202. gadā Livonijā Zobeņbrāļu ordeni.

Ordenī iestājās no Vācijas atbraukušie krustneši un Gotlandes tirgotāji. Visi ordeņa locekļi saucās savā starpā par brāļiem, un viņi ieda-

lijās brāļos bruņiniekos, brāļos priesteros un brāļos kalpotājos. Kalpotāji bija strēlnieki un amatnieki.

Lai nekas nekavētu ordeņa brāļus nodoties savam pienākumam, katram, ko uzņēma ordeni, bija jādod vairāki solījumi. No viņiem prasīja atteikšanos no privātas mantas. Tāpēc ordeņa brāļi nedrīkstēja turēt naudu makā un savas lietas aiz atslēgas, jo visa manta piederēja ordenim. Tāpat kā katoļu garīdzniekiem, ordeņa brāļiem bija aizliegts precēties. Viņiem bez ierunām bija jāpilda savu priekšnieku pavēles un visu mūžu ar zobenu jācīnās pret neticīgajiem. Brāļi priesteri to darīja ar vārdiem.

Zobenbrāļu ordenis uzcēla Rīgā savu pili. Tas bija pastāvīgais ordeņa mitekļis. Brāļi bruņinieki dzīvoja pilī vienās telpās un ēda pie viena galda. Brāļiem bija vienāds tērps — virs bruņām viņi valkāja baltu mēteli, kam zem kreisā pleca bija uzšūts sarkans krusts un zem tā sarkans zobens. Ordeņa priekšnieku sauca par mestru.

CĪNAS PAR DAUGAVAS ŪDENS CĒĻU

17. Uzbrukumi lībiešiem.

Pa to laiku, kamēr Alberts organizēja kaņaspēku, viņam izdevās nodibināt draudzīgus sakarus ar Senlatvijas kungiem. Ar zemgaļiem un kuršiem viņš noslēdza draudzības līgumus, bet lībiešu kungu Kaupu viņam izdevās pilnīgi dabūt savā pusē. Sevišķi pēc tam, kad 1203. gadā Kaups kopā ar mūku Teodoriku bija apceļojis Vāciju un viesojies Romā pie pāvesta, viņš atgriezās no turienes kā pārliecināts vāciešu draugs.

Tā pagāja pieci gadi, kamēr visi sagatavošanās darbi bija pabeigti un Alberts varēja sākt cīņu, lai atvērtu vācu tirdzniecībai Daugavas ūdens ceļu uz Krieviju. Viņš sagaidīja no Vācijas vēl stiprus krustnešu palīgspēkus un tad ar spēcīgu armiju 1205. gadā devās uz I k š ķ i l i.

Lielā pārspēka priekšā lībieši neizrādīja sevišķu pretestību. Viņi atkāpās pa Daugavu uz Lielvārdi un kopā ar lielvārdiešiem meklēja patvērumu mežos. Tas pats notika vēlāk A i z k r a u k l ē. Lībiešu atstātās pilis ieņēma krustneši, un Alberts kādu savu bruņinieku iecēla I k š ķ i l ē par pārvaldnieku.

Cīņas Turaidā. Nākošajā (1206) gadā sekoja kaņagājiens pret Turaidas lībiešiem, kas bija snieguši palīdzību saviem tautas brāļiem pie Daugavas. Šoreiz Alberts uz saviem spēkiem vien nepaļāvās. Viņš izmantoja senu zemgaļu naidu pret lībiešiem un uzaicināja tos piedalīties kaņagājiēnā. Atbalsts, ko zemgaļi šoreiz sniedza Albertam, bija liels, jo ieradās ap 3000 zemgaliešu vīru lielkunga Viestarta vadībā.

Alberts sadalīja kaņaspēku divi daļās. Vienu uzticēja vadīt Kaupam pret Turaidu, kur tagad valdīja viņa radi un draugi. Otra daļa devās pret Satezeli Gaujas otrā krastā pie Siguldas, kur valdīja Dabrelis.

Turaidas aizstāvjos nebija vienprātības. Kad tuvojās ienaidnieks, daži gan nostājās uz vaļņa, bet citi pa otru pusi sabēga mežos. Pils tāpēc nespēja pretoties un padevās.

Daudz stingrāka apņemšanās savu pili aizstāvēt bija Satezelē. Kad Dabreļa ļaudis ieraudzīja paceļamies dūmus Turaidā, kur dega Kaupa pils, viņi visi kā viens uzkāpa pils nocietinājumos un sagaidīja ienaidnieku. Visu dienu turpinājās uzbrukums Satezelei, tomēr pils palika neieņemta, un ienaidnieks bija spiests bez panākumiem atkāpties.

Pēc šīm kaujām Turaidas lībieši tomēr bija tā novājināti, ka viņi drīz izdeva ķilniekus un pieņēma katoļu ticību.

18. Cīņas ar letgaļiem un sēļiem pie Daugavas.

Vācieši ieņem Koknesi. Robežās ar lībiešu novadiem pie Daugavas atradās Kokneses valsts. Pēc lībiešu padošanās, gribēdams uzturēt ar vāciešiem draudzīgas attiecības, Kokneses kungs Vesceka ieradās Rīgā pie Alberta uz sarunām. Sarunu iznākums Kakneses valstij nebija labvēlīgs, jo tā kļuva atkarīga no Rīgas bīskapa. Vesceka bija spiests atdāvināt Albertam pusi savas valsts, atzīt viņu par savu virskungu un uzņemt noteiktu skaitu vācu bruņinieku savā pili.

Šī vienošanās varēja pastāvēt tikai īsu laiku, jo saprašanās ar bruņiniekiem nebija iespējama. Attiecības ar viņiem saasinājās arvien vairāk, kamēr kļuva tik naidīgas, ka kādu dienu Vescekas ļaudis bruņiniekus pārsteidza un nogalināja. Tikai dažiem izdevās izbēgt un nokļūt atpakaļ Rīgā.

Kad drīz pēc tam pienāca ziņa, ka Koknesei tuvojas bīskapa Alberta karaspēks, Vesceka pats nodedzināja savu pili un aizgāja uz Krieviju (1208.)

Vācieši ieņem Sēlpili. Tāds pat liktenis piemeklēja sēļus, kas dzīvoja Daugavas kreisajā krastā. Lai būtu iemesls karā, Alberts pārmeta viņiem draudzēšanos ar leišiem, jo leiši, dodamies sirojumos uz lībiešu, letgaļu un igauņu novadiem, bieži izlietoja Daugavas pāreju pie Sēlpils.

1208. gadā Alberta karaspēks ielenca Sēlpili. Sēļi turējās drošsirdīgi, bet viņu zaudējumi bija tik lieli, ka beidzot tie lūdza mieru un izpildīja visas vācu prasības. Viņiem bija jāizdod savi dēli par ķilniekiem un jāpieņem vācu priesteri, kas pils valnī uzsprauda svētās Marijas karogu.

Ar sēļu padošanos vācu varā nonāca Daugavas kreisais krasts.

Jersikas padošanās. Jersika kopā ar savām pavalstīm bija lielākā letgaļu valsts. Bīskapa Alberta laikā Jersikā valdīja lielkungs Visvaldis, ko vācieši dēvēja par ķēniņu. Visvaldis centās uzturēt ar saviem kaimiņiem draudzīgas attiecības. Krievijai Jersika valsti pa daļai tuvināja ticība, jo Visvalža pavalstnieki bija kristīti pareizticībā. Bet daudzie pilskalni gar visu Krievijas pierobežu tomēr liecina par cīņām, ko letgaļi bija izcīnījuši, lai aizstāvētu savu neatkarību.

Ar Lietuvas kungu Daugeruti Visvaldi saistīja radniecīgas attiecības, jo viņa sieva bija Daugeruša meita.

Tikai pret vāciešiem Visvaldis izturējās naidīgi un neielaidās ar viņiem sarunās. Tāpēc jau tūlīt pēc Sēlpils krišanas Alberts sāka gatavoties karā pret Jersiku. To pašu darīja Visvaldis, nocietinādams savu

pili un pilsētu. Jersika toreiz bija viena no lielākām Senlatvijas pilsētām ar vairākām pareizticīgo baznīcām un krietnu skaitu pastāvīgo iedzīvotāju — amatnieku un tirgotāju.

1209. gadā, kad Jersikai tuvojās Alberta karaspēks, Visvaldis sagaidīja uzbrukumu nocietinātajā pilsētā, bet vāciešu spiediens bija tik spēcīgs, ka viņiem izdevās nocietinājumus pārraut. Viņi ielauzās pilsētā un sāka dedzināt un postīt. Ļaudis glābās bēgot pāri Daugavai uz Dignāju. Daudzo gūstekņu starpā, kas krita vāciešu rokās, bija arī ķēniņiene. Šis gadījums pa daļai piespieda Visvaldi izbeigt tālāko cīņu. Lai atbrīvotu ķēniņieni, viņš iesāka sarunas.

Jersikas valsti piemeklēja Kokneses liktenis. Puse savas valsts Visvaldim bija jāatdod Rīgas baznīcai un jāatzīst bīskaps par savu virskungu. Valsts otro pusi bīskaps ieguva pēc Visvalža nāves.

Pēc šīs uzvaras Daugavas ceļš vāciešiem bija brīvs, un ļoti drīz pēc tam viņi noslēdza ar Polockas kņazu tirdzniecības līgumu.

19. Tālavas padošanās.

Tikpat svarīgs vāciešiem bija tirdzniecības ceļš, kas gāja no Daugavgrīvas gar Gauju cauri Tālavai uz Pliskavu. Lai vieglāk dabūtu to savās rokās, vācieši izmantoja naidu letgaļu un igauņu starpā. Ordenis centās ieraut šīs tautas savstarpējos karos, bet pats pa to laiku spiedās arvien dziļāk letgaļu novados.

1208. gadā tai pašā laikā, kad notika uzbrukumi Koknesei un Sēlpilij, vāciešu sakūdiņi, Tālavas kungi — Tālivaldis, Varidotis un Rūsiņš pieprasīja no igauņiem atlīdzību par zaudējumiem, kas viņiem bija nodarīti agrākajos karos. Igauņi bija ar mieru sākt sarunas un atsūtīja savus sūtņus, bet vienošanās nebija panākama. Kad sūtņi bija aizbraukuši, Tālavas kungi nolēma sākt karu un aizsūtīja Varidotī uz Rīgu lūgt vāciešu atbalstu. Ordenis bija atsaucīgs. Tas ieradās ar lielu karaspēku un sāka kopā ar letgaļiem postīt igauņu zemi. Ar bagātu laupījumu pēc tam atgriezušies mājās, Tālavas kungi steidzās nostiprināt savas pils, jo zināja, ka drīz sekos igauņu atmaksas uzbrukums.

Nebija ilgi jāgaida, kad igauņi iebruka Trikātas novadā un ielenca Beverīnu. Pils turējās drošsirdīgi, bet igauņi atkāpās tikai tad, kad bija izdzirduši par ordeņa palīgspēku tuvošanos.

Tam sekoja jauns Rūsiņa un Varidoša sirojums igauņu zemē. Tas bija tik negaidīts, ka ļaudis vēl nebija paspējuši atstāt ciemus un sabēgt mežos. Tāpēc igauņu posts bija ļoti liels, bet letgaļi atgriezās ar smagu laupījumu un veda sev līdz daudz gūstekņu un lopu.

Kādā no nākošajiem atmaksas sirojumiem igauņiem izdevās līdzīgā kārtā pārsteigt un sagūstīt Beverīnas kungu Tālivaldi. Gūstā Tālivaldis nomira moku pilnā nāvē. Lai izspiestu atzišanos, kur glabājas Tālivalža apslēptā manta, igauņi viņu pratinādami dzīvu sadedzināja.

Letgaļu strīdus ar zobenbrāļiem. Ordeņa istie nolūki drīz kļuva rēdzami arī Tālavas letgaļiem, kad 1212. gadā Varidoša pavalstniekiem A. utinā izcēlās strīdus ar Cēsu zobenbrāļiem lauku un biškoku dēļ. Izlīgumu uz vietas nevarēja panākt, tāpēc cietušie devās meklēt taisnī-

bu pie Rīgas bīskapa. Tomēr abas puses bija tik naidīgi noskaņotas, ka arī Albertam neizdevās panākt izlīgumu. Letgaļi palika sarūgtināti, noslēdza ieroču brālību ar lībiešiem, pēc sena paraduma minot kājām zobenus, un iesāka cīņu.

Vissīvākās cīņas notika pie Satezeles. Te krita letgaļu kungs Rūsiņš, kuņš, no pils vaļņa sarunādamies ar ordeņa mestru Bertoldu, bija noņēmis savu bruņu cepuri. Tai brīdī viņu ķēra smagā bruņinieku bulta.

Pēc šīs cīņas letgaļi dabūja atpakaļ bīškokus, bet ordenis paturēja laukus un samaksāja par tiem atlīdzību. Ar katru gadu Tālavas leģaļi kļuva no vāciešiem atkarīgāki. 1214. gadā Rīgas bīskapam padevās Tāllivalža dēli Rameks, Drivinalds un Varibuls. Viņi atmeta pareizticību un uzņēma savā novadā katoļu garīdzniekus.

Savstarpējie kari letgaļu un igauņu starpā turpinājās vēl kādu laiku, kamēr 1224. gadā arī Dienvidigaunija nonāca vācu varā. Šai pašā gadā Rīgas bīskaps un Zobenbrāļu ordenis sadalīja savā starpā Tālavas un Gaujienas valstis. Ar to vāciešu mērķis bija sasniegts. Tirgotājiem bija brīvs ceļš uz Krieviju, zeme bija piegriezta katoļu ticībai un iekārotajā zemē bija likts pamats Rīgas bīskapa un ordeņa laicīgajām valstīm.

KURŠU BRĪVĪBAS CĪNAS

20. Kuršu uzbrukums Rīgai.

Pēc tam, kad lībieši bija zaudējuši patstāvību un vācu varā bija nonākusi Jersikas valsts, kuršu un zemgaļu kungiem attiecības pret bīskapu Albertu un Zobenbrāļu ordeni mainījās un kļuva pat atklāti naidīgas.

Pirmie cīņu iesāka kurši un drīz pēc Jersikas krišanas 1210. gadā sarīkoja uzbrukumu Rīgas pilsētai. Pēc chronista atstāstījuma viņi ieradušies Daugavgrīvā ar tik daudz kuģiem, ka tie klājuši jūru kā tumšs mākonis. Kad daži lībiešu zvejnieki pasteidzās novest ziņu par kuršu tuvošanos uz Rīgu, tur sacēlās liels uztraukums, jo pilsētā kaŗaspēka bija maz. Pat priesteri ķērās pie ieročiem un izgāja kuršiem pretim Daugavas krastā.

Kamēr kurši izkāpa no kuģiem un sakārtojās kaujai, ielenkdami pilsētu no visām pusēm, rīdziniekiem atsteidzās palīgspēki no Salaspils. Notika karsta cīņa, bet kurši to zaudēja, jo viņiem nebija vajadzīgo ierīču pilsētas ieņemšanai. Viņi savāca savus kritušos un pārcēlās uz Daugavas otru krastu, kur pēc sena ieraduma sakrāva sārtus un, dziedot sēru dziesmas, sadedzināja savus kritušos kaujas biedrus.

21. Kuršu brīvības grāmatas.

Sekmes, ko Rīgas bīskaps un ordenis bija guvuši zemes iekārošanā radīja nesaskaņas un sacensību viņu starpā. Rīgas bīskaps tikoja pēc valsts, kādas bija bīskapiem un virbīskapiem Vācijā un citās Vakarēiropas zemēs, bet tam pretojās ordenis, kam bija līdzīgas tieksmes.

Tai pašā laikā Livonijas lietās bija ļoti ieinteresēts pāvests, kurš gribēja pakļaut Livoniju pats savai varai un tāpēc neatbalstīja ne bīskapu ne ordeni.

1229. gadā pēc bīskapa Alberta nāves nesaskaņas vēl paplašinājās, jo Rīgas baznīca nevarēja vienoties ar ordeni par viņa pēcnācēju bīskapa amatā. Tad pāvests atsūtīja uz Livoniju šo strīdu nokārtot savu sūtni Alnas Balduīnu, kurš bija pēc tautības beļģietis.

Balduīns nostājās naidīgi pret vācisko Rīgu un ordeni. Viņš apbraukāja lībiešu un letgaļu novadus un izšķīra sūdzības, ko viņam iesniedza par nodarīto netaisnību. Balduīna nolūks kļuva skaidri redzams, kad 1230. gadā viņš noslēdza līgumu ar kuršu kungu Lamiķi. Ar līgumu kuršiem pāvesta vārdā bija apsollīta mūžīga brīvība, bet par to kurši apņēmās pāriet katoļu ticībā, uzņemt pie sevis pāvesta ieceltos garīdzniekus, maksāt desmito tiesu baznīcai un piedalīties kaņos pret pagāniem. Ar šo līgumu pāvests gribēja radīt kuršu valsti, kas būtu atkarīga tikai no viņa.

Tomēr Rīga un ordenis šos līgumus neatzina. Kad Balduīns bija aizbraucis, tie nolaupīja kuršiem viņu brīvības grāmatas un uzspieda daudz smagākas nastas. Tas kuršus sarūgtināja, tā ka viņi gaidīja izdevīgu brīdi, lai saceltos.

22. Kauja pie Saules.

Izdevība atvieglot savu stāvokli kuršiem radās pēc kaujas pie Saules 1236. gadā.

Livonijā šai gadā bija ieradusies daudz krustnešu no Vācijas. Vēlēdami tikt pie kara laupījuma, viņi spiedās virsū ordeņa mestram un centās to pierunāt doties sirojumā uz Lietuvu. Mestrs gan zināja, ka ceļi šai gada laikā uz Lietuvu grūti izbrienami, bet viņš ļāvās pierunāties, saaicināja palīgā arī igauņus, letgaļus un lībiešus un devās ceļā.

Sirojums izdevās labi, un laupījuma bija iegūts daudz. Bet ceļā uz mājām viņus sagaidīja pārsteigums. Pie Saules (laikam Šauliem) kaujai neizdevīgā purvainā vietā viņiem aizkrustoja ceļu leišu un zemgaļu kaņaspēks. Bruņiniekiem bija jācinās nokāpjot no zirgiem, jo smagie kaņazirgi stiga dūkstīs. Šai kaujā krita gandrīz viss krustnešu un zobenbrāļu kaņaspēks. Izglābās tikai nedaudzi.

Pēc Saules kaujas Zobenbrāļu ordenis nespēja vairs atspīrgt. Atlikušie zobenbrāļi 1237. gadā pievienojās Teitoņu jeb Vācu ordenim Prūsijā. Tas Prūsijas ordeņa zars, kas pēc tam darbojās Livonijā, saucās par Livonijas ordeni.

Pēc Saules kaujas, izmantojot vācu nespēku, kurši sacēlās un kļuva brīvi. Bet ordeņa spēkus drīz papildināja ar rezervēm no Vācijas. Kurši saprata, ka pretošanās būs veltīga un noslēdza mieru. Pašā Kursas vidū — Kuldīgā Livonijas ordenis uzcēla stipru pili, kur pastāvīgi atradās mestra vietnieks un daudz bruņinieku. Vēlāk tā bija viena no stiprākām pilīm ordeņa valstī.

23. Kauja pie Durbes.

Kuršu stāvoklis pēc padošanās bija labāks nekā letgaļiem un libiešiem. Viņi paši valdīja savas pils un ordeņa kaŗagājienos piedalījās kā patstāvīgas kaŗaspēka vienības, ko vadīja pašu kuršu virsnieki. Bet tas pastāvēja tikai dažus gadus. Drīz ordenis sāka kuršu brīvību ierobežot, un viņiem bija jāzaudē viena pils pēc otras. Ši iemesla pēc kurši no jauna gaidīja iemeslu atkrist no ordeņa.

1260. gadā Livonijas ordenis gatavojās ar lieliem spēkiem iebrukt Lietuvā. Kaŗaspēku savāca no visas zemes, arī kuršiem bija jāpiedalās. Bet leiši, dabūjuši to zināt, iebruka Kursā pirmie un sastapās ar ordeņa kaŗaspēku pie Durbes upes. Pirms kaujas kurši prasīja no vāciešiem solījumu pēc uzvaras atdot viņu sievas un bērņus, ko leiši bija saņēmuši gūsta, bet vācieši šo prasību noraidīja. Tad kurši kaujas laikā pārgāja leišu pusē, ielenca ordeņa spēkus un tos iznīcināja.

Šai uzvarai bija ievērojamas sekas. Reizē ar kuršiem sacēlās baltu ciltsbrāļi senprūši. Tomēr kurši nespēja izmantot šo izdevību līdz galam, jo viņu starpā nebija vienprātības. Katra pils cīnījās par sevi, kamēr cita pēc citas nonāca atkal ordeņa varā. 1267. gadā kurši bija spiesti atkal slēgt mieru, un nav ziņu, ka pēc tam viņi vēl kādreiz būtu sacēlušies.

Durbes kaujā Livonijas ordenis piedzīvoja to pašu traģēdiju, ko Zobenbrāļu ordenis pie Saules. Vāciešu rindas Kursā bija kļuvušas tik retas, ka Livonijas ordeņa pastāvēšana bija nopietni apdraudēta. Lai atsvērtu šos zaudējumus un nodrošinātu sevi nākotnē, ordenis nolēma iepludināt Kursā lielākā skaitā vāciešus. Tas aicināja šurp vācu zemniekus kā kolonistus, piesolot viņiem zemi un visādas priekšrocības.

Gribētāji tomēr neradās, jo vācu zemnieks negribēja uzņemties tālo un grūto ceļu pa jūru, lai pēc tam apmestos naidīgi noskaņotas tautas vidū.

ZEMGAĻU BRĪVĪBAS CĪNAS

24. Zemgale Viestarta laikā.

Zemgale bija auglīgākais un bagātākais Senlatvijas apgabals, kas aizņēma visu Lielupes baseinu ar izeju uz jūru. Jūras tuvums veicināja sakarus ar aizjūras tautām un pamudināja zemgaļus nodarboties ar tirdzniecību. Zemgaļu osta bija Zemgales vārti, kur pastāvīgi apgrozījās ārzemju tirgotāju kuģi. Vācijas pilsētās bija pat īpaši preču nami, kas tirgojās tikai ar zemgaļu precēm. Kad nodibinājās Rīga un tam sekoja aizliegums ārzemju tirgotājiem iebrukt zemgaļu ostā, zemgaļiem cēlās lieli zaudējumi.

Zemgalē pastāvēja vairākas valstis, kuŗu starpā ievērojamākās bija Mežotne un Tervete. Bīskapa Alberta laikā Tervetē valdīja lielkungs Viestarts.

Bagātās zemgaļu sētas pievilka sirotājus no tuvienes un tālienes, bet visvairāk zemgaļiem iznāca sadursmes ar leišiem, kuŗu biežie siro-

jumi nodarīja zemei daudz posta. Tāpēc, kad Alberts piesolīja savu atbalstu, Viestarts pasteidzās to pieņemt un noslēdza draudzības līgumu. Tai pašā laikā viņš neizlaida no acīm savu galveno mērķi — Zemgales apvienošanu vienā valstī, pēc kā viņš tiecās visu mūžu. Bet viņam tas izdevās tikai uz īsu laiku, jo vissīvāk pretojās Mežotne, kas ar visiem spēkiem centās saglabāt savas valsts patstāvību. Tāpēc nereti gadījās, ka zemei mācās virsū ienaidnieks, bet pašus zemgaļus plosīja brāļu karš.

Arī pret ordeni Viestarts drīz iesāka cīņu, ko neatlaidīgi turpināja nākošie Zemgales kungi pēc viņa un kas kā zemgaļu simtgadu brīvības karš ir kļuvis par vienu no mūsu pagātnes spožākiem laikmetiem.

25. Viestarts sadarbojas ar vāciešiem.

Izdevība izmantot krustnešu palīdzību Viestartam radās 1205. gadā, kad ap 2000 vīru liels leišu karaspēks bija devies gar Rīgu sirojumā uz Igauniju. Viestarts ieradās Rīgā un pierunāja vāciešus uzbrukt kopīgiem spēkiem, kad leiši ar laupījumu nāks atpakaļ. Vācieši bija ar mieru, un apvienotais zemgaļu un vācu karaspēks apmetās kādā uzkalnā, lai nogaidītu, kamēr uz Turaidas apkārtni izsūtītie izlūki ziņos, ka kuŗu ceļu ienaidnieks atgriežas. Saņēmuši drošas ziņas, zemgaļi ar vāciešiem apmetās pie ceļa apslēptā vietā, kur tos tik drīz nevarēja pamanīt.

Sniegs bija dziļš. Leiši nāca ar daudz gūstekņiem un lielu zirgu un lopu baru izstieptā garā rindā cits aiz cita. Tikai tad viņi attapās, kad ieraudzīja kauai gatavo karaspēku sev priekšā. Leišos radās apjukums, ko izmantoja pretinieks un gandrīz viņus visus iznīcināja un atņēma bagāto laupījumu.

Nākošajā gadā Viestarts palīdzēja vāciešiem karā pret Turaidas lībiešiem pie Satezeles.

26. Viestarts atkrīt no vāciešiem.

Lībiešu un letgaļu liktenis bija pietiekams brīdinājums pārējām senlatviešu ciltīm, kas savu neatkarību nebija vēl zaudējušas. Tikai Mežotne negribēja to saprast, kautgan pati ļoti cieta no leišu uzbrukumiem, kas sāka atkārtoties arvien biežāk. Mežotne noraidīja Viestarta palīdzību, jo negribēja atzīt viņu par visas Zemgales lielkungu, bet aicināja pret leišiem palīgā vāciešus. Bīskaps Alberts izmantoja zemgaļu nevienprātību, apsoliņa palīdzību pret solījumu kristīties un pieņemt savā pili vācu karaspēku. Tad kristījās ap 300 Mežotnes lībiešu.

Lai novērstu Zemgalei draudošās briesmas, Viestarts sāka pret Mežotni karu, bet pils bija tik stipri nocietināta un nosargāta, ka Viestartam neizdevās to ieņemt. Viestarts atkāpās, bet šai laikā viņu sasniedza ziņa, ka pa Misas upi Mežotnei nāk palīgspēki no Rīgas. Viņš steigšus devās tiem pretim, pārsteidza tos kādā seklā vietā un iznīcināja. Dabūjuši to zināt, vācieši labprātīgi atstāja Mežotni un aizgāja atpakaļ uz Rīgu. Tad arī mežotnieši izbeidza pretošanos, atkrita no pieņemtās ticības un pievienojās pārējiem zemgaļiem.

Tā Viestartam izdevās 1219. gadā apvienot Zemgali, bet tikai uz īsu laiku. Jau pēc gada vācieši atjaunoja cīņu. Viņi ielenca Mežotni ar lieliem spēkiem un aplenkšanas mašīnām. Mežotniešu sabiedrotie šoreiz bija leiši, bet vāciešiem izdevās pārvilt viņus savā pusē. Kad iedegās sīva kauja, leiši palika nomaļus un vēlāk pavisam aizgāja, kaujā nepiedalījušies.

Par vēlu atsteidzās Viestarts ar saviem palīgspēkiem. Pils vairs nebija glābjama. Vācieši to ieņēma, izlaupija un nodedzināja.

27. Zemgaļi saceļas Šabja vadībā.

Pēc Mežotnes krišanas bija pāgājuši gandrīz trīsdesmit gadi. Šai laikā Zemgale bija okupēta tāpat kā pārējie Senlatvijas novadi. Kristoties un pārejot katoļu ticībā, zemgaļi uzņēmās dažādas nastas jeb tā saukto „kristiešu jūgu“. Viņi maksāja ordenim nodevas, piedalījās piļu celšanā un karos pret neticīgajiem un uzņēma pie sevis ordeņa soģus.

Visvairāk zemgaļi ieņēma soģus, kuŗu uzdevums bija spriest tiesu, piedzīt nodevas un iesaukt ļaudis karaspēkā. Ar viņiem iznāca biežas nesaskaņas un sadursmes, jo viņu darbs cauru gadu noritēja zemnieku vidū. Tāpēc 1259. gadā, kad ordenis bija cietis pret leišiem smagus zaudējumus kaujā pie Skodas, Zemgalē Šabja vadībā uzliesmoja plaša sacelšanās, kas bija vēsta galvenā kārtā pret ordeņa soģiem. Zemgaļu kungi nolēma viņus izraidīt. Plašā kungu sanāksmē, kur bija uzaicināti arī soģi, viņiem paziņoja lēmumu — soģiem bija atļauts paņemt līdz visu savu mantu, bet viņiem bija jāatstāj Zemgale, lai nekad vairs neatgrieztos.

Nākošajā gadā, kad pēc kaujas pie Durbes, sacēlās arī kurši, visa Zemgale un Kursa bija atkal brīvas.

Arī šoreiz ordenis nebija iznīcināts, bet tikai smagi sakauts. To iznīcināt nebija viegli, jo tas uzsūca jaunus spēkus no Vācijas un Prūsijas. Bija pagājuši tikai daži gadi, kad no Rīgas pret Zemgali savilkās jauns negaiss. 1265. gadā ordenis uzcēla uz pašas Zemgales robežas Jelgavas pili, kas bija domāta kā atbalsta punkts jaunai Zemgales iekarošanai.

No Jelgavas ordeņa karaspēks vairākos karagājienos ieņēma Terveti, Mežotni un Rakti, atjaunoja zemgaļiem agrākās nastas un atstāja iekarotajā zemē savu karaspēku.

28. Zemgale Nameiša laikā.

Ievērojamākais Zemgales valdnieks pēc Viestarta un vispāri visā brīvās Zemgales pastāvēšanas laikā bija Nameišis. Viņš bija drošsirdīgs un neatlaidīgs karotājs, bet viņš nepaspēja izvest savus nodomus līdz galam, jo nelaikā to pārsteidza nāve.

Nameiša laikā izbeidzās naidis zemgaļu un leišu starpā. Viņš uzturēja ar leišiem draudzīgus sakarus, un abu brāļu tautu starpā noslēgtā ieroču brālība tika aplicināta kopīgās kaujās pret ordeni Livonijā un Prūsijā.

Turpretim ar ordeņa ļaudīm, kas atradās zemgaļu novados, attiecības arvien vairāk saasinājās. Arvien biežāk atkārtojās gadījumi, kad

vācieši pārkāpa norunas un nepildīja solījumus. Zemgaļi vēl mēģināja atrast taisnību pie Rīgas virsbīskapa, bet tam vairs nebija nozīmes, jo ordenis tikpat kā neatzina virsbīskapu par savu virskungu un izturējās pret to nevēriģi. Tāpēc zemgaļiem vēl atlika tikai tik daudz cerību, cik viņi spēja kaujās izturēt un vājināt ordeņa spēkus un izrādīt pretestību ar sacelšanos un nemieriem.

Jauns zemgaļu brīvības cīņu posms sākās 1279. gadā pēc tam, kad ordenis ar lieliem spēkiem bija izdarījis sirojumus Lietuvā. Izmantojot šo gadījumu, Nameisis sabiedrojās ar leišiem un panāca ordeņa karaspēku pie Aizkraukles, kad tas atgriezās mājās ar laupījumu. Nameiša spīdošā uzvara un ordeņa smagie zaudējumi šai kaujā deva zemgaļiem jaunas cerības. Visā slepenībā tika sarīkota sacelšanās, ar kuŗu Nameisim izdevās atgūt Tervetes pilsētu. Saņemto gūstekņu starpā bija arī kāds vācu strēlnieks, ko atstāja dzīvu, kad tas bija apsolījis apmācīt zemgaļu vīrus šaut ar bruņinieku smago šaujamo loku un piedalīties trieciena uzbrukumā pilij. Nameisis pats vadīja pret Terveti galvenos spēkus, kas bija apbruņoti vairoģiem un metamiem šķēpiem.

Kauja turpinājās trīs dienas. Ceturtajā dienā vācieši nespēja vairs pretoties un atstāja pili, iepriekš to aizdedzinājuši. Pie pils vārtiem Nameiša vīri viņus ielenca un pēc īsas cīņas piespieda padoties.

Zemgaļi uzcēla Terveti no jauna un to stipri nocietināja. Tā kļuva par lielkunga Nameiša galveno mītni un visas Zemgales centru. Brīvību atguva arī Rakte un citas zemgaļu pilis, tikai Mežotne, kas vienmēr bija pretojusies Zemgales apvienošanas centieniem, arī tagad palika vāciešu rokās. Mežotnes ieņemšanai Nameisim trūka vajadzīģo ierīču.

Drīz pēc tam sekoja jaunas Nameiša uzvaras pie Babītes ezera un 1280. gadā uzbrukums Rīģai. Pie Rīģas Nameisis neguva sekmes nodevības pēc, bet atkāpjoties viņam izdevās sagūstīt ordeņa mārģalu, kas bija mestra vietnieks un tuvākais palīģis, un nosūtīja viņu kā dāvanu Lituvas kungam.

Nameiša pēdējais karagāģijens bija 1281. gadā kopā ar leišiem uz Prūsiju, no kurienes viņš vairs neatgriezās. Šai izšķirīģajā zemgaļu brīvības cīņu laikā Nameiša nāve bija sāpīģis zaudējums. Bet tas nebija vienīģais. Drīz pēc tam zemgaļi zaudēja vēl citus savus redzamākos vadoņus. Kad ordenis atklātā cīņā, neraugoties uz savu ieroču lielo pārspēku, nespēja zemgaļu pretestību salauzt, tas izlietoja viltu un nodevību. Ordenis uzaicināja zemgaļu kungus uz miera sarunām un kad tie bija sanākuģi, lika viņus nogalināt. Šie zaudējumi izģķīra Zemgales tālāģo likteni.

29. Zemgaļi dodas trimdā.

Pēc Nameiša uzvarām ordeņa galvenie atbalsta centri Zemģalē un Kursā palika — Kuldīģa, Mežotne un Jelģava. No šīm pilīm sākās nepārtraukti ordeņa uzbrukumi. Visvairāk cieta Dobeģe, Tervete, Rakte un Sidrabene. 1286. gadā ordenis uzcēla pretim Tervetei, kur ta-

gad Kalna muiža, Svētkalna pili un pēkšņos uzbrukumos iznīcināja zemgaļu druvas un lopus un nogalināja darbā vai miegā pārsteigtos laudis. Neredzot vairs citas izejas, tervetieši nodedzināja savu pilsētu un pili un pārcēlās uz Rakti cerībā atrast tur drošāku patvērumu, jo tā atradās vairāk zemes vidienā.

Pēdējā spožā zemgaļu uzvara bija 1287. gadā pie Garozas upes. Zemgaļi bija tikko nopostījuši Ikšķiles novadu un atgriezās mājās. Ordeņa mestrs steidzās tiem pakal un, gribēdams aiziet tiem priekšā un nogriezt atkāpšanās ceļu, apmetās pa nakti biežā mežā pie Garozas upes tagadējās Emburgas tuvumā. Bet zemgaļu izlūki bija turpat tuvumā. Gaismai austot notika kauja, kurā vācieši cieta smagus zaudējumus. Arī pats mestrs krita šai kaujā.

Šis uzvaras nespēja vairs Zemgali glābt. Bruņinieki nodedzināja Dobeli, no kurienes iedzīvotāji aizgāja pa daļai uz Lietuvu, pa daļai pārcēlās uz Rakti. Bet arī Raktei bija drīz tas pats liktenis. Zemgaļiem pils bija jāatstāj. Viņi devās cauri lielajiem mežiem uz Sidrabeni, bet arī tur ordeņa spēki viņus sasniedza un nepārtraukti vajāja, kamēr zemgaļi spēra izmisumā pēdējo soli. Vairāki desmittūkstoši, kas negribēja pakļauties ordenim, ar sievām un bērniem un visu iedzīvi, ko varēja paņemt līdž, atstāja savas sētas un devās labprātīgā trimdā uz Lietuvu. No tiem, kas bija palikuši, daudzus kā neuzticamus ordenis nometināja 1290. gadā Latgalē un Kursā.

Ar to izbeidzās zemgaļu varonīgās simtsgadu brīvības cīņas. Citas senlatviešu ciltis bija izbeigušas cīņu jau agrāk, bet visā tautā brīvības gars palika joprojām dzīvs.

VĀCU LAIKI

30. Livonijas valstis.

Senlatvijā vācieši iepazinās vispirms ar lībiešim un tāpēc nosauca viņu zemi latīņu vārdā par Livoniju. Vēlāk par Livoniju jeb Māras (svētās Marijas) zemi sauca Latviju un Igauniju kopā.

Visas iekopotās zemes sadalīja savā starpā bīskapi un ordenis. Bīskaps kā sava novada augstākais garīdznieks pārzināja ticības un baznīcas lietas. Viņš cēla baznīcas, iecēla garīdzniekus un pārraudzīja viņu darbu. Bīskapam bija īpašs tērps un galvas sega. Viņš valkāja pirkstā ar dārgakmeņiem rotātu gredzenu un uz krūtīm zelta krustu. Bīskapijas galveno baznīcu sauca par domu. Tur bīskapam bija savs krēsls jeb tronis, kur viņš sēdēja dievkalpojuma laikā ar gana zizli rokā.

Garīgās lietās virsuzraudzība visā Livonijā piekrita Rīgas virsbīskapam. Par pirmo Livonijas virsbīskapu pāvests iecēla Alberta otro pēcnācēju amatā.

Bīskaps savā valstī bija arī laicīgs valdnieks. Viņš kala naudu, sprieda tiesu, ievāca nodokļus, cēla pilis un pilsētas, iesauca pavalstniekus kara dienestā utt.

1. — ordeņa zemes. 2. — Rīgas virsbīskapa valsts. 3. — Kurzemes bīskapa valsts. 4. — Tērbatas bīskapa valsts. 5. — Sāmszemes un Vikas bīskapa valsts. 6. — Rīgas pilsētas patrimoniālais apgabals.

Livonijā nodibinājās četras bīskapu valstis: Rīgas virsbīskapija, Kursas jeb Piltenes bīskapija, Tērbatas bīskapija un Sāmszemes — Vikas bīskapija. Piektā bija Livonijas ordeņa valsts. Visas Livonijas valstis bija Vācijas ķeizārvalsts provinces.

Vislielākā un spēcīgākā no Livonijas valstīm bija Ordeņa valsts. Tai piederēja viena trešdaļa Lībijas un Latgales, divas trešdaļas Kursas un visa Zemgale un Dienvidigauņija, atskaitot Tērbatas bīskapiju. Pēc 1346. gada, kad ordenis nopirka no dāņiem Ziemeļigauņiju, viņa valsts bija lielāka, nekā pārējās Livonijas valstis kopā.

Iekārtā Livonijas ordenis neatšķirās no Zobenbrāļu ordeņa. Atšķirība

bija tikai viņu tērpā. Livonijas ordeņa bruņinieku ārējā pazišanas zīme bija melns krusts uz baltā mēteļa. Ordeņa brāļi dzīvoja pilīs, kas bija uzceltas visos ordeņa valsts novados. Pils priekšnieks jeb komendants bija komturis. Livonijas ordeņa mestrs lielāko tiesu dzīvoja Cēsīs.

31. Cīņas Livonijas valstu starpā.

Simts gadus bīskapi un ordenis cīnījās pret Livonijas tautām, bet nākošos divi simts gadus viņi cīnījās paši savā starpā. Visvairāk nesaskaņu bija Rīgas virsbīskapam ar ordeni.

Zobenbrāļu ordenis bija atkarīgs no Rīgas bīskapa un vēlāk no virsbīskapa. Arī Libonijas ordenis bija spiests atzīt 1237. gadā Rīgas bīskapu par savu virskungu. Bet ordeņa vara tik ātri pieauga, ka jau drīz vien tas kļuva spēcīgāks par citiem Livonijas zemes kungiem, negribēja vairs atzīt atkarību no virsbīskapa un sāka izrādīt tieksmi apvienot ordeņa valstī visu Livoniju, lai bīskapiem paliktu noteikšana tikai par baznīcu. Tas bija par iemeslu ilgām cīņām Livonijas zemes kungu starpā.

Ordeņa cīņas par Rīgas pilsētu. Livonijas iekšējās cīņās iejaucās arī Rīgas namnieki. Kā virsbīskapijas galvas pilsēta Rīga bija atkarīga no virsbīskapa, bet tai bija labas attiecības ar savu zemes kungu. Virsbīskaps prata novērtēt Rīgas lielo nozīmi un piešķīra tai dažādas priekšrocības. Rīga bija izaugusi par lielāko un bagātāko pilsētu Livonijā pateicoties tirdzniecībai ar ārzemēm. Visa šī tirdzniecība bija nodota Rīgas tirgotāju rokās, jo tikai viņiem bija atļauts dažādās preces Livonijā ievest un no tās izvest.

Ordenis apskauda Rīgas namnieku turību un ienākumus, ko virsbīskaps saņēma no Rīgas. Ordenim pašam bija labi nostādītas valsts muižas, no kurām ik gadus savāca ar nodevām daudz labības, linu, kažokādu un citu uz ārzemēm izvedamu preču. Daļu no tām ordenis izlietoja pats savām vajadzībām, bet lielāko daļu pārdeva. Tas uzbūvēja savu tirdzniecības floti un atņēma Rīgas tirgotājiem peļņu uz tām precēm, ko pats izveda. Tas sacēla naidu Rīgas namniekos, jo ar to bija aizskartas tirgotāju tiesības un pārkāpti ordeņa statūti.

Pirmās sadursmes Rīgai radās ar ordeni 1297. gadā, kad rīdzinieki sāka nostiprināt ar balķu sienu Daugavas krastu, ko ik gadus izskaloja pavasara pali. Pāri Rīdzenes upītei, kas tecēja apkārt pilsētai, ordeņa pils tuvumā bija uzcelts tilts, lai varētu ērtāk pievest kokus no apkārtnes mežiem. Ordenim tas nepatika. Kad ordeņa ļaudis sāka tiltiņu nojaukt, rīdzinieki bija tā sautuši, ka ķērās pie ieročiem. Sākās pilsoņu karš. Rīdzinieki ieņēma ordeņa pili un nopostīja to līdz pamatiem, bet sagūstītos ordeņa brāļus sodīja ar nāvi. Arī pēc tam vēl cīņa turpinājās un tikai ar pūlēm izdevās noslēgt mieru, kad gūstā bija kritis virsbīskaps, kas arī bija iejaucies šajā strīdū.

Karš uzliesmoja no jauna, kad ordenis nopirka Daugavgrīvas klosteri. Tas bija labi nocietināts un atradās tādā vietā, no kurienes ordenis varēja aizturēt katru kuģi, kas izbrauca vai iebrauca no jūras Daugavā. Rīdzinieki uzbruka klosterim, bet nespēja to ieņemt. Ordenis ielenca

pēc tam Rīgu ar lielu kaŗaspēku, kamēr tā bada nomocīta padevās un atzina ordeni par savu virskungu. (1330. gadā.) Daugavas krastā ārpus pilsētas mūrēm ordenis uzcēla jaunu pili, kur tā atrodas vēl tagad, tikai vairākkārt pārbūvēta un paplašināta. Latvijas laikā tā bija valsts prezidenta mitekļis.

32. Ordenis cīnās par vienotu valsti.

Pēc šīs ordeņa uzvaras virsbīskaps kļuva tā nesamierināms pretinieks. Viņš bija zaudējis ne tikai Livonijas lielāko un bagātāko pilsētu, bet arī savu cienu. Virsbīskaps bieži iesniedza sūdzības par ordeni pāvestam, bet pāvesti vēl joprojām turējās pie sen pārbaudītās gudrības: *skaldi un valdi un izšķīra strīdu te vienam te otram par labu.*

Ar saviem veikļajiem sūtņiem un plašajiem naudas līdzekļiem ordenis panāca, ka 1394. gadā pāvests izdeva pavēli, ar kuru virsbīskapam un visiem virsbīskapijas garīdzniekiem turpmāk vajadzēja nākt no ordeņa brāļu vidus. Tas jau nozīmēja virsbīskapijas iekļaušanu ordeņa valstī. Cīņā par vienotu valsti ordenis tagad gandrīz jau bija sasniedzis savu mērķi, kad nāca jauni notikumi.

Livonijai no seniem laikiem bija divi ienaidnieki — Krievija un Lietuva. Senlatviešu brīvības cīņu laikā Krievija bija sadalīta daudz sīkās valstīs un cieta zem tatāru jūga. Turpretim Lietuva šai laikā izauga par spēcīgu lielvalsti. 14. g. s. beigās, kad ordenis guva savas spožās uzvaras pār virsbīskapu, Lietuva apvienojās vienā valstī ar Poliju un sāka apdraudēt vācu ordeni Prūsijā un Livonijā. 1410. gadā pie Tannenbergas kaujā pret leišiem Prūsijas ordenis dabūja tik smagu triecienu, ka no tā vairs nekad neatspirga. Šī kauja izšķīra arī Livonijas likteni. No Lietuvas draudošo briesmu priekšā ordenim vajadzēja izlīgt ar virsbīskapu. Virsbīskaps kļuva atkal neatkarīgs savā valstī, un Rīga atzina pār sevi divus kungus — ordeni un virsbīskapu (1452. g.).

33. Livonijas landtāgs.

Pēc Prūsijas ordeņa smagās katastrofas pie Tannenbergas Livonijas zemes kungī saprata, kādas briesmas viņiem draud no apvienotās Lietuvas un Polijas valsts. Viņi izbeidza savstarpējās ķildas un sāka domāt par ciešāku sadarbību un saprašanos.

Bīskapu valstīs jau pastāvēja paradums, ka svarīgākos jautājumus valsts lietās bīskaps izšķīra kopā ar vasaļiem (bīskapa kaŗavīriem) un augstākajiem garīdzniekiem. Atsevišķos gadījumos sanāca kopā arī visi Livonijas zemes kungi, lai izšķirtu tos jautājumus, ko nevarēja izkārtot katra valsts par sevi, piemēram aizsardzības noorganizēšanu pret ienaidnieku utt. Pēc Tannenbergas kaujas zemes kungu apspriedes notika daudz biežāk, un tajās sāka uzaicināt arī vasaļu un pilsētu pārstāvjus. Tādu sanāksmi sauca par *landtāgu*. Landtāgus parasti sasauca Valkā vai Vālmierā, jo šīs pilsētas bija ērtāk sasniedzamas visiem zemes kungiem.

Landtāgā piedalījās 4 kārtas: *garīdznieki* — virsbīskaps, bīskapi, klostere priekšnieki un citi augstākie garīdznieki; *ordenis* — mestrs

un augstākie ordeņa locekļi; vasaļi un pilsētu pārstāvji. Landtāgā katra kārta apsprieda jautājumus atsevišķi, un pēc tam visas kārtas sanāca kopā un vienojās par galīgo lēmumu.

MUIŽNIEKI UN ZEMNIEKI LIVONIJAS VALSTĪS

34. Bīskapu vasaļi.

Nepārtrauktie kaņi Livonijā prasīja arvien jaunus spēkus, bet krustnešu pieplūdums no Vācijas pamazām apstājās. Lai nepaliktu bez kaņaspēka, bīskapi centās saistīt daļu krustnešu uz ilgāku laiku savā valstī un piedāvāja viņiem izdevīgus noteikumus.

Kaņa dienests toreiz bija saistīts ar lieliem izdevumiem. Kaņus izšķīra smagi bruņotie jātnieki jeb bruņinieki. Bruņas, ieroči un kaujas zirgs maksāja ļoti dārgi. Lai bruņinieks visu to spētu iegādāties un pats iztikēt, bīskaps piedāvāja viņam ziņāmu novadu no valsts zemes. Nodokļi, ko bruņinieks zemes kunga vietā ievāca no šī novada zemniekiem un kļaušas, ko zemnieki pildīja, bija viņa alga.

Tādu zemes kunga dienestā esošu bruņinieku sauca par vasaļi, tas ir dižciltīgu kalpu, bet zemi, ko vasalis saņēma no zemes kunga, sauca par lēni, tas ir lietošanā aizdotu mantu. Lēni vasalis paturēja un valdīja tik ilgi, kamēr viņš kalpoja savam kungam.

Kad bruņinieks iestājās pie zemes kunga par vasaļi, tika izpildīta svinīga ceremonija. Liecinieku klātbūtnē bruņinieks novilkā mēteli, atjoza jostu un zobenu, nometās zemes kunga priekšā ceļos, salika rokas un lūdza pieņemt to par savu vasaļi. Kad zemes kungs pēc tam bija licis viņam piecelties un to noskūpstījis, vasalis zvērēja savam kungam uzticību un deva solījumu pildīt kaņa dienestu. Bez tam vel vasalis saņēma īpašu rakstu, ko sauca par lēņa grāmatu.

Visvairāk vasaļu bija bīskapiem, un viņu lēņi bija lieli. Dažkārt tie aptvēra vairākus pagastus ar vairāk nekā simts zemnieku sētām. Turpretim ordenim bija ļoti maz vasaļu, un viņu lēņi bija nīcīgi, jo ordeņa locekļi bija bruņinieki, kas pārtika no valsts muižu ienākumiem.

Savā lēņa novadā vasalis uzcēla dzīvojamo istabu, klēti nodevu labībai, stajļus zirgiem un dažreiz arī dzirnavas, kur samalt nodevu labību. Tā bija vasaļa sēta jeb muiža. Tikai savu lauku un tīrumu vasaļiem nebija, jo tie piederēja zemniekiem. Ievērojamākiem vasaļiem zemes kungi atļāva celt arī mūra pilis.

35. Vasaļi kļūst muižnieki.

Virsbīskapa un ordeņa ciņu laikā vasaļu skaits bīskapu valstīs stipri pavairojās un viņu nozīme pieauga. Bez vasaļu palīdzības virsbīskaps bija nespēcīgs. Vasaļi to saprata un izmantoja šo izdevīgo stāvokli, lai izkaulētu sev jaunas tiesības. Sevišķi 15. g. s., kad Livonijai sāka draudēt briesmas no Lietuvas un Krievijas, bīskapi centās uzturēt ar saviem vasaļiem labas attiecības.

Vispirms bīskapu vasaļi ieguva tiesību atstāt savus lēņus mantojumā dēliem un meitām un pat attālākiem radniekiem. Ja lēni mantoja meita, tā sūtīja savā vietā kaŗa gaitās bruņotu jātnieku. Vasalis drīkstēja lēni arī pārdot vai citam atdāvināt, tikai vajadzēja iepriekš izprasīt bīskapa piekrišanu, lai lēnis nenonāktu bīskapam nevēlamās rokās. Tā lēņi bija kļuvuši tikpat kā vasaļa īpašums.

Izņemot biežos kaŗus Krievijas un Lietuvas pierobežās, 15. g. s. Livonija bija jau pilnīgi nomierināta, un vasaļi dzīvoja savās muižās. Redzot tās ērtības, ko varēja sev atļauties turīgie Rīgas un citu pilsētu namnieki, arī vasaļi sāka meklēt jaunus ienākumus, jo viņiem pietrūka to ienākumu, ko agrāk bija devis kaŗa laupījums. Piemērojoties miera laika apstākļiem, vasaļi sāka iekārtot sev saimniecības. Viņi pārņēma savā īpašumā un pievienoja muižai agrākajos kaŗos un sērgās postā pamestās zemnieku sētas, bet ja tādu bija maz, atpirka zemi no zemniekiem vai atsevišķos gadījumos padzina zemniekus no viņu sētām. Muižas zemi zemnieki apstrādāja kļaušu kārtā, bet visu ražu paturēja sev vasalis.

Vasalis, kam pie muižas bija sava saimniecība, bija kļuvis par muižnieku. Viņu saimniecību lielums bija atkarīgs no ļaužu skaita, kas dzīvoja lēņa novadā.

Bīskapu valstīs vasaļi ieguva no zemes kungiem arī tiesas varu. Līdzšinējo bīskapa soģu vietā tiesu izsprieda un sava novada zemniekus sodīja pats vasalis. Ar to zemnieks bija kļuvis no viņa daudz atkarīgāks, bet muižniekam bija iespēja palielināt kļaušas un pārējās zemnieku nastas.

36. Muižnieki ierobežo zemnieku brīvību.

Kautgan 15. g. s. zemnieks jau bija zaudējis daļu no savām agrākajām tiesībām, viņš tomēr vēl bija savas zemes īpašnieks. Viņš varēja savu zemi tāpat kā citu savu mantu pārdot un dāvināt vai arī pavisam pamest savu sētu un aiziet dzīvot citā novadā, ja bija samaksājis nodokļus un atkalpojies visas kļaušas.

13. g. s. kļaušas bija niecīgas, tikai četras dienas gadā — divas dienas ziemā bija jāpieved muižai malka un divas dienas vasarā bija jāsapļauj siens vasaļa kaŗa zirgiem. Vēlāk kļaušas un nodevas kļuva lielākas, bet nebija visur vienādas. Dažos novados, kur kādreiz bija notikusi sacelšanās, zemnieki maksāja apmēram desmito daļu no ražas, jaunlopiem, zivīm un citiem ienākumiem. Citur maksāja mazāku nodokli, ko sauca par „kungu tiesu“. Bet līdz ar to, ka pieauga vasaļu vara, zemnieku nastas kļuva arvien smagākas.

Muižnieku labklājība bija atkarīga no apsaimniekoto sētu skaita viņu lēņa novados. Tādēļ tie centās atvilt zemniekus kaimiņu muižniekiem un saistīt pie sava novada. Neražas gados viņi aizdeva zemniekiem labību, vajadzības gadījumā arī lopus un pat naudu. Muižnieks bija ieinteresēts, lai zemnieks būtu vienmēr viņa parādnieks, jo kamēr parāds nebija nomaksāts, zemnieks nedrīkstēja atstāt savu sētu un aiziet dzīvot pie cita muižnieka. Tas bija noziegums, ko bargi sodīja. Tāpēc bieži gadī-

jās, ka parādos par daudz iestigušie saimnieki bēga uz citiem novadiem un centās nokļūt citās Livonijas valstīs, kur bija grūti tos sateklēt. Bēglus visur labprāt pieņēma, jo gandrīz kātram muižniekam bija tukšas sētas un neapsaimniekotas zemes. Ja agrākajam muižniekam izdevās sadzīt bēgļa pēdas, viņa jaunais muižnieks labprāt samaksāja visus parādus, bet paturēja zemnieku pie sevis.

15. g. s., kad pieauga zemnieku klaūšas un nodevas, pieauga arī zemnieku parādi, un bēgšanas gadījumi vairojās. Šo muižnieku postu sāka apspriest landtāgos un beidzot panāca ar zemes kungiem vienošanos, ka katrs saimnieks ir piesaistīts lēpa novadam un tāpēc karts bēglis ir izdodams viņa agrākajam muižniekam. Vēlāk tādā pašā kārtā pie muižas novada piesaistīja arī kalpus. Muižu pērkot muižnieks ieguva ar sētām arī visus ļaudis, kas tur dzīvoja. Šo jauno kārtību sauca par novada būšanu.

Ordeņa valstī zemnieku stāvoklis bija daudz labāks. Muižu tur bija maz, un mužnieku vara nebija tik liela kā bīskapu valstīs.

Kuršu ķoniņi. Attīstoties novada būšanai, daudzām latviešu dzimtim izdevās saglabāt agrāko brīvību. Viņi bija brīvi no nodevām un klaūšām, bet maksāja to vietā brīvnaudu jeb leidu vai pildīja kādu amatu. Tos sauca par brīvzemniekiem.

Ordeņa valstī brīvzemnieku starpā sevišķi izcēlās leimaņi. Tie bija latvieši, kam ordenis bija izdevis zemes gabalus lēpos. Leimaņi piedalījās ordeņa ķaķa gājienos kā viegli bruņoti jātņieki un izpildīja vēstnešu un grāmatnešu pienākumus. Jedomā, ka viņu starpā bija arī agrāko latviešu kungu pēcnācēji.

Kuldīgas aprīņķi leimaņus sauca par ķoniņiem jeb ķēniņiem. Tādi bija Penīķi, Kalēji. Ziemeļi un vēl citi. Viņi apdzīvoja vairākus ciemus. Kad vēlāk citi leimaņi savas tiesības zaudēja, ķoniņi tās paturēja. Viņiem savās zemēs bija arī zvejas, medību un dzirnavu tiesības, kādu nebija citiem zemniekiem. Līdzīgi muižniekiem, kuršu ķoniņiem bija savi ķerboņi.

RĪGA

37. Rīgas pilsēta.

Pilsētas senos laikos cēla pie ievērojamākām pilīm un klosteriem, kuģojamām upēm un lielu ceļu krustojumiem, kur bija liela ļaužu kustība un izdevīga apmešanās vieta tirgotājiem un amatniekiem. Šai nozīmē ļoti izdevīgā vietā atradās Rīgas pilsēta. Jūras tuvums, labā osta Daugavā un plašā tirdzniecība ar Vakareiropu un Krieviju deva iespēju tai uzplaukt par bagātāko un lielāko pilsētu Livonijā.

Kā visām senām pilsētām, Rīgai bija visapkārt augsti un biezi mūrī, kuķos bultas šāviena attālumā cits no cita atradās augsti torņi. Mūrķos vairākās vietās bija lieli un smagi vārti, kuķus vienmēr apsargāja. Ar vakara krēslu vārtus noslēdza un atvēra ar saules lēktu. Naktī sargi staigāja arī pa mūrķiem. Pilsētu visapkārt ieslēdza dziļš un plats grāvis.

Pilsētas vidū atradās tirgus laukums, kur ik rītu apkārtnes zemnieki

saveda pārdošanai dažādus pārtikas produktus. Ap tirgus laukumu likumotajās ielās bija sacelti nami, kuŗu augšstāvos dzīvoja ļaudis, bet apakšstāvos bija amatnieku darbnīcas un tirgotāju preču noliktavas. Ielas nebija bruģētas, nami bija šauri un mazi, pa lielākai daļai mūra un segti dakstiņu jumtiem.

Lielākās celtnes pilsētā bija baznīcas un pilis. Ievērojamākā baznīca Rīgā bija doľns, kas atradās blakus virsbīskapa pilij.

38. Rīgas iedzīvotāji.

Pirmie Rīgas iedzīvotāji bija vācu tirgotāji un amatnieki, bet Rīgas ciemā jau no seniem laikiem dzīvoja lībieši, letgaļi un citi nevāci. Atsevišķa pilsētas daļa bija krievu tirgotājiem, kur tie uzturējās, kad bija atbraukuši no Krievijas ar precēm. Rīgā 15. g. bija ap 8000 iedzīvotāju, kas, salīdzinot ar citām to laiku pilsētām, bija liels iedzīvotāju skaits.

Rīgas ostā parasti apgrozījās daudz kuģu, kāpēc preču iekraušanai un izkraušanai vajadzēja daudz strādnieku. Tie bija latviešu un lībiešu tautības. Lai iegūtu Rīgas namnieku tiesības, pilsētā vajadzēja nodzīvot vismaz vienu gadu. To izmantoja latviešu zemnieki, kad muižnieki sāka palielināt kļaušas un ierobežot viņu brīvību. Aiz Rīgas mūrēm vairs nesniedzās muižnieku vara par zemnieku, jo viņus aizsargāja pilsētas likumi. Tāpēc toreiz bija pazīstams izteiciens, ka „pilsētas gaiss“ dara cilvēku brīvu. Rīgā latvieši nodarbojās arī ar amatniecību, kļuva turīgi un ieguva namus.

Vēlāk, kad pilsēta vairs nespēja uzņemt jaunus iedzīvotājus, ārpus mūrēm izauga priekšpilsētas, kur ostas strādnieki cēla sev koka namus un ierīkoja sakņu dārzus.

39. Rīgas tirdzniecība.

Rīgas labklājības īstais avots bija tirdzniecība ar Krieviju un Lietuvu, jo amatniecība ar saviem ražojumiem apgādāja lielāko tiesu tikai vietējos iedzīvotājus. Ar jumtu segtās liellaivās jeb strūgās pa Daugavu no Krievijas ieveda vasku, zvērādas, darvu, linus un taukus. Rīgā šīs preces šķiroja, sakrāva kuģos un izveda uz ārzemēm. No turienes lielos daudzumos ieveda sāli, dzelzi, linu audumus, vīnu un citas preces. No kuģiem sāli izsvēra maisos un novietoja noliktavās. Rīgā sāls dažreiz bija tik daudz, ka pat baznīcu pagrabus iznomāja sāls noliktavām.

Ziemu, kad iestājās labs kamanu ceļš, gaŗas vezumnieku rindas devās ar sāli un citām precēm uz Krieviju un Lietuvu.

Arī uz laukiem pie ordeņa un bīskapu pilīm ar laiku radās pilsētas. Tādas bija Cēsis, Valmiera, Koknese, Līmbaži, Kuldīga, Ventspils un citas. Arī tās ņēma tirdzniecībā dzīvu dalību un piederēja pie plašās un bagātās vācu tirdzniecības pilsētu savienības, ko sauca par Hanzu un kuŗas galvenā pilsēta bija Lībeka.

40. Rīgas amatnieku un tirgotāju apvienības.

Rīgas amatniekiem bija savas aroda biedrības, ko sauca par amatniekiem jeb cunftēm. Katrs arods bija apvienots savā amatā, kas gādāja par

savu locekļu garīgām un laicīgām vajadzībām. Amati uzturēja baznīcās savus altārus un garīdzniekus, apgādāja savus slimos un nespējniekus un rūpējās par to, lai katram amatniekam būtu darbs un maize.

Strādāt savā arodā nevarēja katrs, kas to prata un vēlējās, bet tikai amatos apvienotie amatnieki. Vispirms bija jāiestājas pie meistara par mācekli. Kad visas zināšanas savā arodā bija iegūtas un bija izturēts pārbaudījums pie amata meistariem, māceklis kļuva par zelli jeb amata puisī. Staigājot no meistara pie meistara, zellim vēl dažus gadus vajadzēja papildināt savas zināšanas. Tikai tad viņš varēja apmesties pie meistara pastāvīgā darbā.

Par meistariem kļuva labākie sava amata darītāji. Lai kļūtu par meistaru, bija jāpagatavo „meistara darbs“ — kāds priekšmets savā arodā. Pēc tā tad amata meistari sprieda, vai darītājs ir meistara goda cienīgs.

Amati rūpējās, lai amatnieki nepaliktu bez darba. Tie noteica, cik pilsētā drīkst būt drēbnieku, kurpnieku utt., cik meistaram var būt zellu un mācekļu. Amati sekoja, lai darbs būtu labs, un noteica arī preču cenu.

Sākumā daudzos Rīgas amatos bija tikai vācieši. Vēlāk tajos uzņēma arī latviešus. Dažos amatos, kā audējos, kurpniekos, drēbniekos un kalējos, latvieši ar laiku bija pat vairākumā. Tīri latviska aroda biedrība Rīgā bija ostas nesēji, kas nodarbojās ar preču izkraušanu no kuģiem, iekraušanu, svēršanu, mērīšanu, šķirošanu un novietošanu noliktavās.

Amati bija apvienoti Mazajā gildē, kas aizstāvēja amatnieku kopīgās intereses. Visu tirgotāju un zeltkaļu apvienība bija Lielā gilde. Neprecētiem, no ārzemēm iebrukušiem tirgotājiem, kas Rīgā apmetās uz pastāvīgu dzīvi, bija sava brālība. Tos sauca par melngalvjjiem. Savas sanāksmes tie noturēja Melngalvju namā.

41. Rīgas pārvalde.

Rīga no saviem zemes kungiem bija ieguvusi plašas pašvaldības tiesības. Pilsētu pārvaldīja paši namnieki. Augstākā pārvaldes un tiesas iestāde bija rāte (padome), kas sastāvēja no birģermeistara un 12, vēlāk 16 locekļiem jeb rātskungiem. Parasti tie bija pilsētas bagātākie tirgotāji.

Rātskungi pārzināja pilsētas saimniecību. Daži rūpējās par pilsētas kārtību un drošību, turēja kārtībā mūršus, torņus, vaļņus un ugunsdzēsības piederumus. Sevišķi jābaidās bija no uguns, jo ēkas bija cieši saspīstas cita pie citas. Rīga vairākas reizes smagi cietusi lielos ugunsgrēkos.

Citi rātskungi pārraudzīja tirgu, lai produkti vienmēr būtu labi un pietiekamā daudzumā, lai lietotu pareizu naudu, mērus un svarus. Citi rūpējās par dažādām labdarības iestādēm — slimnīcām, atraiņņu un bāriņu namiem utt.

REFORMĀCIJA LIVONIJĀ

42. Latvieši un katoļu baznīca.

Latviešu piegriešana kristīgai ticībai bīskapiem un ordenim sagādāja daudz pūļu. Kristījās tikai tie novadi, ko ar ieročiem pakļāva vācu varai.

Tas ilga visu 13. g. s. Arī pēc padošanās latviešu izturēšanās pret jauno ticību bija naidīga. Garīdznieki spieda apmeklēt baznīcu, laulāties, apbedīt mirušos baznīcas iesvētītās kapsētās. Katoļu baznīcas prasības latvieši pildīja tikai ārīgi, klusībā arvien vēl palikdami uzticīgi saviem tautas ticējumiem. Viņus gan saistīja dievkalpojumu svinīgums, baznīckungu spožie tērpi un sveču mirdzums uz altāra un svētbilžu priekšā, bet dziesmas un lūgšanas latīņu valodā, ko skaitīja priesteri, tie nesaprata. Tās vairāk izlikās kā noslēpumaini burvības vārdi. Pilsētās, it sevišķi Rīgā, latvieši katolismā bija vairāk iedzīvojušies.

Ar laiku katolismam piejaucās daudz kas klāt no senās latviešu ticības. Kristiešu Dievu latvieši turpināja saukt sava Debestēva vārdā, un Laima saplūda ar katoļu dievmāti Mariju. Lai izskaustu pagānu paražas, senlatviešu svētkus piesaistīja kristīgās baznīcas svētkiem — Juŗa dienai, Jāņiem, Miķeļiem, Ziemassvētkiem utt.

43. Nemiers ar katoļu baznīcu Vakareiropā.

Kad katoļu baznīca bija pastāvējusi Vakareiropā vairāk nekā tūkstoš gadus, tajā bija ieviesušies nevēlami trūkumi: tā bija kļuvusi par daudz pasaulīga. Bija paradums, ka valdnieki un turīgi ļaudis, jau šai dzīvē rūpēdamies par savas dvēseles labklājību pēc nāves, ziedoja baznīcai daļu savas mantas. Baznīca un klosteri tā ieguva plašus īpašumus ar daudz zemnieku sētām un iekārtoja savas saimniecības. Reizē ar to, ka vairajās baznīcas ienākumi, vienkāršās garīdznieku dzīves vietā stājās greznība, un senie stingrie kristiešu tikumi palika novārtā. Bīskapi tāpat kā citi laicīgie valdnieki rīkoja medības un greznas dzīres un izcīnīja savā starpā asiņainus karus, maz piegriezdami vērības saviem pienākumiem ticības lietās. Tautā un pašos garīdzniekos par to radās nemiers, tā kā pati katoļu baznīca jau vairākkārt bija mēģinājusi šos trūkumus novērst.

44. Mārtiņš Luters.

15. gadu simta beigās sevišķi liels nemiers ar katoļu baznīcu un tās galvu pāvestu radās Vācijā. Lai gūtu ienākumus, pāvesti pārdeva grēku atlaižas.

Katoļi ticēja, ka ar ziedojumiem baznīcai un labiem darbiem cilvēks var kļūt brīvs no soda par grēkiem, kas tam būs jāizcieš pēc nāves. Tā kā pāvestam toreiz vajadzēja daudz naudas greznas baznīcas celšanai, viņš sāka pieņemt ziedojumus arī par tiem grēkiem, kas vēl nebija izdarīti. Ziedotājam izniedza rakstu, ko sauca par atlaižu jeb indulgenci. Atlaižas varēja pirkt pats sev un arī tiem, kas bija jau miruši.

Vācijā pret to asi uzstājās mūks Mārtiņš Luters. Apgalvodams, ka katoļu baznīcas mācībā daudz kas vairs nesaskan ar svētajiem rakstiem, viņš iesāka strīdu ar pašu pāvestu. Luters prasīja katoļu baznīcā reformas. Par to pāvests nolādēja viņu un izslēdza no baznīcas. Tad Luters nodibināja jaunu baznīcu, kur mācīja tīru Kristus mācību, kas atrodama Jaunajā Derībā. Viņam radās daudz piekritēju Vācijā un citās zemēs. Sākumā to atbalstīja arī zemnieki, kas sacēlās pret saviem dzimt-

kungiem un tā cerēja kļūt brīvi. Bet kad izcēlās lielais zemnieku karš, Lutera nostājās pret dzimtļaudīm un prasīja nemiernieku sodīšanu.

Lutera mācības jeb ticības piekritējus sāka saukt par luterāņiem. Dažādo trūkumu novēršanu baznīcā un baznīcas mācības saskaņošanu ar svētajiem rakstiem, ko izdarīja Lutera, sauc par reformāciju.

45. Reformācija Livonijā.

Tikko reformācija sāka izplatīties Vācijā, tai radās daudz piekritēju arī Livonijā. Visvairāk to bija pilsētās, sevišķi Rīgā, kas cerēja atbrīvoties no saviem zemes kungiem un tādēļ nostājās reformācijas pusē. Arī uz laukiem vasaļi cerēja, ka, bīskapiem zaudējot savu laicīgo varu, viņi kļūs par savu muižu un lēņa novadu īpašniekiem. Reformācijas piekritēji bija sastopami pat ordeņa brāļu starpā.

Kad Vācijā sākās reformācijas kustība, Rīgā Pēterā baznīcā darbojās jauns katoļu priesteris Andrejs Knopkens. Lai turpinātu izglītību, viņš aizbrauca uz Vāciju un 1521. gadā atgriezās no turienes kā dedzīgs reformācijas piekritējs. Knopkens dabūja Rīgā savu agrāko vietu un sāka sprediķot Lutera mācības garā. Drīz Pēterā baznīcā nodibinājās pirmā luterāņu draudze, kur dievvārdus sludināja vācu valodā. Šīs draudzes mācītājs bija Andrejs Knopkens.

Jēkaba baznīcā par mācītāju no Vācijas atbrauca Silvestrs Tegetmeijers. Viņš bija daudz karstāks un dedzīgāks par Knopkenu. Attiecības pret katoļu baznīcu Rīgā kļuva arvien asākas un beidzot pat atklāti naidīgas. Lāudis ielauzās baznīcās un klosteros, postīja altārus un rāva no sienām svētbildes. Knopkenam vajadzēja izlietot diezgan daudz pūļu, kamēr tam izdevās iekarsušos ļaudis nomierināt.

Reformācija no Rīgas izplatījās arī citās pilsētās un uz laukiem. Muižnieki pārgāja reformācijas pusē un ierakstīja luterāņos arī savus zemniekus. Kad sākās svētbilžu grautiņi, viņi jau kļuva atturīgāki. Tie baidījās, ka līdz ar to varētu sacelties arī zemnieki, kā tas bija noticis Vācijā. Livonijā tas tomēr nenotika. Satraukums ātri norima, un Lutera mācība drīz vien guva virsroku visā zemē.

Rīgā Jēkaba baznīcā nodibinājās pirmā latviešu draudze, kur dievkalpojums noturēja latviešu valodā. Dažas latviešu draudzes nodibinājās arī uz laukiem. Luterticības ietekmē latviešu zemnieks sāka kristīgās ticības mācību vairāk izprast. Ticība viņos arvien vairāk iesakņojās un pamazām izzuda pagāniskās paražas. Latviešu valodā sacerēja pirmās garīgās dziesmas un pārtulkoja katķismu. Vēlāk 17. g. s. pārtulkoja arī bībeli. Nodibinājās pirmās latviešu tautskolas, kur latviešu bērņus iemācīja lasīt. Tas latviešiem pavēra ceļu gara gaismai.

Citā nozīmē stāvoklis reformācijas laikā kļuva arvien ļaunāks. Šai laikā muižnieki ieguva tā sauktās patronāta tiesības uz baznīcām, ar ko mācītāji kļuva pilnīgi atkarīgi no muižniekiem. Pieauga arī muižnieku vara par zemniekiem, jo kopā ar reformāciju Livonijā ieviesās jaunas tiesības (senās romiešu tiesības) jeb likumi, kas atzina tikai divas ļaužu kārtas: brīvniekus jeb kungus un vergus jeb dzimtļaudis.

LIVONIJAS PIRMĀS SADURSMES AR MASKAVU

46. Krievijas apvienošanās ap Maskavu.

13. gadu simtā, kad Livonijā nostiprinājās vācu vara, Krievija nespēja izrādīt pretošanos, jo tā bija saskaldīta un cieta zem tatāru jūga. 200 gadus krievu lielkņazi un kņazi zemojās tatāru chanu priekšā. Tikai 14. g. s. sāka izveidoties Krievijas lielvalsts, kas nokratīja tatāru varu un apvienoja daudzas Krievijas zemes ap Maskavu kā galvas pilsētu. Tāpēc toreiz Krieviju sauca vienkārši par Maskavu un krievus par moskovītiem.

15. g. s. beigās ievērojamākais Maskavas valdnieks bija Jānis III. Krievija toreiz vēl bija vāji attīstīta zeme. Ieročus un citas preces tā iveda no Vakareiropas caur Livoniju. Jānis III sāka veicināt Krievijas uzplaukšanu un aicināja no Vakareiropas dažādus amatniekus, māksliniekus, ārstus un citus lietpratējus dažādās nozarēs. Lai nodibinātu sakarus ar Vakareiropu, viņam vajadzēja tikt pie Baltijas jūras un tās ostām. Tādēļ viņš iesāka cīņu ar Livoniju.

47. Pirmās cīņas ar krieviem.

Maskavai ar Livonijas ordeni jau agrāk bija biežas sadursmes. Krievu postīja Livonijas austrumu novadus un lika dažādus šķēršļus vācu tirgotājiem, kas brauca ar savām precēm uz Krieviju, arestēja tos, turēja cietumā un notiesāja uz nāvi.

15. g. s. beigās par Livonijas ordeņa mestru kļuva Volters Pletenbergs. Viņš ir visspilgtākā personība ordeņa mestru starpā. Ar nenogurdināmu enerģiju viņš centās apvienot savstarpējā naidā sašķeltās Livonijas valstis cīņai pret kopīgo ienaidnieku.

Ar lielām pūlēm Pletenbergam izdevās savākt vajadzīgos līdzekļus un kašaspēku. 1501. gadā 4000 bruņinieku, 200 algotņu un ap 75.000 latviešu un igauņu zemnieku viņa vadībā pārgāja Krievijas robežu. Kad sāka dunēt lielgabali un bruņinieki spožās bruņās metās uz priekšu, krievu noorganizētais kašaspēks neizturēja un sāka bēgt. Vajājot bēgošos, Pletenberga kaņavīri daudzus nogalināja un ieguva lielu laupījumu. Nesagaidījis apsoltos leišu palīgspēkus, Pletenbergs griezās atpakaļ, jo kāds cits krievu kašaspēks pašreiz laupīja un postīja Livoniju.

48. Kauja pie Smolīnas ezera.

Cīņas un iebrukumi pastāvīgi atjaunojās. Kad 1502. g. Livonijā, pienāca ziņas, ka krievi vāc spēkus un gatavojas lielākam uzbrukumam, Pletenbergs ar savu kašaspēku pirmais pārgāja robežu un apmetās Pliskavas tuvumā. Nolēmis uzbrukt pirmais, viņš izgāja ienaidniekam pretim pie Smolīnas ezera, netālu no Pliskavas. Krievi bija ļoti pārsteigti par livoniešu pārdrošību un ātri ielenca tos no visām pusēm. Iedegās karsta kauja. Livonieši trīs reizes izcirtās turp un atpakaļ cauri krievu un tačāru kašaspēkam un beidzot piespieda to bēgt. Bet paši cīnītāji un zirgi bija tā noguruši, ka nespēja vairs ienaidnieku vajāt.

Sai kaŗa gājiēnā piedālijās arī daudz latviešu. Viņu starpā bija kuršu ķonišs Andrejs Peniķis, kurš vadīja pats savu latviešu karogu (pulku). Pēc kaujas, atzīdams latviešu karoga nopelnus, Pletenbergs izlēnoja Peniķim jaunu gabalu zemes.

Pletenberga uzvarai pie Smolinas ezera bija liela nozīme. Maskavas spiediens uz rietumiem bija apturēts un Livonijai bija miers vairāk nekā 50 gadu. Pateicoties Pletenberga uzvarai Livonijā varēja izplatīties luteritība, un tā paturēja savu Vakareiropas raksturu. Ja krievu uzbrukums būtu izdevies, mūsu dzimtenei pamazām būtu jānoslīd līdz tam līmenim, uz kāda atradās Krievija.

LIVONIJAS KARŠ (1558.—1582.)

49. Livonija kaŗa priekšvakarā.

Pēc Pletenberga nāves Livonija drīz aizmirsā tai draudošās briesmas, un nesaskaņas ordeņa un virsbīskapa starpā atjaunojās. Arī namnieki un muižnieki rūpējās tikai par savu labklājību. Livonija bija vēl vairāk sašķelta un novājināta kā senāk. Pilsētas un pilis nebija sagatavotas jaunai kaŗa teknikai: auksto ieroču vietā izšķirēja nozīme tagad bija šaujamiem ieročiem — šautenēm un lielgabaliem. Kaŗus vairs neizšķīra jātnieki, bet apmācīti kājnieki, kurus par dārgu algu nācās ligt ārzemēs. Tos sauca par kaŗa algādžiem jeb zaldātiem. Bruņiniekos vairs nebija tā cīņas spāra kā senāk, jo mierīgā dzīve muižās tos bija padarījusi glēvus.

Maskavas valsts turpretim augs plašumā un stiprumā. Ap 16. g. s. vidu tur valdīja cars Jānis IV Bargaiss. Jo vairāk viņš domāja par savas valsts nostiprināšanu, jo vairāk viņš saprata, ka Krievija nevar iztikt bez Vakareiropas. Krievija tīkoja pēc Baltijas ostām, bet tai priekšā vienmēr vēl atradās Livonija. Jānis IV nolēma izmantot Livonijas iekšējās nesaskaņas, lai to iznīcinātu, un sāka meklēt iemeslu kaŗam.

Kad Livonijas sūtņi ieradās pie cara, lai atjaunotu mieru turpmākajiem gadiem. Jānis IV uzstādīja viņiem nepieņemamas prasības. Viņš prasīja vairāk 10.000 mārkus lielas nodevas par agrākiem gadiem, jo daži Livonijas novadi tās kādreiz bija maksājuši Pliskavai. Kad Livonija šīs prasības nevarēja pildīt, Jānis IV 1558. gadā ar lielu kaŗaspēku iebruka Livonijā.

50. Krievu uzvarās.

Pirmaiss solis, ko krievu cars spēra uz Vakareiropas zemes, ir atstājis baigas atmiņas. Tas sacēla izbailes un radīja neapraķstāmu postu. Cara tatāru pulki laupīdami un dedzinādami uz saviem ātrajiem zirgiem izsiroja visu zemi un nonāca gandrīz līdz pašai Rīgai. Izbailes ļaudis atstāja sētas un sabēga mežos, jo tatāri netaupīja ne sievietes, ne bērņus. Daudzi mira lielās mokās. Ļoti daudzus aizveda gūstā uz Krieviju.

Gandrīz nekur krievi nesastāpa nopietnu pretošanos, jo liela daļa muižnieku bija atstājuši muižas un aizbēguši uz Rīgu un Rēveli. Svešie kaŗa algotņi, nesāņēmuši algas, pārdeva krieviem vienu cietoksni pēc

otra, laupija un postīja līdzīgi ienaidniekam. Nedomādami par pretošanos, daudzi ordeņa pavēlnieki aizbēga uz Vāciju kopā ar valsts naudu. Arī Kurzemes bīskaps jau laikus pasteidzās pārdot savu bīskapiju dāņu ķēniņam.

Tikai pie Ērgemes 1560. gadā ordenis vēl mēģināja stāties ienaidniekam pretim, bet tika sakauts. Livonija bija tuvu galīgam sabrukumam.

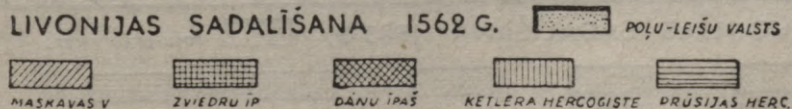
51. Livonijas bojā eja.

Neredzēdami vairs citas izejas, Livonijas zemes kungi nolēma griezties pēc palīdzības pie kaimiņu valstīm. Arī šoreiz viņu starpā nebija vienprātības. Katrs raudzījās kam labāk un izdevīgāk pieslēties. Turvākās kaimiņu valstis ap Baltijas jūru labprāt izmantoja Livonijas sabrukumu, lai paplašinātu savas robežas.

Sāmszemes — Vikas un Kursas bīskapijas jau bija ieguvusi Dānija, Tērbatas bīskapiju bija ieņēmis krievu karaspēks, bet Igaunijai vistuvāk

LIVONIJAS SADALIŠANA 1562 G.

atradās Zviedrija. Rēveles pilsēta un Igaunijas muižnieki cerēja no tās visātrāk saņemt palīdzību, tādēļ iesāka sarunas un noslēdza līgumu par padošanos.

Pēdējais ordeņa mestrs Gothards Ketlers kopā ar virsbīskapu atdevās Lietuvas — Polijas valsts virskundzībā un 1561. gadā Viļņā parakstīja līgumu. Lietuva — Polija dabūja Vidzemi, bet Kurzemi un Zemgali paturēja Ketlers kā poļu vasalis. Tā kļuva no Lietuvas — Polijas atkarīga hercogiste, un Gothards Ketlers bija tās pirmais hercogs. Tikai Rīgas pilsēta gribēja palikt brīva un neielaidās sarunās ne ar vienu. Tā vēl joprojām palika pie Vācijas.

52. Cīņa par Livonijas mantojumu.

Pēc sabrukuma, kad kaimiņvalstis bija sadalījušas Livoniju savā starpā, Krievija bija ieguvusi jaunus spēcīgus pretiniekus. Livonijas dēļ tai bija jāturpina karš pret Lietuvu-Poliju, Zviedriju un Dāniju, tā

LIVONIJAS SADALĪŠANA 1583 G.

POĻU-LEIŠU VALSTS

MASKAVAS V.

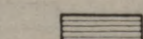
ZVIEDRU ĪP.

DĀŅU ĪPAŠ

KURZEMES UN ZEMGALES H. PRŪSIJAS HERC.

kā Vidzeme un Igaunija pārvērtās atkal par kaŗa lauku. Kad Jānis Bargais iebruka ar jauniem spēkiem Vidzemē, Polijas palīdzība bija tik niecīga, ka krievi drīz nonāca līdz Cēsīm. Pilsētu ieņēma, tikai pils vēl turējās, kur bija paglābušies ap 300 cilvēku. Zinādami, kādas briesmas bija piemeklējušas Koknesi un citas vietas, kas bija padevušās krieviem, viņi nolēma līdz pēdējam aizstāvēties. Piecas dienas ienaidnieks apšaudīja pili lielgabaliem. Pils aizstāvju spēki beidzot bija galīgi izsīkuši, un viņi nolēma uzspridzināt cietoksni un kopīgi mirt. Visi sapulcējās telpā, zem kuŗas bija novietotas mucas ar pulveri, noturēja svētbrīdi, un kāds no viņu vidus iemeta pulveri degli. Pils sabruka, aprakdama zem drupām ielenktos.

Krievus pamazām izspieda no Vidzemes, kad Polijā par ķēniņu bija ievēlēts Stefāns Batorijs, un viņš uzņēmās poļu karaspēka vadību. Jānis Bargais nespēja vairs pretoties arī zviedriem un atkāpās no Igaunijas. Karš vēl kādu laiku turpinājās uz Krievijas zemes, kamēr Jāni Bargo piespieda 1582. gadā noslēgt mieru ar Poliju un nākošajā gadā ar Zviedriju.

Ar šo miera līgumu zviedri paturēja Ziemeļigauniju, bet Polijai palika Vidzeme, Igaunijas dienvidus daļu ieskaitot.

Livonijas kaŗa krieviem nelabvēlīgais iznākums apturēja viņu spiešanos uz rietumiem vēl uz 150 gadiem.

POĻU LAIKI VIDZEMĒ (1561.—1629.)

53. Posts pēc Livonijas kaŗa.

Pēc Livonijas kaŗa Vidzeme bija galīgi izpostīta. No vairākām pilsētām un daudzām ordeņa un muižnieku pilīm bija palikušas pāri tikai drupas. Zemnieku sētas bija nodedzinātas, zeme daudzās vietās palikusi atmatā un aizaugusi krūmiem un jaunu mežu. Ceļotāji, kas toreiz braukuši cauri Vidzemei, stāsta, ka no Rīgas līdz Valkai nav dzirdējuši ne suni rejam, ne gaili dziedam. Ļaudis bija aizbēguši mežos, izkauti vai aizvesti gūstā uz Krieviju.

Iestājoties mieram, dzīvie atstāja mežu slēptuves un uzmeklēja savas sētas. Darbs bija jāsāk tikpat kā lidumā, bet daudziem nebija ne lopu, ne zirgu. Ļaudis paši jūdās arklā, lai uzplēstu kādu gabaliņu zemes, kur iesēt labību maizei.

54. Vidzeme Polijas varā.

Poļu laikiem sākoties, Latvija bija sadalīta divās daļās. Robeža bija Daugava. Kurzeme un Zemgale bija kļuvusi par hercogvalsti, bet Vidzeme par Polijas provinci, ko sauca par Pārdaugavas hercogisti. Polijai beidzot padevās arī Rīgas pilsēta.

Vidzemi pārvaldīja Polijas ķēniņa ieceltas amata personas — v a i v a d i apgabalos un stā r a s t i apriņķos.

Noslēdzot padošanās līgumu, Polijas ķēniņš solīja, ka luterticīgie varēs palikt pie savas ticības, ka pārvaldes amatos iecels tikai vietējos vācu muižniekus un atstās viņiem muižas un agrākās tiesības. Šo solījumu ķēniņš pildīja tikai pa daļai. Lai Vidzemi ciešāk piesaistītu Polijai, viņš zemes pārvaldes amatos iecēla poļus un leišus. Kaņā izpostītās pils neļāva atjaunot. Ar agrāro reformu (zemes īpašumu pārkārtošanu) daudzi muižnieki zaudēja savas lēņa muižas. Arī tās zemes, kas bija piederējušas virsbīskapam un ordenim, sadalīja un piešķīra poļu un leišu muižniekiem.

Polija bija katoļticīga valsts, kur citu ticību piekritējus visādi ierobežoja. Drīz poļu valdība iesāka darīt to pašu arī Vidzemē. Luterāņiem atņēma baznīcas un atdeva katoļiem. Cēsis apmetās katoļu bīskaps un pielika daudz pūļu, lai jauno provinci atkal atgrieztu pie katoļu ticības.

55. Zemnieku stāvoklis poļu laikos.

Visgrūtāk poļu laikos klājās zemniekiem. Dzimtbūšana Polijā 16. g. s. bija daudz smagāka nekā Livonijā, jo muižnieku varu par zemnieku nekas vairs neierobežoja. Tie varēja palielināt Klausas un nodevas pēc saviem ieskatiem un sodīt savus zemniekus pat ar nāvi. Ar šādām tiesībām poļu muižnieki ienāca savās muižās, ko ķēniņš tiem bija piešķīris Vidzemē. Tādas pašas tiesības ieguva arī vietējie vācu muižnieki par saviem zemniekiem.

Kaņā nopostītās muižas vajadzēja atjaunot, bet darba roku bija maz. Klausu dienu skaits pieauga dažos apvidos uz 4—5 dienām nedēļā. Arī nodevu nasta kļuva arvien smagāka. Turpretim zemnieku ienākumi samazinājās. Savu ražas pārpalikumu — labību un apiņus, arī ādas un citas preces tie vairs nedrīkstēja paši pārdot tirgū. Visu uzpirka muižnieks un paturēja sev starpnieka peļņu. Muižnieka ienākumus pavairoja arī degvīna dedzināšana, kas sākās poļu laikos. Degvīns, uzpirtā labība un citas preces zemniekiem klausu kārtībā bija jāved uz pilsētu.

56. Poļu un zviedru kaņš.

Pēc Stefāna Batorija nāves Polijas saeima ievēlēja par ķēniņu Zviedrijas valdnieka dēlu Sigismundu. Kaut gan Zviedrijā protestantisms (luterānisms) jau bija dziļi iesakņojies tautā, Sigismunds bija uzaudzināts par katoli. Tāpēc vēlāk kā Polijas valdnieks viņš piegriezta lielu vērību luterāņu piegriešanai atpakaļ katoļu ticībā.

Pēc Zviedrijas ķēniņa nāves Sigismunds mantoja arī Zviedrijas troni. Bet zviedru tauta, zinādama, cik nesaudzīgi Sigismunds izturējās pret luterāņiem Polijā un Vidzemē un baidīdamās, ka tas pats notiks arī Zviedrijā, noraidīja Sigismundu un ievēlēja par savu ķēniņu luterticīgo Kārli IX. Sigismunds nepiekāpās un iesāka kaņu. Galvenās cīņas zviedru un poļu starpā notika Vidzemē, kas nebija vēl atspirgusi no agrākā posta, jo no Livonijas kaņa bija pagājuši tikai 18 gadi.

1600. gadā ap 9000 zviedru izcēlās malā Ziemeļigaunijā, bet poļu kaņaspēks ienāca Vidzemē un izturējās šeit kā ienaidnieka zemē. Tas

pašķīra ceļu zviedriem. Tikko tuvojās Kārļa IX pulki, zemnieki un daļa muižnieku pārgāja zviedru pusē. Vispirms zviedriem padevās Igaunija, tad cita pēc citas Vidzemes pilsētas un pilsis. Tikai Rīga palika uzticīga Polijai, jo tā negribēja zaudēt izdevīgo tirdzniecību ar Poliju un Lietuvu.

Kaŗa laime pārsvērās poļu pusē, kad viņiem pienāca jauni palīgspēki un zviedri zaudēja kauju pie Kokneses, kur tie bija daudz mazākā skaitā nekā poļi. Drīz pēc tam uznāca ļoti barga ziema un bads, kādu Vidzeme reti bija piedzīvojusi. Badam sekoja mēris. Ļaudis krita ceļmalās aiz bada un sērgas, un nebija, kas viņus aprok. Tā izmira tūkstošiem iedzīvotāju.

Zviedri gan mēģināja vēl uzsākt kaujas, bet viņu kareivjiem trūka apģērbu, pārtikas un pulvera. Viņi zaudēja vienu pili pēc otras. Pēdējais zviedru kaŗaspēks atstāja Vidzemi 1609. gadā.

ZVIEDRU LAIKI VIDZEMĒ (1629.—1721.)

57. Gustavs Ādolfs iekaro Vidzemi.

Jauns gaišs laikmets sākās Vidzemē pēc tam, kad Zviedrijā uz troņa nāca Gustavs Ādolfs. Savai zemei viņš bija labs valdnieks, dedzīgs luterticības aizstāvis un ievērojams kaŗavadonis. Gustavam Ādolfam bija plaši mērķi. Viņš gribēja, lai Zviedrija valdītu par Baltijas jūru, un tādēļ viņam bija jākaro ar tām valstīm, kas atradās šīs jūras krastos.

Gustava Ādolda laikā atjaunojās kaŗš ar Poliju Vidzemes dēļ. Izcēlis savu kaŗaspēku Vidzemē, viņš devās vispirms pret Rīgu, kur tai brīdī atradās ap 2000 kareivju. Pilsēta bez tam bija labi nocietināta ar bastioniem, kur bija novietoti lielgabali. Zviedriem izdevās uzspridzināt dažus nocietinājumus pie vārtiem un daudzās vietās aizdedzināt pilsētu ar liesmu lādiņiem, bet tā tomēr nepadevās. Tad zviedri novadīja ūdeni no nocietinājumu grāvjiem un kalnraču vienības izdarīja parakumus zem pilsētas mūriem, kur novietoja mucas ar pulveri. Zviedri tomēr negribēja pilsētu izpostīt un tāpēc ļāva sagatavotos spridzināšanas darbus iepriekš apskatīt no pilsētas izaicinātiem sūtņiem. Redzētais sūtņus tā pārliecināja, ka Rīga pēc tam labprātīgi padevās.

Drīz pēc Rīgas krišanas Gustavs Ādolfs iekaroja visu Vidzemi līdz Aiviekstes upei un turpināja kaŗu ar Poliju ārpus Vidzemes, kamēr Polija bija ar mieru noslēgt 1629. gadā Altmarkā (Prūsijā netālu no Danzigas) pamieru. Ar šo pamieru Vidzemi sadalīja divās daļās: Zviedru Vidzemē, kas sniedzās līdz Aiviekstes upei un Poļu Vidzemē—aiz Aiviekstes. Poļu Vidzemi jeb Latgali toreiz sauca par Inflantiju.

Poļi bija valdījuši Vidzemē apmēram 70 gadus. Tie bija grūti laiki Vidzemei, jo tauta kaŗu pēc bija pieredzējusi tikai postu un ciešanas. Latgale atradās poļu varā vairāk nekā 200 gadus, kamēr 1772. gadā, kad sadalīja Poliju, to pievienoja Krievijai. Poļu laikos Latgale pilnīgi piegriezās atpakaļ katoļu ticībai un itkā atsvešinājās no pārējās latviešu zemes. Arī tautas izglītība šai laikā attīstījās vāji, kāpēc starpība ar pārējiem mūsu dzimtenes novadiem Latgalē bija vēl ilgi izmanāma.

58. Pārvaldes un tiesu iekārta Vidzemē.

Zviedrija ir pa lielākai daļai kalnaina zeme un nav piemērota zemkopībai, tādēļ tai vajadzēja labību ievest. Gribēdama pārvērst Vidzemi par savu maizes klēti, zviedru valdība sāka rūpēties tūlīt pēc kara par mieru un kārtību Vidzemē un par zemnieku labklājību.

Pārvaldes nolūkos zviedri sadalīja Zviedru Vidzemi 4 apriņķos. Tos pārvaldīja apriņķu priekšnieki, bet pār visu Vidzemi un Īgauniju ķēniņš iecēla par savu vietnieku — ģenerālgubernatoru.

Zviedrija ir vienīgā zeme Vakareuropā, kur nekad nav bijusi dzimtbūšana. Zemnieki, tāpat kā citas kārtas — muižnieki, garīdznieki un namnieki, ņēma daļu valsts pārvaldē. Par tiesu un taisnību zemē gādāja tiesu iestādes.

Vidzemē augstākā tiesu iestāde zviedru laikos bija Tērbatas hof-tiesa jeb galma tiesa. Pie tās varēja griezties ar sūdzībām arī zemnieki par netaisnību, ko tiem bija nodarījuši muižnieki.

Katrā apriņķī bija zemes tiesa. Tā tiesāja visas kārtas, arī muižniekus.

Polīcijas pienākumus laukos pārzināja kārtības tiesneši, ko tautā sauca par bruģu jeb tiltu kungiem. Tie gādāja par mieru un kārtību un pārraudzīja ceļus un tiltus. Pie lieliem braucamiem ceļiem ik pēc zināma atstatuma ceļa braucēju vajadzībām uzcēla krogus, kur ziemu aukstā laikā ļaudīm apsildīties, pabarot zirgus un pārgulēt nakti.

59. Valdības gādība par baznīcām un skolām.

Ļoti lielu vērību zviedru valdība piegriezta baznīcai. Karā izpostītos dievnamus saveda kārtībā un cēla jaunus. Rūpējās arī, lai visām draudzēm būtu mācītāji. Lai dotu iespēju tautai pašai nopietnāk iepazīties ar kristīgās ticības mācību, zviedru valdība uzdeva Alūksnes mācītājam Ernestam Glikam pārtulkot bībeli latviešu valodā un deva līdzekļus tās iespiešanai. Glikš ar saviem palīgiem šo darbu nobeidza 1689. gadā.

Tāpat lielu vērību zviedru valdība piegriezta skolām. Tā gribēja, lai arī latviešu bērni apmēklē skolas un mācās amatus, būdama pārliecināta, ka labums no tā būs visai zemei.

Pagastos sāka atvērt tautskolas, kuŗu uzdevums bija palīdzēt baznīcai nostiprināt tautā ticību. Skolā iemācīja lasīt grāmatu, mazliet rēķināt, skaitīt no galvas katķisma gabalus un dziedāt garīgas dziesmas. Dažās skolās mācīja arī rakstīt. 1687. gadā valdība izdeva rīkojumu, ka skolai jābūt katrā draudzē. Tās sauca par draudzes skolām. Tomēr šis rīkojums tika izpildīts tajās draudzēs, kur bija rosīgi mācītāji.

Rīgā un Tērbatā Gustavs Ādolfs nodibināja ģimnazijas un 1632. gadā Tērbatā augstskolu. Šis augstākās mācības iestādes varēja apmeklēt arī zemnieku bērni.

60. Muižu redukcija.

Gustava Ādolda laikā Vidzemes muižnieki zaudēja daļu savu priekšrocību, bet tās pa daļai atjaunoja ķēniņiene Kristīne, kas Zviedrijā

valdīja pēc Gustava Ādolda un bija muižniekiem sevišķi labvēlīga. Vidzemes muižniekiem sāka uzticēt amatus tiesā un policijā un ļāva izveidot savas muižnieku kārtas iestādes, kas zemes pārvaldē ieguva atkal zināmu noteikšanu.

Par padomdevēju iestādi ģenerālgubernatoram muižnieki izvēlēja landrātu kolēģiju (zemes padomi). Viens landrāts kā muižnieku pārstāvis arvien atradās pie ģenerālgubernatora un ar saviem padomiem palīdzēja izšķirt svarīgākos jautājumus zemes pārvaldes lietās. Galvenā muižnieku kārtas iestāde Vidzemē bija landtāgs, kur Vidzemes lietas apspriest sanāca visi Vidzemes muižnieki. Muižniecības galva bija landmāršals.

1660. gadā Zviedrijā sāka valdīt Kārlis XI, ko tautā sauca par zemnieku ķēniņu. Jau agrāko valdnieku laikā valsts bija nonākusi lielās naudās grūtībās. Valsts kase bija tukša. Ienākumu bija maz, jo agrākie valdnieki, sevišķi ķēniņiene Kristīne, ļoti daudz valsts muižu bija izlēņojusi vai atdāvinājusi muižniekiem. Lai valsts tiktu pie ienākumiem, izdāvētās muižas vajadzēja atkal atprasīt. Šo agrārreformu sauca par muižu redukciju.

Sevišķi nopietni pie redukcijas ķērās Kārlis XI. 1680. gadā Zviedrijas saeima (riksdags) izdeva likumu, ka Vidzemē atsavināmas visas agrākās valsts jeb kroņa muižas, ko muižnieki ieguvuši pēc 1561. gada. Tādu muižu bija ļoti daudz, apmēram 5/6 no visu muižu kopskaita. Atņemtās muižas gan atkal iznomāja muižniekiem, bet viņiem bija jāmaksā valstij ik gadus noma.

Vidzemes muižniekos par to sacēlās liels sašutums. Neapmierināto vadonis bija muižnieks Patkulis. Landtāgs iesniedza lūgumu Zviedrijas ķēniņam, kur asos vārdos protestēja pret agrārreformu. Ķēniņš par to jutās apvainots un dažus lūguma parakstītājus kopā ar Patkuli notiesāja ar nāvi. Patkulis aizbēga uz Poliju. Pārējos notiesātos vēlāk apzeloja piespriežot tikai cietuma sodu.

Valdība izveda agrārreformu, bet Vidzemes muižniekos ieguva nesamierināmus ienaidniekus.

61. Valdības gādība par zemniekiem.

Atsavinātās muižās zemnieki vairs nebija muižnieka, bet kroņa ļaudis. Viņi gan maksāja nodevas (kunga tiesu) un pildīja klaugas, bet viņu stāvoklis uzlabojās. Jau zviedru laiku sākumā Vidzemes muižniekiem atņēma tiesas varu. Viņi varēja sodīt savus klausīniekus tikai par nepaklausību muižas darbos, bet visus pārējos zemnieku pārkāpumus iztiesāja tiesas.

Kad zviedru valdība sāka atsavinātās muižas iznomāt, tai vajadzēja zināt, cik lielu nomu katra muiža spēj maksāt. Valdība gribēja taisnīgi sadalīt arī zemnieku klaugas un nodevas. Tika ieceltas zemes vērtēšanas komisijas, kas ieradās muižās, izmērija zemnieku zemi un novērtēja tās labumu. Samērīgi ar ienākumiem noteica visus zemnieka pienākumus pret muižu. Visu to atzīmēja pagasta klausu un nodevu sarakstos, ko sauca

par vaku grāmatu. Muižnieks tagad vairs nevarēja klausās un nodevas palielināt pēc savas gribas.

Lai zinātu, cik muižai ienes katra zemnieka saimniecība, valdība izdeva īpašu taksi, kas noteica, cik maksā katra darba diena, ko zemnieks nostrādāja muižā, cik katrs labības pūrs, ko tas nobēra utt. Kad visu to saskaitīja kopā un zemnieka kļaušu un nodevu kopvērtība iznāca 60 dālderu, tad mājas bija vienu arklu lielas. Ja mājas ienesa muižai tikai 30 dālderus gadā, tās novērtēja par pus arklu utt.

Ja zemnieks visus savus vaku grāmatas pienākumus kārtīgi pildīja, muižas nomniekam nebija tiesība to izlikt no mājām vai pārcelt uz citu vietu bez paša zemnieka piekrišanas. Zemnieks gan palika saistīts pie zemes, bez muižas nomieka ziņas viņš nedrīkstēja savu sētu atstāt, tomēr, kad muižai viss bija nodots, viņš drīkstēja savu ražas atlikumu — labību, sienu, linus, malku utt. pārdot tirgū. No kļaušām zemnieki varēja atpirkties naudā vai graudā. Tos sauca par leidas vīriem. Visu darba spēku leidas vīri varēja izlietot paši savās mājās.

Kamēr zviedri valdīja Vidzemē, ap 40 gadu bija miers. Šai laikā zemnieki jau bija paspējuši tikt pie turības. Par Trikātas novadu ir zināms, ka Zviedru laiku beigās, kad sākās karš ar krieviem, kādam pusarkla saimniekam krievi bija atņēmuši 10 zirgus, 34 liellopus, 20 teļus, 36 aitas, 20 jērus, 13 cūkas un 15 kazas. Līdzīga turība bija cietiem zemniekiem.

62. Lielais Ziemeļu karš (1700—1721)

Kārļa XI laikā Zviedrija bija lielvalsts, kuņai piederēja zemes visapkārt Baltijas jūrai, ko tāpēc sāka saukt par zviedru ezeru. Kundzība par Baltijas jūru deva Zviedrijai lielas priekšrocības, turpretim Krievija, Polija un Dānija ar šo stāvokli nevarēja samierināties, jo šim valstīm Baltijas jūra bija tikpat vajadzīga kā Zviedrijai. Krievijas cari jau vairākkārt bija mēģinājuši „izlauzt logu“ uz Vakareiropu, t. i. iekāpot Baltiju. lai iegūtu labās ostas, kādas bija Rīga un Rēvele.

17. g. s. beigās Krievija, Polija un Dānija noslēdza kara savienību pret Zviedriju. Pie savienības noslēgšanas bija lieli nopelni Vidzemes nodevējam Patkulim, kuņš agrārreformas pēc bija kļuvis karstākais Zviedrijas pretinieks.

Kara sākšanai bija izdevīgs laiks, kad pēc Kārļa XI nāves Zviedrijas troni mantoja viņa dēls Kārlis XII. Vispirms Zviedrijai uzbruka 1700. gadā Polija un Dānija. Kautgan Kārlis XII bija gados vēl ļoti jauns, viņam bija tikai 20 gadu, viņš bija spējīgs un apdāvināts karavadoņš. Viņš ātri sakāva dāņus un devās atbrīvot zviedru garnizonu Narvas cietoksnī, ko turēja aplenkto Krievijas cars Pēteris I. Milzīgo krievu armiju zviedri ātri iznīcināja vai saņēma gūstā.

Nākošajā (1701) gadā Kārlis XII sakāva poļu sabiedrotos sakšus pie Rīgas Spīlves pļavās. Sakši negribēja laist zviedrus pāri Daugavai. Tad zviedri pilsētas ganībās aizdedzināja mitras salmu kaudzes un dūmu aizsegā pārcēla savu karaspēku. Sakši atkāpās, bet Kārlis XII caur Kurzemi

Zviedrijas lielvalsts 1660. gadā.

devās uz Poliju. Arī tā nebija spējīga pretoties un padevās. Polijas ķēniņš izdeva zviedriem Patkuli un pats atteicās no troņa.

Zviedrijai palika tikai viens pretinieks — Krievija, kurai Kārlis XII gribēja uzbrukt no dienvidiem caur Ukrainu. Kauja notika 1709. gadā pie Poltavas, kur zviedri cieta smagu neveiksmi, jo pēkšņi iestājās ļoti barga ziema. Bez tam zviedri atradās tik tālu prom no savas zemes, ka karaspēku bija grūti apgādāt. Tādēļ uzvara izšķīrās par labu krieviem.

Pēc uzvaras pie Poltavas paša cara vadībā krievi ielenca Rīgu (1710. g.). Tā padevās. Vēl pēc vairākām neveiksmēm, kad kaujā bija kritis Kārlis XII, 1721. gadā zviedri noslēdza Ništātē (Somijā) mieru un atdeva Krievijai Vidzemi un Igauniju. Tā zviedru Vidzemē sākās Krievu laiki.

KURZEMES UN ZEMGALES HERZOGVALSTS (1562.—1795.)

63. Hercogs Gothards Ketlers.

Kurzemes un Zemgales hercogvalsts nodibinājās pēc Livonijas bojā ejas 1562. gadā. Livonijas ordeni likvidēja, mestrs Gothards Ketlers pārgāja luterticībā un kļuva pirmais Kurzemes un Zemgales hercogs.

Hercoga un jaunās valsts stāvoklis bija grūts. Hercoga vara bija niecīga, jo viņam nebija ne naudas, ne karaspēka. Bijušie ordeņa brāļi iesēdās valsts muižās un kļuva muižnieki. Tā kā Ketlers nebija augsta dzimuma, muižnieki uzskatīja viņu par līdzīgu sev. Tie ordeņbrāļi, kas bija ieņēmuši ordeņa valsti augstākus amatus, negribēja pat atzīt viņu par hercogu. Tā piemēram Dobeles komture paziņoja, ka viņš savu pils novadu pārvaldīs patstāvīgi. Ketleram bija jālieto vara, lai piespiestu viņu nodot savu komtureju.

Ciņā ar muižniekiem Ketlers izšķieda daudz enerģijas. Beigās viņš tomēr atzina, ka šī ciņa ir vērtīga un izpildīja viņu prasības. Muižnieki ieguva savas muižas gandrīz pilnīgā īpašumā un ar tādām tiesībām par zemniekiem, kādas Vidzemes muižniekiem bija poļu laikos.

Daudz vairāk Ketlers paspēja izdarīt savas valsts garīgās dzīves izkopšanā. Viņš uzcēla 70 jaunu baznīcu, gādāja par mācītājiem un rūpējās, lai viņi sludinātu tīru luterticības mācību. Viņš lika tulkot latviešu valodā garīgus rakstus un Jelgavā, Bauskā un Ventspilī atvēra skolas.

64. Zemnieku stāvoklis hercogvalstī.

Pārmaiņas, ko ienesa ordeņvalsts sabrukums Kurzemē un Zemgalē, smagi atsaucās arī zemnieku dzīvē. Ordeņvalstī zemnieku stāvoklis bija ciešams. Viņi pildīja mērenas kļaušanas un nodevas. Savu ražas pārpalikumu tie varēja pārdot pilsētās un gada tirgos un vispārīgi varēja brīvi rīkoties ar savu kustāmo mantu.

Nodibinoties hercogistei, kroņa muižās šie apstākļi daudz nemainījās, jo muižas ierēdņu rīcība bija ierobežota. Pastāvēja kļaušu un nodevu saraksti (vaku reģistrs), par ko vairāk viņi nedrīkstēja no zemnieka prasīt. Par patvarīgu rīcību zemniekam bija iespējams sūdzēties.

Pavisam citāda bija dzīve zemniekiem privātajās muižās. Pēc tam, kad Gothards Ketlers piekāpās muižnieku priekšā, muižnieks bija savu zemnieku vienīgais pavēlnieks. Viņš varēja izdot savu novada zemniekiem īpašus likumus, viņš varēja tos sodīt ar nāvi un prasīt no viņiem kļaušanas un nodevas pēc sava ieskata. Zemnieks nevarēja savu kungu sūdzēt. Pēc 1617. gada stāvoklis jau tā pasliktinājās, ka zemnieku sāka uzskatīt par vergu, kas ar visu savu mantu pieder savam kungam.

65. Hercogvalsts Ketlera dēlu laikā (1587.—1642.).

Pēc Ketlera nāves 1587. gadā hercogvalsts sadalījās divi daļās. Zemgali mantoja viņa dēls Frīdrihs, Kurzemi-Vilhelms.

Abiem brāļiem daudz pūļu prasīja ciņa ar muižniekiem, kuŗu pretestība nemazinājās. Kopīgiem spēkiem viņi gribēja to lauzt. Lai iegūtu līdzekļus, ar ko noorganizēt no muižniekiem neatkarīgu karaspēku, viņi centās uzlabot valsts saimniecību. Sevišķi rosīgs bija Vilhelms. Viņš sāka celt rūpnīcas, būvēja kuģus un izveda savas zemes ražojumus uz citām valstīm. Ar iegūtajiem līdzekļiem Vilhelms algoja franču virsniekus, kas apmācīja viņa karaspēku, kuŗā bija uzņemti arī latviešu zemnieki.

Savas neapdomības dēļ Vilhelms cīņu ar muižniekiem zaudēja. Kad viņa ļaudis Jelgavā nogalināja neapmierināto muižnieku vadoņus brāļus Noldes, Polijas ķēniņš nostājās Kurzemes muižnieku pusē, jo viņš nevēlējās stipru hercogu varu Kurzēmē un Zemgalē. Hercogu Vilhelmu 1617. gadā izraidīja trimdā. Kurzēmē un Zemgalē par hercogu palika Frīdrichs.

Pēc 1617. gada muižnieki ieguva vēl lielāku varu hercogvalstī nekā Ketlera laikā. Frīdrichs nevarēja vairs spert ne soli bez muižnieku piekrišanas. Tika nodibināta hercoga padome, kas kopā ar hercogu izlēma valsts lietas. Muižnieki šai padomē bija pārsvarā.

Svarīgāko valsts lietu izlemšanai sasauca arī *landtāgus*, kur gan vairs nesanāca visi muižnieki, bet tikai viņu pārstāvji.

66. Hercogs Jēkabs (1642.—1682.).

Ievērojamākais Kurzemes un Zemgales valdnieks bija hercogs Jēkabs. Kad viņa tēvu Vilhelmu par nesaudzīgo cīņu ar muižniekiem izraidīja no Kurzemes, Jēkabs kopā ar viņu uzturējās ilgāku laiku ārzemēs. Viņš ļoti daudz mācījās, dzīvodams pie valdnieka galma Brandenburgā. Vēlāk viņš apmeklēja arī Holandi un Franciju. Ņemdams paraugu no visām šīm trim valstīm, Jēkabs arī Kurzemi un Zemgali pārvērtā par bagātu valsti, tā kā viņa vārds kļuva plaši pazīstams Vakareiropas zemēs.

Lai valsts kasē ieplūstu vairāk naudas, hercoga Jēkaba laikā dažās Vakareiropas valstīs sāka sevišķu vērību piegriezt amatniecībai un tirdzniecībai. Tās slēdza tirdzniecības līgumus ar citām valstīm un centās iegūt kolonijas, t. i. iekaroja zemes tālu ārpus savas valsts robežam Āfrikā, Indijā vai citur, kur izdevīgi pārdeva savus ražojumus un ieguva tēju, cukuru, tabaku, garšvielas, zeltu, ziloņkaulu un citas koloniju preces. Par iegūto naudu valdnieki algoja kaņaspēku un ierēdņus, nostiprināja savu varu un kļuva neatkarīgi no muižniekiem.

Šādu valsts saimniekošanas veidu sauc par merkantilismu, bet centienus pēc neierobežotas valdnieka varas par absolūtismu.

67. Hercogvalsts ziedu laiki.

Arī hercogs Jēkabs savā valstī ierīkoja plašas rūpnīcas. Baldonē, Engurē, Iecavā, Slokā un citur uzcēla dzelzs un vara ceļus. No ārzemēm ievada rūdu, kausēja un ieguva dzelzi un varu. Sāka izmantot arī vietējo purvu rūdu, bet tas neatmaksājās, jo no tās dzelzs iznāca pārāk dārga. Vairākās vietās darbojās plašas smēdes, kur ražoja visdažādākas preces, kala ieročus un lēja lielgabalus. Citās vietās strādāja pulvera sudmalas, stikla un papīra fabrikas, vadmālas austuves, ogļu un darvas dedzinātavas. Visu centās pagatavot paši, lai nekas nebūtu jāieved no citām zemēm gatavā veidā.

Kurzēmē, sevišķi ap Ventspili, ir lieli meži, kur aug slaidas varenas priedes. Tās bija labākie mastkoki, ko jau sen izveda uz Holandi un citām zemēm. Jēkabs uzcēla Ventspilī kuģu būvētavu. Gatavos kuģus viņš pārdeva Holandai un Anglijai un nodibināja arī pats savu tirdzniecību.

cības un kara floti. Kurzemes tirdzniecības flotes karogs bija sarkans ar melnu vēzi vidū.

Hercogam Jēkabam bija divas kolonijas — Sv. Andreja sala Gambijas upes grīvā pie Āfrikas rietumu krastiem un Tobāgo sala Vestindijā, Amerikā. Uz kolonijām viņš veda sāli, degvīnu un dažādus savas zemes izstrādājumus, bet no turienes atpakaļ — koloniju preces, kuras pārdeva citās zemēs.

Savās rūpnīcās par vadītājiem un meistariem hercogs Jēkabs aicināja lietpratējus no ārzemēm. Vēlāk viņš to vairs nedarīja, jo tiem bija jāmaksā lielas algas. Viņš sāka šos pienākumus uzticēt apmācītiem latviešu amatniekiem. Šais valsts uzņēmumos bez tam klausu kārtā strādāja daudz latviešu zemnieku. Citi brauca uz kuģiem vai dienēja karaspēkā gan Kurzemē, gan kolonijās.

Jauno pienākumu pēc zemnieku nastas pieauga, bet daudzos gadījumos viņiem radās iespēja izklūt no dzimtslaužu kārtas un tikt dzīvē vairāk uz priekšu.

Uzplaukumu, ko Kurzeme piedzīvoja hercoga Jēkaba laikā, drīz iznīcināja karš. Zviedri kara ar poļiem. Jēkabs gan neiejaucās šai strīdū, bet zviedri tam pārmeta labvēlīgu nostāšanos pret poļiem. Zviedri ieņēma hercogvalsts galvas pilsētu un aizveda Jēkabu gūstā. Pēc dažiem

gadiem viņš gan atgriezās, bet viņa darbs bija gandrīz noārdīts. Rūpnīcas bija izpostītas, flote un kolonijas atņemtas. Atjaunot visu to viņam vairs neizdevās.

68. Kurzemes un Zemgales hercogvalsts bojā eja.

Hercoga Jēkaba dēli neturpināja tēva lielo darbu. Lepnās izpriecās tie izšķieda viņa sakrāto mantu, izsaimniekoja valsts muižas, kas parādu dēļ nonāca muižnieku rokās. Muižnieki ieguva arvien lielāku varu, tā kā hercogs kļuva no tiem pilnīgi atkarīgs. Izbeidzoties Ketlera namam, Kurzemes lietās sāka iejaukties Krievija. Ar tās atbalstu 1737. gadā par hercogu kļuva Ernests Bīrons. Viņš vairāk uzturējās Pēterpilī nekā Jelgavā, jo ieņēma augstu amatu krievu galmā. Ar Krievijas naudu Bīrons uzcēla Jelgavā un Rundālē skaistas pilis. Bet apstākļiem Krievijā mainoties, Bīrons zaudēja savu varu un nonāca Sibīrijā trimdā. Divdesmit gadu laikā, kamēr nebija hercoga, Kurzemē valdīja muižnieki.

Pēdējais hercogs Kurzemē bija Pēteris Bīrons. Viss viņa valdīšanas laiks pagāja cīņās ar muižniekiem. Zemes labklājības labā viņš paspēja padarīt maz. Jelgavā viņa laikā nodibinājās augstākā mācības iestāde — Pēteru akadēmija, ko viņš bija nodomājis vēlāk izveidot par universitāti.

Sai laikā Krievija, Austrija un Prūsija savā starpā sadalīja Poliju. Pirmajā dalījumā 1772. gadā Krīvija jau ieguva Latgali. Piedāvājama izdevīgus amatus, krievu valdība dabūja savā pusē arī Kurzemes muižniekus. Kad Polijai draudēja galīgs sabrukums, 1795. gadā Kurzemes landtāgs nolēma pievienoties Krievijai. Hercogs Pēteris atteicās no troņa un aizbrauca uz Vāciju. Kurzemei tagad sākās vienāds liktenis ar Vidzemi un Latgali: tā pārvērtās par Krievijas guberņu.

VIDZEME XVIII GADU SIMTĀ

69. Lielā Ziemeļu kara sekas.

Vidzeme ir kara posta visbiežāk piemeklētais Latvijas novads. Sākot ar 16. gadu simta vidu, kad plosījās Livonijas karš, līdz Lielajam Ziemeļu karāam nepilnos 150 gados svešu tautu karāpulki trīs reizes pārstaigāja Vidzemi. Ļaudis vēl nebija paspējuši aizmirst iepriekšējā kara briesmas, kad jauns karš atkal traucās pāri šai zemei.

Lielā Ziemeļu kara sekas tomēr pārspēja visu, ko Vidzeme līdz tam bija pieredzējusi. Kamēr zviedri ar labiem panākumiem kaņoja Polijā, Krievijas cars Pēteris Lielais pavēlēja nopostīt Vidzemi, kur zviedriem bija palicis maz kaņaspeka. Viņš domāja, ka Kārlis XII pēc uzvaras Polijā dosies kaņā pret Krieviju cauri Vidzemei un tādēļ pasteidzās padarīt zviedriem šo ceļu pēc iespējas grūtāku.

Krievu ģenerālis Šeremetjevs izpildīja cara pavēli tik rūpīgi, ka tais vietās, kur gāja pāri viņa kaņaspēks, viss pārvērtās postažā. Sētas

izlaupija vai nodedzināja, ļaudis nogalināja vai aizveda gūstā uz Krieviju. Citi, kas vēl paspēja, sabēga lielajos mežos vai purvu aizsargātās vietās, kur ienaidnieks tos nevarēja sasniegt.

Ķaŗam sekoja bads. 1709. gadā pēc ļoti bargas ziemas raŗa bija tik niecīga, ka drīz vien pietrūka maizes. Bads toreiz piemeklēja daudzas Vakareuropas zemes, bet seviŗki smagi tas bija sajūtams izpostītājā Vidzemē, kur badam drīz sekoja mēris. Mēri toreiz izmira vairāk nekā puse Vidzemes iedzīvotāju. Daudzos pagastos un mazākajās pilsētīņās, kā Cēsīs, Valmierā un citur, tikpat kā nemaz vairs nebija iedzīvotāju. Nekoptie, postā pamestie tīrumi parvērtās atmatās un aizauŗa ar krūmiem un meŗu.

Pēc ķaŗa tie, kas bija palikuŗi dzīvi, atgriezās savās agrākajās dzīves vietās un sāka domāt par iedzīves atjaunoŗanu. Tas bija grūts uzdevums, jo daudziem vairs nebija ne lopu, ne darba rīku. Kaimiņš palīdzēja kaimiņam. Kamēr uzcirta jaunu istabu un sacēla saimniecības ēkas, ļaudis mitinājās zemnīcās, slīteņos vai viegli uzceļamās zaru būdās.

Viens otrs no bēŗļiem, kas meŗos bija atraduŗi piemērotas vietas, palīka tur dzīvot arī pēc ķaŗa, nepildot nekādus pienākumus pret muiŗu.

70. Muiŗnieku tiesību paplaŗināŗana.

Arī muiŗnieki, kas bija meklējuŗi patvērumu pilsētās, pēc ķaŗa atgriezās savās izpostītājās muiŗās. Jau Livonijas valstiņu pastāvēŗanas laikā muiŗniekiem bija tiesības un priekŗrocības, ar ko tie izcēlās pāri citiem zemes iedzīvotāju. Viņi nemaksāja nodokļus, par sava lēŗa zemniekiem viņi varēja spriest tiesu un prasīt no tiem nodevas un klauŗas. Bez muiŗnieka atļauŗas zemnieks nedrīkstēja atstāt savu sētu un aiziet dzīvot citā novadā.

Poļu laikos muiŗnieku tiesības vēl paplaŗinājās. Viņi ieguva „kakla kunga“ tiesības par zemniekiem, jo varēja piespriest arī nāves sodu. Zemnieks ar visu savu mantu piederēja savam kungam, kas tos tāpat kā citu savu mantu varēja mainīt, atdāvināt un pārdot.

Zviedru laikos muiŗnieki paturēja visas řis tiesības, izņemot tiesas varu. Viņi varēja sodīt tikai savus nepaklausīgos vai darbā nolaidīgos klauŗu darbiniekus. Citus pārkāpumus iztiesāja īpaŗas tiesu iestādes.

Krievu valdība bija seviŗki labvēlīga Vidzemes muiŗniekiem, jo gribēja iegūt viņu uzticību. Tā atdeva atpakaļ Zviedru laikos reducētās muiŗas un atjaunojo visas agrākās muiŗnieku tiesības. Vēlāk 1793. gatā ķeizariene Katrīna II atzina muiŗas par pilnīgu muiŗnieku īpaŗumu.

18. gadu simtā Krievijā muiŗniekiem bija daudz lielākas tiesības nekā Vidzemē. Krievijā dzimtbūŗana līdzinājās jau verdzībai. Muiŗnieki varēja savus zemniekus ne tikai mainīt un pārdot, viņi varēja sodīt tos ar rīkŗu sodu, nodot nosūtīŗanai uz Sibīriju spaidu darbos vai pat nogalināt. Klauŗas un nodevas Krievijā nebija normētas. Tās muiŗnieki ņēma tik lielas, cik gribēja. Nebija tādas iestādes, kur zemnieks varētu atrast savu taisnību. Ja zemnieks gāja savu dzimtkungu sūdzēt, viņu par to bargi sodīja.

Pēc Vidzemes pievienošanas Krievijai valdība daļu no agrākajām kroņa jeb valsts muižām atdeva krievu tautības muižniekiem, kas šeit pret zemniekiem izturējās tāpat, kā to bija paraduši darīt savās muižās Krievijā. Viņu paraugs ietekmēja arī vietējos vācu muižniekus, ta kā ap 18. g. s. vidū Vidzemē zemnieks bija noslīdējis uz tikpat zema līmeņa kādā toreiz atradās zemnieks Krievijā.

Ļoti liela nozīme bija tam, ka muižnieki ieguva tiesību piedalīties Vidzemes pārvaldē. Krievu valdības augstākais ierēdnis Vidzemē bija ģenerālgubernators. Parasti tas bija kāds krievu tautības ģenerālis. Viņš pārzināja dažādās valsts iestādes un bija to kaļaspēka daļu virspavēlnieks, kas pastāvīgi atradās Vidzemē. Ģenerālgubernatoram šejienes apstākļi bija sveši, jo krievu laikos Vidzemē palika spēkā agrākie zviedru laiku likumi. Tādēļ pie ģenerālgubernatora kā padomdevējs pastāvīgi atradās viens no muižnieku ievēlētajiem pārstāvjiem — rezidējošais landrāts, ar kuŗu ģenerālgubernators apspriedās dažādos jautājumos.

Bez tam lielu nozīmi ieguva landtāgs. Landtāgā muižnieki apsprieda visus svarīgākos jautājumus, kas attiecās uz Vidzemi, un izteica krievu valdībai savus atzinumus un lūgumus, ko valdība parasti ievēroja.

Pēc 1759. gada Vidzemes landtāgā piedalījās tikai tie muižnieki, kas piederēja pie senajām Vidzemes muižnieku dzimtīm un kas bija uzņēmi muižnieku cilts sarakstos (matrikulā). Tā tika nobīdīti pie malas krievu tautības muižnieki, kuŗu skaits Vidzemē arvien pieauga. Vācu muižnieki baidījās, ka landtāgā viņi kādreiz varētu nostāties pret vācu muižnieku interesēm.

Tādas pat tiesības pēc pievienošanās Krievijai ieguva Kurzemes muižnieki. Kurzemei bija savs landtāgs, kas visus jautājumus, kas attiecās uz Kurzemi, izlēma patstāvīgi. Sakarā ar to Kurzemes un Vidzemes likumos pastāvēja zināma atšķirība.

71. Zemnieku stāvoklis 18. g. s.

Pēc kara muižnieki sāka atjaunot savas izpostītās muižas. Bija jāremontē ēkas vai jāceļ tās pilnīgi no jauna un jāsāk apstrādāt atmatā palaistie tīrumi. Darba bija daudz, turpretim zemnieku skaits muižās bija daudz mazāks nekā pirms kara. Paturot acīs pirmā vietā savu labumu, muižnieki sāka spiest zemniekus strādāt vairāk. Salīdzinot ar zviedru laikiem, klaušu dienu skaits palielinājās div- un trīskārtīgi. Savu saimniecību atjaunošanai zemniekiem atlika maz laika. Viņu saimniecības nīkuloja, un zemnieki iestīga arvien lielākā trūkumā.

Pēc pievienošanās Krievijai Vidzemes muižniekiem (18. g. s. beigās arī Kurzemes muižniekiem) radās iespēja kalpot krievu armijā par virsniekiem. Daudzi no viņiem vēlāk tika augstos amatos un iekļuva cara galmā. Šie muižnieki dzīvoja Krievijā plašu un izšķērdīgu dzīvi, kas prasīja lielus līdzekļus. Lai iegūtu lielākus ienākumus, muižnieki paugstināja savu zemnieku nodevas vai palielināja muižas laukus, pievienojot tiem postā pamestās zemnieku sētas. Tā zemnieku nastas kļuva arvien smagākas.

Kalpodami armijā, Vidzemes un Kurzemes muižnieki pierada pie nežēlīgas izturēšanās pret saviem apakšniekiem. Krievu armijas reglaments parniecīgiem kareivju pārkāpumiem paredzēja bargus sodus. Notika nežēlīga kareivju pērsana. Viens no šiem pērsanas veidiem bija „dzišana caur stroju“. Kareivjus ar rīkstīm rokā nostādīja divi rindās. Vainīgajam bija jāizgērbjas līdz pusei kailam, jāiet caur šo ierindu un jāsaņem no katra sitiens ar rīksti. Kad Vidzemes muižnieki pēc izkalpotā kaņādienesta atgriezās savās muižās, viņi šos dažados soda veidus izlietoja arī pie saviem zemniekiem.

Zemnieku pienākumi pret muižu bija dažādi. To lielumu un daudzumu noteica pats muižnieks, un tāpēc atsevišķos novados Vidzemē un Kurzemē tas nebija vienāds.

No ražas un lopiem noteiktā laikā, sevišķi rudenos un pavasaros, bija jānodod parastās nodevas.

Sevišķi nepatīkamas zemniekiem bija klausas, tas ir, dažādie darbi muižā. Izšķīra kārtējās un ārkārtējās klausas. Kārtējās klausas, atkarībā no zemes platības un darba spējīgo cilvēku skaita sētā saimnieki sūtīja uz muižu īsteniekus un otriniekus. Īstenieks bija vīrs ar zirgu un visiem darba rīkiem, otrinieks — tikai vīrs viens pats kājām. Darbiniekiem bija jāņem līdz pašiem sava maize.

Ārkārtējās klausas bija jāsūta vēl lieki darbinieki sevišķu darbu veikšanai muižā. No katras sētas pēc kārtas bija jāsūta uz muižu sievietes lopu apkopšanai, sakņu dārzu ravēšanai, veļas mazgāšanai un citiem līdzīgiem darbiem. Tās sauca par kārtniecēm. Vasarā steidzamākos darbos, kā piem. pie siena pļaušanas un mēslu vešanas, uz muižu bija jāsūta talcinieki. Degvīna, labības un citu muižas ražojumu vešanai uz pilsētu bija jādod šķūtnieki.

Ziemu visgrūtākais darbs bija muižas rijā, kad kūlējiem bija jāceļas jau drīzi pēc pusnakts. Viņu darbu uzraudzīja rijnieks.

Degvīna dedzināšana bija pasākums 18. gadu simtā, pie kā muižnieki ķērās plašākos apmēros, lai palielinātu ienākumus, jo no degvīna peļņa bija daudz lielāka nekā no pārdotās labības. Tas bija jauns ārkārtējo klausu veids. Lai muižniekam nerastos zaudējumi, zemniekam, kas strādāja dedzinātavā, labību nodeva ar mēru, un ar mēru saņēma no viņa degvīnu. Ja radās iztrūkums, zemniekam tas bija jāsedz no savas labības. Daļu degvīna patērēja muižas krogos, bet lielāko daļu aizveda uz pilsētu. Gadījās, ka dzidamies pēc lielākas peļņas, muižnieki degvīna vešanu izrīkoja pavasaros un rudenos, kad ceļi bija izrūguši, jo tad degvīna pieveidumu pilsētās bija maz un cena augsta.

Bez klausām un nodevām, ko prasīja muiža, zemniekiem vēl bija pienākumi pret valsti. Valstij viņi maksāja stacijas nodokli (sienā un labībā), viņiem bija jālabo ceļi, jātaisa un jāuztur kārtībā tilti un jāuztur zirgu pasts. Mācītājam un šķesterim bija jādod „siecīņi.“

Bija muižas, kur darbiniekiem bija jāierodas klausās jau svētdienas vakarā, lai pirmdienas rītā līdz ar sauli varētu būt tirumā, un sestdienās noturēja viņus muižā līdz pat vakaram.

Klaušniekus izziņoja šķilteris, bet muižā viņus sagaidīja vagaris jeb stārstis. Viņš pārbaudīja, vai visi darbinieki ieradusies, vai darba rīki visiem kārtībā, un izrikoja darbus. Vagaris uzraudzīja klausniekus pie darba. Par nepaklausību, slinkošanu vai nolaidīgu strādāšanu viņam bija tiesība darbiniekus sodīt.

18. g. s. zemnieku stāvoklis bija grūts. Dzimtūšana bija sasniegusi augstāko pakāpi, bet līdz ar to zemniekos modās pretestības gars. Kad dzimtūšanas jūgs bija kļuvis par smagu, zemnieks, tāpat kā agrāk, pameta savu sētu un devās meklēt citur taisnīgāku kungu. Zemnieku bēgulošana 18. g. s. notika ļoti plašos apmēros.

72. Baznīca un skola Vidzemē.

Latviešu garīgā dzīve 18. g. s. vēl saistījās tikai ar baznīcu un skolu, un tās kopēji bija mācītāji un skolotāji. Zviedru laikos Vidzemē nostiprinājās luterticība. Kautgan Krievija bija pareizticīga valsts, valdība tomēr atstāja Vidzemē luterticību un baznīcas vadību nodeva muižnieku rokās.

Baznīcas augstākais garīgais vadītājs bija ģenerālsuperintendents. Viņa palīgi bija prāvesti, kas rūpējās par baznīcu katrs savā iecirknī.

Pēc Lielā Ziemeļu kara tādu baznīcu, kur varēja noturēt dievkalpojumu, bija maz. Arī mācītāji, bēgdami no kara briesmām, bija izklīduši vai aizgājuši bojā. Baznīcas vadībai tagad bija grūts uzdevums dabūt baznīcas lietošanas kārtībā. Visvairāk grūtību sagādāja mācītāju trūkums. Tērbatas universitāte vēl nedarbojās, kāpēc bieži mācītāja amats bija jāuztic ārzemniekiem, kas no Vācijas bija iebrukuši Vidzemē un strādāja muižās par mājskolotājiem. Lielākā daļa no viņiem nebija piemēroti mācītāja amatam sava dzīves veida pēc un arī tāpēc, ka neprata latviešu valodu. Luterticības iesakņošanas latviešu tautā vairāk veicināja garīgie raksti: Ernsta Glika zviedru laikos latviešu valodā pārtulkotā bībele, Bankava un Manceļa sprediķu grāmatas un baznīcas dziesmu grāmata.

Arī skolu Vidzemē 18. g. s. ir maz, un sajūtams liels skolotāju trūkums. Skolu uzdevums toreiz nebija sniegt jaunatnei vispārīgu izglītību, kā tas ir tagad. Skola bija tikai baznīcas palīgs, kas audzināšanu kristīgā garā un jaunatnes sagatavošanu iesvētīšanas mācībai uzskatīja par savu galveno uzdevumu. Tādēļ skolās mācīja tikai katķismu un citus „galvas gabalus“, garīgās dziesmas, lasīšanu un dažreiz arī rakstīšanu, ja skolotājs pats to prata.

1765. gadā landtāgs pēc ģenerālgubernatora priekšlikuma nolēma, ka muižās zemnieku bērniem ierīkojamas skolas un ka tās jāapmeklē visiem tiem bērniem, kuŗus vecāki nespēj mācīt paši mājās. Mācītājiem uzdeva šīs skolas pārraudzīt, bet par skolu uzturēšanu bija jā rūpējās muižniekiem. Tomēr muižnieki šo lēmumu maz ievēroja. Skolas atvēra tikai tais vietās, kur bija enerģiski mācītāji, kas rūpīgi un apzinīgi pildīja savus pienākumus. Ja lasītpratēju skaits latviešos šai laikā tomēr vairojās, tad

tas ir latviešu mātes nopelns, kas gaŗajos ziemas vakaros, pie skala uguns vērpdama, mācīja savus bērnus lasīt.

73. Brāļu draudzes Vidzemē.

18. g. s. pirmajā pusē no Vācijas uz Vidzemi pārnāca jauna reliģiska kustība, ko sauc par „brāļu draudžu kustību“. Brāļu draudžu centrs Vācijā bija Hernhūte (Saksijā), kāpēc brāļu draudzes locekļus sauc arī par hernhūtiešiem.

Hernhūtieši bija dievbijīgi ļaudis, kas gribēja dzīvot ar svētajiem rakstiem saskaņotu dzīvi. Viņi savā starpā saucās par brāļiem un māsām; no tā vēlāk cēlies brāļu draudzes vārds.

18. g. s. sākumā daži Hernhūtes brāļi no Vācijas kā amatnieki pārcēlās uz Vidzemi, kur viņus uzņēma Valmiermuižas īpašniece Hallarte. Te, strādādami savu amatu, viņi iemācījās latviešu valodu un sāka sludināt savus uzskatus latviešiem. Vienkāršos vārdos viņi izskaidroja Kristus mācību, un tā atrada latviešos lielu piekrišanu. Uz viņu sanāksmēm Valmiermuižā plūda ļaudis no plašas apkārtnes. Drīz vien brāļu draudzes sāka dibināties arī citās vietās.

Katra draudze izvēlēja savus vadītājus, ko sauca par tēviem jeb sacītājiem. Kopīgu jautājumu apspriešanai novada draudžu vadītāji sanāca konferencēs.

Brāļu draudžu kustībai bija liela nozīme. Tajās vietās, kur pastāvēja brāļu draudzes, ieviesās daudz labu tikumu. Ģimenēs valdīja saticība, ļaudis atturējās no dzeršanas un bija kārtīgi un apzinīgi darbā kā savā sētā, tā arī muižā. Sakarā ar to mācītāji un muižnieki brāļu draudzes kustībai nelika šķēršļus. Tikai vēlāk, kad baznīcas un krogi kļuva arvien tukšāki un samazinājās mācītāju un muižnieku ienākumi, viņi nostājās pret brāļu draudzēm naidīgi. Ar savām sūdzībām muižnieki panāca, ka 1743. gadā ķeizariene Elizabete brāļu draudzes aizliedza. Tam nebija tomēr panākumu, jo brāļu draudzes noturēja savus dievkalpojumus slepeni, kamēr 1764. gadā ķeizariene Katrīna II atkal atjaunoja brāļu draudzēm ticības brīvību.

Muižnieku un mācītāju naidīgā izturēšanās brāļu draudzes dalībniekos atstāja dziļu sarūgtinājumu. Aizstāvoties pret šiem uzbrukumiem, brāļu draudzes izaudzināja latviešu zemniekos nevien dedzīgus ticības aizstāvjus, bet arī cīnītājus par taisnību un savām tiesībām vispār.

Brāļu draudzēs sanāca ļaudis no dažādiem novadiem un pārrunāja arī savas laicīgās dzīves dažādos grūtumus. Bargie sodi un netaisnās kļaušanas nesaskanēja ar brāļu draudzes mācību par brāļu mīlestību un visu cilvēku vienlīdzību Dieva priekšā. Vajadzēja rasties tikai kādam sevišķam iemeslam, lai viņi iedegtos pret šo netaisnību tikpat karsti, cik karsti viņi aizstāvēja savu draudžu pastāvēšanas tiesības. Tāpēc saprotams, ka tieši Valmieras apkārtnē, kas bija brāļu draudžu kustības centrs, nostājās tās latviešu brīvības kustības priekšgalā, kas 18. g. s. beigās un 19. g. s. sākumā izpaudās uz āru atklātos zemnieku nemieros.

PIRMIE ZEMNIEKU STĀVOKĻA UZLABOŠANAS MĒĢINĀJUMI

74. Apgaismotāji.

18. gadu simtā dzimtbūšana nepastāvēja tikai Latvijā un Krievijā, bet arī Vakareiropas zemēs, izņemot Zviedriju. Šai laikā Vakareiropā zemnieku stāvoklis bija tik grūts, ka tam sāka piegriezt vērību. Anglijā, Vācijā un sevišķi Francijā bija daudz izglītotu ļaužu, kas savos rakstos asi uzbruka dzimtbūšanai un verdzībai, aizrādot, ka kādreiz visi cilvēki bijuši brīvi. Katra cilvēka dabīga un neatņemama tiesība esot — dzīvība, brīvība un tiekšanās pēc laimes. Viņi tādēļ prasīja dzimtbūšanas un verdzības atcelšanu visur, kur tā vēl pastāvēja. Šo uzskatu piekritējus sauca par apgaismotājiem.

Starp apgaismotājiem, kas rakstījuši par Vidzemes apstākļiem, ievērojamākie ir Johans Georgs Eizens un Garlībs Merķelis.

Johans Georgs Eizens ieradās no Vācijas ap 18. g. s. vīdu un strādāja kādu laiku par mācītāju Igaunijā. Viņš uzrakstīja plašu rakstu par zemnieku dzīvi Vidzemē un Igaunijā, kur centās pierādīt, ka dzimtbūšana atnes postu ne tikai zemniekiem, bet arī muižniekiem. Eizens aizrādīja, ka dzimtcilvēks kļūst darbā vienaldīgs un nolaidīgs, ja no viņa prasa par daudz augstas nodevas un spiež to strādāt muižā tik daudz, ka tam vairs neatliek laika apkopt savus laukus. Tāds zemnieks vienmēr centisies izvairīties no darba un strādās tikai tad, kad vagaris to redz. Tāpēc muižnieki, kas izmanto dzimtlaužu darba spēku, patiesībā cieš zaudējumus. Eizens ieteica dot zemniekiem brīvību, lai viņi kā brīvi ļaudis varētu strādāt ar daudz lielāku interesi.

Garlībs Merķelis (1769.—1850.) bija Lēdurgas mācītāja dēls. Viņa tēvs bija dedzīgs izglītības aizstāvis un apgaismotāju piekritējs. Tādos uzskatos viņš uzaudzināja arī savu dēlu.

Strādādams par mājskolotāju Vidzemes muižās, Garlībs Merķelis iepazinās ar latviešu zemnieku dzīvi un redzēja, cik necilvēcīgi izturējās dažreiz muižnieki pret saviem zemniekiem un cik ļoti viņus izmantoja. Viņš uzrakstīja grāmatu „Latvieši“, kur to atklāti pateica, pieminot daudzus patiesus gadījumus. Šo grāmatu Merķelis gribēja turēt muižniekiem priekšā kā spoguļi, lai tie redzētu savu nesimpātisko seju un varbūt labotos. Viņš turklāt brīdināja muižniekus, ka zemnieki apzinās savu postu un tā cēloņus un ka jau drīz var pienākt brīdis, kad ilgi krātais naidis pret muižniekiem sāk laužties uz āru. Raksturojot latviešu zemnieku, Merķelis saka: „Tauta vairs nav neredzīgs suns, ko ar sitieniem var dzīt pie ķēdes. Tā ir tīģeris, kas klusās dūsmās grauž savas važas un ar ilgām gaida to acumirkli, kad varēs tās pārraut un nomazgāt savu kaunu asinīs.“ Tai laikā, kad Merķelis izdeva savu grāmatu (1796. g.), jau bija notikuši, nemieri dažos pagastos Vidzemē, un Francijā plosījās Lielā revolūcija, kurā muižnieki zaudēja visas tiesības un daudzi pat dzīvību.

Pie muižniekiem Merķelis savu nolūku nesasniedza. Šīs grāmatas pēc tie viņam asi uzbruka un neatzina viņu vairs par vācieti. Rīgā Katlakalna kapos, kur Merķelis apglabāts, latvieši viņam, kā savas brīvības aizstāvim, uzcēla pieminekli.

Starp Vidzemes un Kurzemes muižniekiem 18. g. s. otrā pusē apgaismes piekritēju vēl bija maz, jo visi ienākumi muižniekiem toreiz bija no lauksaimniecības. Atvieglinot zemnieku nastas, būtu jāsamazina muižas lauku platība. Viņu ienākumi samazinātos, un tādēļ viņi ļoti vairījās no reformām.

75. Zemnieku nemieri.

Galvas naudas nemieri. 18. g. s. beigās jūtami mainījās Vidzemes muižnieku dzīves veids. Pēc Vakarēiropas muižnieku parauga viņi sāka dzīvot daudz greznāku dzīvi, cēla skaistas pilis ar greznu iekārtu un sūtīja savus dēlus uz ārzemēm studēt. Šīs ērtības viņi varēja sev atļauties, jo labības cenas kādu laiku pastāvēja augstas. Dzidamies pēc vēl lielākiem ienākumiem, muižnieki sāka dedzināt vairak degvīna un paplašināt muižas laukus, izliekot no mājām zemniekus. Izlīktajam saimniekam ieradīja jaunu vietu līdumā, kur tam visa iedzīve bija jāsāk no jauna. Dažus gadus viņu atbrīvoja no klaušām un nodevām.

Labumu no tā muižnieki tomēr ieguva maz un uz īsu laiku. Kad zemnieku jau tā grūtie dzīves apstākļi kļuva vēl ļaunāki, viņi sāka apstrādāt muižas laukus tik pavirši, ka ražas drīz kritās, muižnieki iestīga parādos un daudzas muižas parādu dēļ izūtrupēja.

Sai pašā laikā liels nemiers bija vērojams zemniekos, kas nobeidzās dažās vietās ar atklātu sacelšanos. Pirmie plašākie zemnieku nemieri sākās R a u n ā 1784. gadā sakarā ar to, ka krievu valdība uzlika zemniekiem jaunu nodokli — „galvas naudu“, kas bija jāmaksā katram vīriešu kārtas iedzīvotājam. Zemnieki šo valdības rīkojumu pārprata. Maksājot nodokli valstij, viņi uzskatīja sevi par „kroņa ļaudīm“, kam vairs nav nekādu pienākumu pret muižu, un tāpēc atteicās iet klaušās. Nemieri no Raunas pārgāja uz Smilteni, Dikļiem un Krimuldu. Ļaudis nemaksāja galvas naudu muižā, bet devās uz Valmieru, lai katrs personīgi nomaksātu to valdības iestādēm. Valmierā saplūda tūkstošiem zemnieku. Nemierus izdevās apspiest tikai ar kaņaspēka palīdzību. Daudzus pēc tam sodīja ar bargiem sodiem.

Nemieri Kauguru muižā. Pēc dažiem gadiem vēl reiz plašāki zemnieku nemieri uzliesmoja Valmieras apkārtnē 1802. gadā K a u g u r u m u i ž ā. Šoreiz tie izcēlās sakarā ar krievu valdības rīkojumu, ka „stacijas nodoklis“, ko zemnieki maksāja līdz šim sienā un labībā, turpmāk bija maksājams naudā.

Kā parasti, arī šoreiz valdības rīkojumu mācītājs nolasīja pēc dievkalpojuma baznīcā, bet viņš nolasīja to tik neveikli, ka draudzei izlikās, itkā viņš gribētu ko slēpt. Aizdomas izauga atklātā nemierā, kad sāka kļīst baumas, ka mācītājs noklusējis zemnieku brīvlaišanu, kas bijusi paredzēta ķeizara rīkojumā. Kauguros un citās apkārtējās muižās zemnieki atteicās iet klaušās un sāka izturēties draudoši. Tad ieradās pul-

ciņš kareivju, kas dažus nemierniekus arestēja un sodīja ar miesas sodu, dažus paturēja apcietinājumā.

Nemiers ar to tikai pieauga. Jau nākošajā dienā muižas sulaiņa Gotharda Johansonā vadībā sapulcējās liels ļaužu pūlis un pieprasīja apcietināto atbrīvošanu. Sarunu laikā visasāk uzstājās Viteļu mājas saimnieks Pēteris un viņa kalps Jānis. Kad izturēšanās pret kareivjiem kļuva jau tik naidīga, ka viņi jutās nopietni apdraudēti, bija dota pavēle šaut pūli ar lielgabalu. Šāviena iespaids bija ļoti liels. Ieraugot pirmos kritušos, zemnieku pretestība sabruka, un pūlis izklīda.

Nemieriem sekoja apcietināšanas un bargi sodi. Gothardam Johansonam un Viteļu Pēterim un viņa kalpam Jānim piesprieda nāves sodu, bet vēlāk pārvērtā to smagā miesas sodā — „dzišanā caur stroju“. Pēc izciestā soda viņus nosūtīja uz Sibīriju spaidu darbos.

76. 1804. gada Vidzemes zemnieku likumi.

Jau agrāk pieminētās saimnieciskās grūtības, kādās Vidzemes muižnieki bija nonākuši 18. g. s. beigās un biežie zemnieku nemieri lika valdības iestādēm un muižniekiem saprast, ka ir nepieciešamas reformas, kas novērstu lielākos trūkumus zemnieku dzīvē un nodrošinātu viņu stāvokli.

Pār reformu nepieciešamību Vidzemes landtāgos bija runāts jau vairākkārt, bet vienmēr atdūrās uz konservatīvo muižnieku pretestību, kas stūrgalvīgi aizstāvēja veco kārtību. Tikai 1801. gadā, kad uz troņa Krievijā nāca Aleksandrs I, radās izredzes šo pretestību salauzt, jo Aleksandrs I turējās pie apgaismotāju uzskatiem, un bija zināms, ka viņš nodomājis uzlabot zemnieku stāvokli Krievijā.

1802. gadā, apceļojot Vidzemi, ķeizars iepazīnās ar muižnieku Frīdrihu Zīversu. Zīverss bija to muižnieku vadonis, kas Vidzemes landtāgā aizstāvēja reformu projektu. Ar šo projektu viņš iepazīstināja arī ķeizaru. Aleksandrs I atsaucās par to labvēlīgi un uzdeva landtāgam projektu apspriest. Konservatīvie muižnieki vairs nedrīkstēja ķeizara gribai pretoties. Landtāgs likumprojektu pieņēma, un ķeizars to apstiprināja 1804. gadā.

1804. gada likumi noteica:

1. Zemnieks arī turpmāk paliek dzimtcilvēks. Par kunga zemi, ko zemnieks lieto, viņam jāpilda klaušas un jādod nodevas graudā vai naudā. Visas klaušas un nodevas jāieraksta vaku grāmatā un to lielums jānosaka pēc zemes vērtības. Tādēļ jāizdara zemes novērtēšana tāpat kā zviedru laikos.

2. Saimniekus, kalpus un vaļiniekus nevar pārdot, šķīrot no zemes. Bet arī zemnieks pēc savas patikas nevar atstāt sava kunga novadu, viņš paliek saistīts pie zemes. Turpretim muižas saimes ļaudis varēja vienu reizi pārdot, bet tikai kādam Vidzemes muižniekam.

3. Zeme paliek muižnieka īpašums, bet ja zemnieks kārtīgi saimnieko savās mājās un pilda visus pienākumus pret muižu, muižnieks nevar izlikt viņu no mājām. **Visa kustāmā manta ir zemnieka īpašums,** ar ko viņš var rīkoties pēc sava ieskata.

4. Muižniekam ir atņemta tiesas vara par zemnieku. Viņš drīkst sodīt „mājas pārmācības“ kārtā nepaklausīgos kļaušiniekus, bet citu zemnieku pārkāpumu iztiesāšanai nodibināmas īpašas tiesu iestādes:

Pagasta tiesa iztiesāja zemnieku sīkos pārkāpumus. Tās nodibināja katrā muižā, un tās lēmumus apstiprināja muižnieks. Tā pagasta tiesās muižniekam palika visa noteikšana.

Draudzes tiesa bija nākošā augstākā tiesas iestāde. Te zemnieks varēja iesūdzēt muižnieku par tā nelikumīgu rīcību.

Zemes tiesa bija augstākā tiesas iestāde.

1804. gada likumi zemniekiem sagādāja vilšānos. Viņi bija cerējuši daudz vairāk, jo viņi gaidīja brīvību un to saprata tādā nozīmē, ka nebūs vairs jāiet muižās klausās. Likums gan nodrošināja zemniekiem zināmas tiesības, bet savā ikdienas dzīvē viņi nekādas pārmaiņas neredzēja. Arī tiesība sūdzēties par muižnieku nelikumīgo rīcību bija tiesība tikai vārda pēc. Draudzes tiesas priekšsēdētājs un zemes tiesā visi tiesneši bija muižnieki, no kuņiem nevarēja gaidīt taisnīgu spriedumu zemnieku un muižnieku strīdū.

Neapmierināti palika arī muižnieki, jo viņi nedrīkstēja vairs brīvi rīkoties ar zemnieku zemi un nevarēja paaugstināt klausas un nodevas. Paredzētā zemnieku zemes mērīšana un novērtēšana prasīja viņiem lielus izdevumus.

• 77. Zemnieku stāvoklis Kurzemē 18. g. s.

Zemnieku dzīve Kurzemē, ieskaitot Zemgali, gāja to pašu gaitu kā Vidzemē, tomēr dzimtbūšanas jūgs Kurzemē nebija tik smagi sajūtams. Kurzemē bija daudz kroņa muižu. Tās radās ordeņa laikos, kad Livonijas ordenim piederēja apmēram divi trešdaļas Kurzemes un Zemgales teritorijas. Vēlāk lielākā daļa zemju pārgāja hercogu īpašumā. Kroņa muižu zemniekiem klausas un nodevas bija mērenas. Zeme Kurzemē ir auglīgāka, ražas bagātākas, kāpēc zemniekiem arī privātajās muižās bija vieglāk pildīt pienākumus pret muižu un vairāk atlicināt savām vajadzībām nekā Vidzemē. Bez tam jāņem vērā, ka līdz 18 g. s. beigām kroņa posts bija Kurzemi daudz retāk piemēklējis.

18. gadu simta beigās, kad Kurzemi pievienoja Krievijai, zemnieku vispārīgais stāvoklis kļuva ļaunāks. Lai tiktu pie līdzekļiem greznākai dzīvei, arī Kurzemes muižnieki sāka palielināt klausas un nodevas, sevišķi kroņa muižās. Sakarā ar to atsevišķās vietās izcēlās zemnieku nemieri, bet tie nebija tik plaši kā Raunā und Kauguru muižā Vidzemē.

1811. gadā daži kroņa muižu zemnieki iesniedza lūgumu ķeizaram, lai atceļ dzimtbūšanu un pārvērs klausas naudā. Šis lūgums palika neizšķirts, jo jau nākošajā gadā izcēlās lielais krievu un franču karš. Kad franču ķeizara Napoleona I karaspēks iebruka Krievijā, Kurzemē sākumā atradās daudz krievu karaspēka. Vēlāk krievi atkāpās, un Kurzemi okupēja franču sabiedroto — prūšu armija, kas nonāca līdz pat Rīgai.

Arī šai laikā Kurzemē notika zemnieku nemieri cerībā uz brīvību, ko viņi gaidīja no franču karaspēka. Sakarā ar šiem nemieriem prūšu karaspēka virspavēlnieks ģenerālis fon Graverts bija atradis par vajadzīgu publicēt Kurzemes zemniekiem šādu paziņojumu:

Prūšu augsta Ģenerālkunga

Sludināšana

Ar lielu brīnošanu dzirdēts ir, ka daži no Kurzemes ļaudīm neprātīgi sadomājuši, ka tagad tas laiks esot atnācis, kurā tiem saviem Valdiniekiem vairs ne būs tā, kā līdz šim, klausīt; ka tas karš, kas tagad šinī zemē celts, un tie Prūšu karavīri, kas šeitān mīt, viņus atšķiršot no saviem Kungiem un Valdniekiem, jeb no visiem līdz šim ieceltiem likumiem un noliktiem darbiem. Bet šiem nu caur šo grāmatu, kas viņiem sludinādama, top tā ziņa dota, ka visa būšana šinī zemē paliek kā bijusi, kamēr cita augsta pavēlēšana taps dota. Tādēļ nu tiem Kurzemes ļaudīm top cieti piesacīts un piekodināts, ka tiem klusiem un mierīgiem būs palikt, joprojām ar godabijāšanu saviem Kungiem klausīt, laukus un mājas kopt, kā godīgiem un dievabijīgiem ļaudīm pieklājās, un kas no viņiem tā ne darītu, bet šo pavēlēšanu pārkāptu, tas saviem valdniekiem, jeb viņu Vietniekiem, Vagariem un Tiesnešiem pretinieks būtu, tas to nopelnītu sodu dabūs, un no Prūšu karavīriem pēc viņu brūķes un likuma cieti un grūti taps nostrāpēts. Šī sludināšanas grāmata ir norakstīta Prūšu lēģerī Pētermuižā tai piektā siena mēneša dienā šinī 1812 gadā.

(ZV)

Von GRAVERT
Prūšu Ķēniņa Ģenerāls pār
visiem Prūšu karavīriem.

Kurzemes zemnieki savās cerībās bija vilušies. Gaidītās brīvības vietā karš atnesa viņiem tikai postu. Karaspēka uzturam bija jānodod lopi un labība un jāsūta dažādos darbos šķūtnieki. Kad 1812. gadā uznāca neparasti bargā ziema, zemniekiem bija jāatdod karaspēka vajadzībām savas siltās drēbes un kažoki.

ZEMNIEKU BRĪVLAIŠANA

78. Zemnieku brīvlaišana Kurzemē un Vidzemē.

Pēc Napoleona I sakāves un prūšu karaspēka izvākšanās dzīve Kurzemē pamazām atgriezās miera laika apstākļos. Stāvoklis bija grūtāks nekā pirms kara, zemnieki kļuva nemierīgāki un sakarā ar to no jauna pēcēlās bālsis par zemnieku stāvokļa uzlabošanas nepieciešamību.

Eiropas valdnieki pēc Lielās franču revolūcijas un Napoleona kariem vairījās no reformām un visur centās atjaunot veco kārtību, kur revolūcijas ietekmē kādas reformas bija notikušas. Arī ķeizars Aleksandrs I

vairs nebija tik dedzīgs tautas brīvību aizstāvis kā savas valdīšanas sākumā, tomēr Baltijā iesāktās reformas viņš turpināja.

Uz krievu valdības vēlēšanos Igaunijas muižnieki 1816. gadā piekrita dzimtbūšanas atcelšanai, bet visu zemnieku zemi paturēja savā īpašumā. Ja zemnieks gribēja palikt savās mājās, viņam vajadzēja zemi nomāt uz tādiem noteikumiem, kā varēja ar muižnieku vienoties. Tā visur palika spēkā agrākās kļaušas un nodevas.

Vēl tikai Kurzemē nekas nebija darīts zemnieku labā. Krievu valdība tādēļ lika priekšā Kurzemes muižniekiem izvēlēties — vai nu pieņemt 1804. gada Vidzemes likumus, vai atlaist zemniekus brīvus, kā tas bija noticis Igaunijā. Brīvlaišanas likuma lielās priekšrocības Kurzemes muižnieki saprata ļoti labi un tāpēc izšķīrās par to lielā vienprātībā. Landtāgā no 245 muižniekiem tikai 9 nobalsoja pret šo likumu.

1817. gadā Aleksandrs I likumprojektu apstiprināja, un 1818. gada 30. augustā, ķeizaram pašam klātesot, Jelgavā to svinīgi pasludināja tautai.

Piekritēji brīvlaišanas likumam radās arī Vidzemē. Daļa muižnieku gan gribēja vēl nogaidīt, ko dos brīvlaišana Kurzemē un Igaunijā, bet kad kļuva zināma ķeizara noteiktā vēlēšanās, lai zemnieku jautājums tiktu nokārtots vienādi visā Baltijā, arī Vidzemes landtāgs vairs nepretojās. Brīvlaišanas likumu Vidzemei ķeizars apstiprināja 1819. gadā.

79. Brīvlaišanas likumu saturs.

Kautgan brīvlaišanas likumus izdeva 1817. un 1819. gadā, pati brīvlaišana sākās dažus gadus vēlāk. Vidzemē pirmo pusi saimnieku atbrīvoja 1823. gadā, otru pusi gadu vēlāk. Kalpus sāka atbrīvot 1825. gadā.

Ar brīvlaišanas likumu zemnieks ieguva personīgo brīvību, bet tā bija ierobežota. Tikai pēc vairākiem gadiem zemnieks ieguva tiesību mainīt dzīves vietu, bet arī tad tikai ar sava muižnieka atļauju. No muižnieka tādā gadījumā vajadzēja izņemt pasi. Ja zemnieks bija muižniekam parādā vai pagastā bija darba roku trūkums, muižnieks varēja pasi nedot. Savas guberņas robežas zemnieks pavisam nedrīkstēja atstāt.

Kurzemē zemnieku kustības brīvība bija vēl vairāk ierobežota. Viņi nedrīkstēja pāriet uz dzīvi pilsētās. Muižnieks doto atļauju pāriet dzīvot citur varēja atsaukt. Kaut zemnieks jaunajā vietā bija nodzīvojis ilgāku laiku, pēc muižnieka pieprasījuma viņam bija jāatgriežas atpakaļ savā dzimtajā pagastā.

Pēc brīvlaišanas muižnieks paturēja visu zemi savā īpašumā. Zemnieks to varēja pirkt vai rentēt. Par rentes lielumu zemniekam vajadzēja ar muižnieku brīvi vienoties. Bet tā tas bija tikai vārda pēc. Brīva vienošanās nevarēja būt, jo ierobežotās kustības brīvības pēc zemniekam bija jāpaliek savā pagastā un jāpieņem tie noteikumi, kādus lika priekšā muižnieks. Visur palika spēkā agrākās kļaušas un nodevas, daudzos gadījumos tās kļuva pat lielākas. Tāpēc laikmetu pēc brīvlaišanas mēdz saukt par kļaušu laikiem.

Dzimtbūšanas laikos, kad zemnieki piederēja pie muižas, ļaudis pazina tikai pēc vārda un mājas vārda. Pēc mājām visi dzimtajaudis bija reģistrēti

muižas vaku grāmatās. Pēc brīvlaišanas muižas vietā stājās pagasts. Katram zemniekam vajadzēja būt pierakstītam savā pagastā. Lai nerastos sarežģījumi, sevišķi gadījumos, kad kāds aizgāja dzīvot uz citu pagastu, katrai dzimtij vajadzēja izvēlēties sev uzvārdu, ko tad ierakstīja pagasta iedzīvotāju reģistros. Tā sākās latviešiem uzvārdu došana.

Visi pilntiesīgie pagasta iedzīvotāji sanāca pagasta sapulcē un izvēlēja pagasta vecāko un pagasta tiesnešus, bet amatā viņus apstiprināja un darbā pārraudzīja muižnieks. Tā šo amata personu nozīme pagastā bija pavisam niecīga.

Niecīgākos zemnieku pārkāpumus iztiesāja pagasta tiesa. Tā rūpējās arī par mieru un kārtību pagastā. Muižniekiem palika ļoti plašas mājas pārmācīšanas tiesības. Viņi varēja sodīt arī saimniekus, kas bija aizliegts 1804. gada likumos.

Draudzes tiesā (Vidzemē), kas bija vairākiem pagastiem kopīga, varēja pārsūdzēt pagasta tiesas spriedumus un iesniegt sūdzības par muižniekiem. Šīm sūdzībām bija tikpat maza nozīme kā agrāk, jo tikai reti zemnieks varēja atrast taisnību.

Par draudzes tiesu augstākas bija apriņķa tiesa un hoftiesā.

Kurzemē palika agrākās, hercogistes laikā nodibinātās tiesu iestādes: pilskungu tiesa, virspilskungu tiesa un hoftiesā.

KLAUŠU LAIKI

80. Brīvlaišanas sekas.

Brīvlaišanas likums nedeva zemniekiem to, ko viņi bija gaidījuši. Brīvības vietā pār viņiem nāca daudz lielāka nebrīvība. Dzimtbūšanas laikos nebrīvība galvenā kārtā pastāvēja kļaušās, tāpēc zemniekiem bija liels pārsteigums, kad viņiem paziņoja, ka arī turpmāk kļaušas paliks tāpat kā agrāk. Viņi tam neticēja, un sakarā ar to tautā sāka kļīst baumas, ka muižnieku pasludinātā brīvība neesot tā, ko ķeizars gribējis zemniekiem dot. Kad pienāca laiks paziņot, kuŗš saimnieks grib slēgt nomas līgumu, daudzi uzteica savas mājas, bet palika turpat dzīvot un nepildīja pret muižu nekādus pienākumus. Tas, protams, nelīdzēja. Nepaklausīgos izlika no mājām ar varu un nodeva tiesu iestādēm sodīšanai. Dažās vietās zemnieku nomierināšanai bija pat jāaicina palīgā kaŗaspeks.

Māju „spridzināšana“. Līdz 19. g. s. sākumam muižnieki nodarbojās galvenā kārtā ar graudkopību, jo vislielākos ienākumus viņiem deva pārdotā labība. 19. g. s. sākumā pēc Napoleona kaŗiem labības cenas dažus gadus pastāvēja augstas, bet tad sāka kristies, un sakarā ar to daudzi muižnieki nonāca nopietnās saimnieciskās grūtībās. Bija jāmeklē izeja. To viņi atrada, pārejot no graudkopības uz lopkopību, sevišķi aītkopību. Muižnieki savos laukos sāka sēt vairāk lopbarības augu, audzēt vairāk kartupeļu un ievest savās muižās lietderīgākus lauksaimniecības veidus.

Līdz tam Vidzemes un Kurzemes lauksaimnieki pieturējās pie trīs-lauku sistēmas. Tā viņiem palika daudz zemes (papuve), kas netika lietderīgi izmantota. Vakareuropas lauksaimnieki šai laikā jau bija pārgājuši uz daudzlauku sistēmu. Viņi izmantoja visu zemi, bet sēja katru gadu tai pašā laukā citus lauksaimniecības augus. To pašu sāka arī Vidzemes un Kurzemes muižnieki. Sekas bija tās, ka muižas apstrādājamā zemes platība stipri palielinājās. Līdz ar to palielinājās arī kļaušas.

Tiem muižniekiem, kas pārgāja uz aitkopību, vajadzēja plašu ganību, kādu pašiem nebija. Sākās t. s. „māju spridzināšana“. Zemniekus izlika no mājām un viņu zemi pievienoja muižas laukiem, vai arī vairākas zemnieku sētas apvienoja plašākās saimiiecībās, kur ierīkoja aitū audzētavas. Tās sauca par pusmuižām jeb „lopu muižām“.

Padzītajiem saimniekiem ierādīja jaunu vietu kaut kur mežā, kur tiem kā līdumniekiem sūrā un grūtā darbā vajadzēja sākt dzīvi atkal no jauna. Bet arī te zemnieks nebija drošs. Pēc dažiem gadiem, kad meža vietā bija iekopti tīrumi, muižnieks varēja viņus atkal izlikt tāpat kā no iepriekšējās sētas, jo visa zeme bija muižnieka īpašums. Nedaudzos gados Vidzemē un Kurzemē tā iznīcināja vairākus tūkstošus zemnieku saimniecību.

Riežas. Kļaušinieku darba ražības pacelšanas nolūkā muižnieki sāka izlietot jaunus papēmienus. Viņi sadalīja muižas laukus riezās jeb valākās. Katram saimniekam ierādīja savu riežu, kas tam bija jāapaŗ un jānopļauj, un par to viņam ieskaitīja kļaušās zināmu dienu skaitu. Kļaušinieki centās apkopt savu riežu pēc iespējas ātrāk. Bet ja gadījās lietains laiks, viņiem bija jānostrādā daudz vairāk dienu, kas viņam netika ieskaitītas. Muižnieks no tā necieta. Viņa darbs vienmēr bija padarīts. Viņam pat atkrita vajadzība kļaušiniekus uzraudzīt. Liels laika zaudējums bija tikai zemniekam. Viņam bija vēl mazāk vaļas strādāt savos laukos nekā dzimtbūšanas laikos.

Nezinādami, cik ilgi varēs savā sētā palikt, zemnieki vairs necentās to rūpīgi kopt. Ēkas pamazām sabruka, un zeme noplicinājās. Posts bija daudz lielāks nekā dzimtbūšanas laikos.

81. Izceļošanas kustība Vidzemē 1841. g.

Kļaušu laiku smagā dzīve 1841. gadā sacēla jaunu nemieru kustību Vidzemes zemniekos. Slapjo vasaru un agro salnu pēc iepriekšējos gados lauki deva ļoti vājas ražas. Vissmagāk trūkums bija sajūtam 1841. gada pavasarī, kad daudziem vairs nebija ne maizes, ne sēklas. Sākās īsts bads. Saimnieki veltīgi griezās pēc palīdzības muižā. Kļaušu laikos vairs nebija tā kā senāk, kad muižniekam bija pienākums gādāt par saviem trūkumā nonākušiem dzimtļaudīm. Kļaušu laikos pagastos bija ierīkotas labības noliktavas — „magaziņas“, kur uzkrāja labību, lai trūkumā nonākušie pagasta iedzīvotāji varētu no tās aizņemties. Bet 1841. gadā daudzos pagastos magaziņas bija tukšas, jo labību muižnieki bija izdezinājuši degvīnā.

Šādos apstākļos zemnieki ticēja visādām baumām. Šoreiz to izplatījās bija dažas žīdu ģimenes, kuŗu piederīgie bija izceļojuši uz Dienvidkrievijas auglīgajiem apgabaliem. Tautā runāja, ka pēc šo izceļotāju nostāstiem „siltajās zemēs“ izaugot griķu graudi pat līdz kilogramam svarā. Kāpostu galviņas līdz desmit kilogramiem katra, un no pāris pūriem izsētas labības visa saime varot bagātīgi iztikēt visu gadu.

Ap maija vidu jau paklīda baumas, ka „siltajās zemēs“ ķeizars solījis dot zemi katram, kas gribētu uz turieni izceļot. Gribētāju izceļot bija ļoti daudz. Tie devās uz Rīgu pierakstīties, kur pieplūdums bija tik liels, ka nebija vairs iespējams atrast mājvietas. Ļaudis palika pa nakti uz ielām.

Valdības iestādes gan paskaidroja, ka baumām par silto zemi nav pamata, ka ķeizars nekādus solījumus nav devis un ieteica nekavējoties braukt atpakaļ uz mājām. Izceļotāju plūdi tomēr nebeidzās. Tad valdības iestādes sāka kontrolēt ceļus un nelaida vairs zemniekus pilsētā, ķēra viņus uz ielām, apcirpa kā arestantiem matus un spaidu kārtā sūtīja atpakaļ uz savu pagastu.

So izceļošanas kustību izmantoja Rīgas pareizticīgo biskaps, lai piegrieztu latviešus savai baznīcai. Kad daži no zemniekiem ieradās pie biskapa pēc padoma, viņš bija ļoti laipns pret tiem un uzmanīgi aizrādīja, ka tikai tie var cerēt uz zemi Krievijā, kas pāries ķeizara ticībā. Tas sacēla lielu uztraukumu Vidzemes muižniekos un luterāņu mācītājos. Tad ģenerālgubernators pasteidzās izdot paziņojumu, kuŗā uzaicināja zemniekus nomierināties un palikt savās mājās. Mācītāji to nolasīja baznīcā, bet ļaudis tam neticēja. Kad kustība joprojām vēl nerimās, sāka iejaukties kaŗaspēks, bet arī tam panākumu bija maz. Zemnieki izmisumā beidzot ķērās pie sava pēdējā ciņas līdzekļa: viņi atteicās iet klausās, un sākās nemieri.

82. Nemieri Veselauskā un Jaunbebros.

Vislielākie nemieri 1841. gadā izcēlās Veselauskā un Jaunbebros. Raunas mācītājs bija nolasījis baznīcā ģenerālgubernatora paziņojumu, bet ļaudis sākuši smieties un izteikt dažādas piezīmes. Zemnieku izturēšanās bijusi tik naidīga, ka šo gadījumu izmeklēt ieradās Cēsu bruģu kungs. Zemnieki tomēr nav ļāvušies nomierināties. Apbruņojušies mietiem, viņi apdraudējuši pašu bruģu kungu un kareivjus, kas bija ieradusies kopā ar viņu. Neko nepadācis, bruģu kungs atzīmējis tikai redzamāko dumpinieku vārdus un atkal aizbraucis.

Pēc dažām nedēļām sākās sacelšanās Jaunbebros, kur nemiernieku vadonis bija Āpšu mājas saimnieks Viļums Preiss. Draudzes tiesnesis mēģināja Preisu apcietināt, bet viņam tas neizdevās, jo Preiss bēguļoja un nebija nekur atrodams. Arī bruģu kungam bija jāatkāpjas ar mietiem apbruņotā pūļa priekšā.

Veselauskas un Jaunbebru dumpiniekus, ko saķēra, sevišķi viņu vadoņus, nodeva kaŗa tiesai. Lai ļaudīm būtu lielāks iespaids, un citiem par biedināšanu ģenerālgubernators pavēlēja soda izpildīšanā piedalīties arī pārstāvjiem no apkārtējiem pagastiem. Daudziem bija jāizcieš necilvēci-

gaiss sods, ejot caur „stroju“, citiem bez tam vēl jādodas uz Sibīriju trimdā.

Muižnieki vēl negribēja saprast, ka biežajiem zemnieku nemieriem ir nopietnāks un dziļāks pamats, ka tas meklējams zemnieku dziļajā postā un beztiesiskajā stāvoklī. Tāpēc arī šoreiz vēl viņi gribēja zemniekus nomierināt ar varas līdzekļiem.

83. Pāriešana pareizticībā.

Vairākkārtīgie nemieri līdz tam vēl nebija devuši zemniekiem nekādus panākumus. Krievu valdības ierēdņi Vidzemē un luterāņu mācītāji gāja kopā ar muižniekiem un apspieda latviešu brīvības centienus visbargākiem līdzekļiem. Tā ir saprotams, kāpēc latvieši izmantoja atbalstu, ko cerēja atrast pareizticīgajā baznīcā, kas jau 1841. gadā bija laipni uzklusījusi viņu vajadzības un devusi arī zināmas cerības. Nedaudz gados pareizticībā pārgāja vairāki desmiti tūkstoši latviešu zemnieku.

Pāriešana sākās 1845. gadā Rīgā, kur jau bija diezgan daudz latviešu, kas pēc brīvīšanas bija atraduši te jaunu dzīves vietu un nodarbošanos. To starpā bija arī pulciņš brāļu draudzes piekritēju, kas noturēja savas sanāksmes Dāvida Baloža vadībā. Šo brāļu draudzi pārzināja Jāņa draudzes mācītājs Treijs, ar kuŗu Balodim radās nesaskaņas. Balodis bija paradis savu pārliecību aizstāvēt. Jau pirms pārnākšanas uz Rīgu viņš strīdū ar muižnieku viņa zaudējis tiesības uz mantojumu. Viņš negribēja piekāpties arī tagad Treija priekšā un tāpēc brāļu draudzi Rīgā slēdza. Tad Balodis lūdzā pareizticīgo bīskapa atbalstu, kas labprāt to apsolīja, bet prasīja, lai Dāvids Balodis un pārējie Rīgas brāļu draudzes latvieši pārietu pareizticībā. Balodis un vēl daži to izdarīja un dabūja atļauju kādā Rīgas pareizticīgo baznīcā noturēt savus dievkalpojumus. (1845. g.)

Dāvids Balodis kapā ar dažiem palīgiem pēc tam apbraukāja Vidzemes pagastus, aicinādams pāriet pareizticībā arī citus. Gribētāju bija ļoti daudz. Muižnieki un luterāņu mācītāji darīja no savas puses visu, lai to aizkavētu. Viņi saprata, ka tie latvieši kas pāries pareizticībā, zudīs viņu garīgajai ietekmei. Viņi sāka lietot arī spaidus: izlika luterticības atkritējus no mājām, aizliedza viņus apglabāt luterāņu kapos utt. Valdības iestādēm bija grūts stāvoklis. Tās negribēja šo kustību aizliegt, bet arī baidījās no nopietnākiem sarežģījumiem, kas sakarā ar to varētu izcelties.

84. 1849. gada zemnieku likumi Vidzemē.

Tai laikā, kad Vidzemē notika visasākā cīņa starp muižniekiem un pareizticīgo baznīcu, krievu valdībai ienāca no abām pusēm daudz sūdzību. Tās noskaidrojot, valdība dabūja pareizu ieskatu par zemnieku dzīves apstākļiem un atrada pret muižniekiem izteiktos pārmetumus par dibinātiem. Arī ķeizars Nikolajs I atzina, ka vajadzīgas jaunas reformas zemnieku labā un uzdeva tās izstrādāt. Šoreiz pie likumprojekta izstrādāšanas bez Vidzemes muižniekiem piedalījās arī krievu valdības ierēdņi.

Par vislielāko ļaunumu, no kā zemnieki visvairāk cieš un kas padara viņu dzīvi nedrošu, šī komisija atzina „māju spridzināšanu“, kas līdz

tam bija notikusi ļoti plašos apmēros. Komisija tāpēc vienojās, ka zemnieku zeme, kas pieder pie viņu sētām, paliek muižnieka īpašums, bet tie vairs nedrīkst to pievienot muižas laukiem. Muižniekiem tā jāiznomā vai jāpārdod zemniekiem. Lai zemniekiem būtu iespējams iepirkt savas mājas dzimts īpašumā, ir jānodibina sevišķa banka (Zemnieku rentes banka), kas izsniegs viņiem nepieciešamos aizdevumus.

Tie zemnieki, kas iepirktu savas mājas par dzimtu, būtu atbrīvoti no visiem pienākumiem pret muižu. Viņiem vairs nebūtu jāpilda kļaušas un jāmaksā nodevas. Viņu vietā muižniekiem būtu jāalgo kalpi, kas apstrādātu muižas zemi. Likumprojekts paredzēja, ka šo kalpu algošanai muižnieki drīkst atdalīt no zemnieku zemes zināmu daļu, ko nosauca par kvotes zemi.

Šai likumprojektā visa muižnieka zeme tātad bija sadalīta trīs kategorijās:

zemnieku zeme, ko var iznomāt vai pārdot tikai zemniekiem;
muižas zeme, ko muižnieks apsaimnieko ar kļaušinieku vai
algotu kalpu palīdzību un

kvotes zeme muižas kalpu vajadzībām.

Pēc ilgām cīņām Vidzemes landtāgs šo likumprojektu pieņēma, un ķeizars to apstiprināja 1849. gadā. Muižnieki par šo likumu izteicās, ka tas esot kā cirvis, kas pielikts pie bruņniecības saknēm. Viņiem bija taisnība, jo šim likumam drīz vien sekojā citi, kas latviešu zemnieku atbrīvoja no muižnieku varas un aizbildnības.

85. Sešdesmito gadu reformas Vidzemē.

Pēc dzimtbūšanas atcelšanas vajadzēja pāriet vēl nepilniem 50 gadiem, kamēr latviešu zemnieks kļuva pilnīgi brīvs. Tas notika 19. gadu simta sešdesmitajos gados, kad cits pēc cita sekoja likumi, kas galīgi atraisīja tās saites, kas vēl saistīja zemnieku pie muižas.

1863. gadā paplašināja zemnieku kustības brīvību;

1865. gadā atcēla muižnieku tiesības sodīt zemniekus ar miesas sodu;

1866. gadā izdeva likumu par pagasta pašvaldību;

1868. gadā galīgi izbeidza kļaušu rentes līgumus.

Pēc brīvlaišanas Vidzemes zemnieki varēja atstāt pagastu un kustēties guberņas robežās tikai ar muižnieka atļauju. Ka šis noteikums vairs nesaskanēja ar patiesām dzīves vajadzībām un radija nopietnus sarežģījumus, par to pārliecinājās krievu valdība, kad sāka būvēt Rīgas — Daugavpils dzelzceļu un Rīgas — Pliskavas šoseju. Zemnieku kustības ierobežojumu pēc nebija iespējams atrast katru reizi šiem darbiem vajadzīgos strādniekus. Strādnieki mainījās tikko darbi icvirzījās cita pagasta robežās.

Tāpat neērtības radās tiem muižniekiem, kas no kļaušu rentes gribēja pāriet uz naudas renti. Ļoti bieži viņi nevarēja atrast kalpus, jo citi muižnieki, kam pagastā bija darba roku pārpalikums, neatļāva viņiem savu pagastu atstāt.

Šis neērtības atkrita, kad 1863. gadā izdeva jauno pasu likumu. Katrs pagasta loceklis varēja saņemt pasi uz 3 gadiem un ar to brīvi dzīvot katrā vietā savā guberņā un trīsdesmit kilometrus ārpus tās robežām.

Sešdesmito gadu sākumā daļa Vidzemes muižnieku jau bija pārgājuši no klaušām uz naudas renti, bet lielākā daļa vēl tās paturēja, jo uzskatīja klaušas par vienīgo līdzekli, kā turēt zemniekus no sevis atkarībā. Par klausu galīgu atcelšanu dedzīgi cīnījās arī Krišjānis Valdemārs un guva panākumus pēc 1861. gada, kad Krievijā atcēla dzimtbūšanu. Pēc krievu valdības pieprasījuma Vidzemes landtāgs 1865. gadā beidzot nolēma klausu rentes līgumus izbeigt ar 1868. gada 23. aprīli.

No dzimtbūšanas laiku senajām muižnieku tiesībām vēl bija palikušas tikai „mājas pārmācības tiesības“. 1865. gadā krievu valdība arī tās atcēla un galīgi atņēma muižniekiem tiesību sodīt zemniekus ar miesas sodu.

Pēc pēdējo dzimtbūšanas atlieku likvidēšanas tika nokārtots arī pagasta pašvaldību jautājums. Muižniekam pagastā nebija vairs nekādas noteikšanas, visas lietas kārtoja paša pagasta sabiedrības izvēlētas amata personas.

Vietnieku pulka, pagasta vecākā un pagasta tiesnešu ievēlēšanai sanāca pagasta sapulce, kurā piedalījās visi saimnieki un rentnieki un no katriem desmit kalpiem viens viņu pārstāvis.

Vietnieku pulks jeb „runas vīri“ apsprieda un izlēma visas pagasta lietas. Vietnieku pulkā bija puse saimnieku, puse kalpu pārstāvju.

Pagasta vecākais rūpējās par vietnieku pulka lēmumu izpildīšanu un gādāja par mieru un kārtību pagastā. Kārtības traucētājus viņš varēja sodīt ar 2 dienām arestā vai 1 rubli naudas soda.

Pagasta valde sastāvēja no pagasta vecākā, viņa palīgiem un pagasta sekretāra.

Pagasta tiesa iztiesāja sīkākos zemnieku pārkāpumus.

Zemniekiem cēlās vēl tas labums, ka šo reformu ietekmē muižnieki pasteidzināja māju pārdošanu par dzimtu. Līdz tam, negribēdami galīgi zaudēt savu saimniecisko varu par zemniekiem, muižnieki vilcinājās to darīt. Bet kad 1861. gadā Krievijā atcēla dzimtbūšanu un zemniekiem piešķīra arī zemi, muižnieki baidījās, ka šos noteikumus krievu valdība varētu attiecināt arī uz Vidzemi un tādēļ pasteidzās zemniekiem zemi pārdot.

Līdz 1912. gadam bija pārdotas 90% no visām privāto muižu zemnieku mājām, par ko zemnieki samaksāja Vidzemes muižniekiem (līdz 1901. gadam) 76.000.000 zelta rubļu.

86. Brīvlaišanas sekas Kurzemē.

Pēc brīvlaišanas arī Kurzemes muižniekiem pēc īsa uzplaukuma sākās grūtie gadi. Izšķērdīgā greznība viņus iedzina parādos, ko tie vairs nespēja maksāt. Sākās Kurzemē pazīstamie „konkursa laiki“, kad daudzas muižas pārdeva ūtrupēs vairāksolišanā.

Šī krīze tikpat smagi atsaucās arī zemnieku dzīvē. Cīnīdamies ar naudas grūtībām, muižnieki nesaudzīgi lika pildīt kļaušas un piedzina visas nodevas. Rentes līgumus viņi slēdza tikai uz īsu laiku, lai, tos atjaunojot, pēc vajadzības varētu paaugstināt nomas prasības. Kurzemē pāreja uz daudzlauku sistēmu un lopkopību notika daudz straujāk un skāra zemniekus daudz jūtāmāk nekā Vidzemē, jo „māju spridzināšana“ te notika daudz plašākos apmēros (uzspridzināja vairāk nekā 3000 zemnieku saimniecību.)

No sava grūtā stāvokļa zemnieki Kurzemē izkļuva jau diezgan drīz, jo reizē ar muižniekiem viņi pārgāja uz daudzlauku sistēmu. Bez tam lielākā daļa Kurzemes zemnieku vairs nepildīja kļaušas, bet maksāja naudas renti. Viņi nekad nenonāca tādā trūkumā un postā kā Vidzemes zemnieki, un konflikti ar muižniekiem viņiem nebija tik bieži kā Vidzemē.

Cīņā par Kurzemes zemnieku tiesībām lieli nopelni Meldzeres pagasta skolotājam Andrejam Spāģim (1820.—1871.). Par to, ka Spāģis aizstāvēja savu pagastu pret muižnieka patvarīgo rīcību, viņam bija jāatstāj sava skolotāja vieta un jādodas svešumā. Spāģis tomēr nenorima un daudz rakstīja par zemnieku beztiesīgo dzīvi. Viņš sarakstīja grāmatu „Brīvās zemnieku kārtas stāvoklis Kurzemē“, kas iznāca 1861./1863. gadā. Šīs grāmatas ierosināta, krievu valdība sāka pieņemt lielāku uzmanību Kurzemei.

1863. gadā notika nemieri Mežmuižā. Šīs muižas zemnieki bija iesūdzējuši krievu valdībai savu muižnieku par netaisnu nomas paaugstināšanu, „māju spridzināšanu“ un pagasta naudas izlietošanu savām vajadzībām. Šai sakarā Mežmuižā ieradās valdības iecelta komisija, kas sastāvēja tikai no vācu muižniekiem. Sākās izmeklēšana un drīz pēc tam aresti. Kad komisija gribēja arestēt pagasta vecāko Veilāndu, zemnieki viņu aizstāvēja. Nākošajā dienā no Jelgavas ieradās kareivji un apcietināja kustības vadoņus. Tāpat kā Vidzemes nemieru dalībniekus viņus sodīja un izsūtīja uz Sibīriju.

Tomēr arī Kurzemes muižniekiem vajadzēja piekāpties. Sešdesmitajos gados un jau drusku agrāk landtāgs bija spiests pieņemt likumus, kas galīgi atcēla muižnieku varu par zemniekiem.

1848. gada likums deva atļauju Kurzemes zemniekiem apmesties pilsētās.

1858. gadā viņi ieguva tiesību izvēlēties sev dzīves vietu visas Krievijas robežās.

1863. gada likums noteicā, ka rentes līgumi slēdzami mazākais uz 12 gadiem.

1866. gadā izdeva likumu par pagastu pašvaldību, kas bija līdzīgs likumam par pagastu pašvaldību Vidzemē.

1867. gadā aizliedza pievienot muižas laukiem zemnieku mājas.

1867. gadā Kurzemē izbeida kļaušu renti.

87. Brīvlaišana Latgalē.

Krievija ieguva Latgali 1772. gadā pēc Polijas sadalīšanas, bet nepievienoja to atpakaļ Vidzemei, no kuŗas tā bija atdalīta 1629. gadā, kad

zviēdri ar poļiem noslēdza pamieru Altmarkā. Krievija pievienoja Latgali Vitebskas guberņai un pakļāva to Krievijas likumiem. Ta bija pie-saistīta Krievijai daudz ciešāk nekā Vidzeme un Kurzeme.

Pirms pievienošanas Krievijai Latgalē vairāk nekā 200 gadus bija valdījuši poļi.

Šai ilgajā laikā Latgalē radās īpatnības, kas to pamazām atsvešināja no pārējās latviešu zemes.

Vispirms radās atšķirība ticībā, jo poļu laikos Latgale piegriezās atpakaļ katoļu ticībai.

Latgales latvieši nedzīvoja viensētās, bet ciemos. Lauki visam ciemam bija kopēji. Katrai ģimenei bija savs gabals apstrādājamās zemes, kas palika tās pastāvīgā lietošanā. Mežus un ganības lietoja kopīgi viss ciems.

Par zemes lietošanu zemnieki pildīja klaušas un maksāja nodevas. Kā poļu, tā krievu laikos dzimtbūšanas jūgs Latgalē bija pat smagāks nekā Vidzemē un Kurzemē.

Sākot ar 18. g. s. beigām, kad valdība pakāpeniski sāka uzlabot dzimtļaužu stāvokli Krievijā, šie uzlabojumi skāra arī Latgales zemniekus:

1. muižnieki nedrīkstēja nodarbināt zemniekus klaušās svētdienās un vairāk par trim dienām nedēļā;

2. muižnieki nedrīkstēja savus dzimtļaudis nogalināt vai sakropļot un šķirt ģimenes, pārdodot atsevišķus ģimenes locekļus.

1861. gadā visā Krievijā un reizē ar to arī Latgalē pilnīgi atcēla dzimtbūšanu. Zemnieki ieguva personīgo brīvību un paturēja lietošanā to zemi, ko viņi bija lietojuši priekš 1861. g. Par šo zemi bija jāpilda klaušas un jāmaksā nodevas tāpat kā agrāk.

Latgalē klaušu laiki izbeidzās jau 1863. gadā. Ar valsts zemes bankas aizdevumiem zemnieki iepirka savu zemi par dzimtu. Pakāpeniski dzēšot savu parādu, pēc 1907. gada visi Latgales zemnieki jau kļuva par savas zemes pilnīgiem īpašniekiem. Tomēr arī pēc klaušu atcelšanas zemnieku saimniecības nevarēja uzplaukt, jo tās bija par daudz sīkas. Bieži dalot zemi starp mantiniekiem, tūrūmi bija pārvērtušies par šaurām garām strēmelēm — „dirvām“ jeb „šņorēm“, kas dažreiz vēl bija izkaisītas starp citu īpašnieku zemes gabaliem. Sīkās saimniecības nespēja uzturēt plašās ģimenes, kāpēc liekajiem ģimenes locekļiem bija jāmeklē darbs tālu ārpus mājas.

Pēc brīvlaišanas katram zemniekam Latgalē vajadzēja būt pierakstī-tam pie sava ciema. Visi saimnieki sanāca ciema sapulcē un izvēlēja ciema vecāko jeb stārstu, kas vadīja ciema pašvaldību. Vairāki ciemi kopā sastādīja pagastu ar līdzīgu iekārtu kā Vidzemē un Kurzemē.

TAUTAS ATMODAS LAIKMETS

88. Tautu atbrīvošanas kustība Vakareipā.

19. gadu simta sākumā pēc tam, kad Napoleons I zaudēja karu pret Krieviju un visa Eiropa atbrīvojās no franču virskundzības, Vakareipos

tautās radās spēcīgs nacionāls savilņojums. Visvairāk to sajuta tās tautas, kas jau agrāk bija citu tautu apspiestas un kas nebija apvienotas nacionālās valstīs kā Anglija un Francija, bet bija sadalītas vairākās valstīs.

Jau ilgus gadus zem turku jūga bija cietusi grieķu tauta, kas kādreiz varēja lepoties ar augstu kultūru un varenu valsti. Ungāri un čehi jutās apspiesti kā Austrijas pavalstnieki. Itālieši un vācieši ilgojās pēc vienotas valsts, jo Vācija toreiz bija sadalīta vairāk par 30 atsevišķās valstīs un valstiņās. Līdzīgi apspiestas bija arī vēl citas mazākas Vakareiropas tautas.

So jauno nacionālo kustību visvairāk atbalstīja inteliģence. Tāpat kā apgaismotāji 18. g. s. aizstāvēja visu cilvēku vienādas tiesības un viņu personīgo brīvību, tā 19. g. s. izglītotie ļaudis aizstāvēja tautu tiesības uz brīvību un patstāvīgu dzīvi. Rakstos un jūsmīgās runās nacionālās kustības vadoni centās modināt tautā nacionālu pašlepnumu, interesi par savu tautu un vēlēšanos kopt savu nacionālo kultūru. Zinātnieki daudz interesējās par tautas pagātņi un sāka vākt tautas dziesmas, teikas, pasakas un citas tautas gara mantas, kas vēl bija saglabājušās tautas mutē.

Dedzīgākā tautas atmodas kustības atbalstītāja bija jaunatne, kas mācījās dažādās augstskolās.

89. Latviešu tautiskās kustības cēloņi.

19. gadu simta sešdesmitajos gados Vakareiropas tautu nacionālai atmodai līdzīga kustība sākās latviešu tautā, kur to izraisīja vairāki apstākļi.

Saimnieciskais uzplaukums. Pāriešana no kļaušu nomas uz naudas nomu un gruntniecības sākums, kad latviešu zemnieki ieguva zemi un mājas savā personīgā īpašumā, bija galvenais pamats latviešu saimnieciskās labklājības uzplaukumam.

Vēl cits zemnieku labklājības cēlonis sešdesmitajos gados un vēlāk bija pāriešana no trīslauku sistēmas uz daudzlauku sistēmu. Lietderīgi izmantotās zemes platība sakarā ar to kļuva lielāka, jo tika izmantota arī tā zeme, ko līdz tam atstāja papuvē.

Līdz ar to, ka vairojās zemnieku ienākumi, kļaušu laiku parastās ainas laukos sāka izzust. Sabrukušās ēkas salaboja vai to vietā uzcēla jaunas. Lauki bija apkopti daudz rūpīgāk. Pārmaiņas drīz vien kļuva redzamas arī visā zemnieku dzīves iekārtā.

Vērodams savas dzīves uzplaukumu un jūzdams drošu pamatu zem kājām, latviešu zemnieks kļuva pašapzinīgāks un neizrādīja vairs tik lielu pazemību pret kungiem, kādu no viņa prasīja dzimtbūšanas un kļaušu laikos.

Zemnieku pašapziņas celšanās liela nozīme bija arī latviešu skolai.

Izglītības uzplaukums. 19. gadu simta sākumā skolu stāvoklis nebija daudz mainījies, tas bija tāds pat kā 18. g. s. Brīvlaišanas likumi gan noteica, ka uz zināmu iedzīvotāju skaitu Vidzemē un Kurzemē ir atveramas pagastskolas. Vidzemē arī draudzes skolas, bet tas palika neizpildīts, jo skolu uzturēšana bija uzdots muižniekiem. Negribēdami uzņemties jaunus izdevumus, muižnieki no šī pienākuma izvairījās.

Cits iemesls, kas kavēja skolu atvēršanu, bija skolotāju trūkums. Skolotāju pienākumus labprāt uzticēja katram, kas daudz maz prata lasīt un rakstīt. Dažreiz tie bija agrākie muižas sulaiņi vai kučieri.

Algu skolotājam maksāja tik niecīgu, ka viņš ar to nevarēja iztikēt. Blakus skolotāja darbam viņam vajadzēja strādāt kādu citu amatu, kas nebija saistīts ar darbu ārpus mājas. Daži skolotāji bija drēbnieki, kurpnieki vai galdnieki. Bija arī tā, ka šiem amatniekiem skolotāja darbs bija tikai blakus amats. Tāpēc tautā pret skolām nebija uzticības, un lasīt mācīšanas pūles tāpat kā agrāk bija jāuzņemas mājās vecākiem.

Uzlabojumi skolās sākās ap 19. g. s. vidu un apmēram vienā laikā Vidzemē un Kurzemē.

Cīravas mācītājs pierunāja šīs muižas īpašnieku dot iespēju saimnieka Bergmaņa dēlam Andrejam sagatavoties skolotāja darbam Vācijā. Andrejs Bergmanis, pēc pusotra gada atgriezies no Vācijas, (sākot ar 1833. g.) strādāja par skolotāju Cīravas — Dzerves skolā.

Tāpat kā kādreiz zviedru laikos no Ernsta Glika skolas Alūksnē daudzi skolnieki aizgāja par skolotājiem citās skolās, tā darīja tie audzēkņi, kas bija gājuši skolā pie Bergmaņa. Viņa audzēknis bija arī Andrejs Spāģis.

Līdzīgā kārtā kā Bergmanis, tikai Vidzemes mācītāju atbalstīts, Vācijā par skolotāju sagatavojās Jānis Cimze (1814.—1881.), kādas pusmuižas vagma dēls Raunas draudzē.

Skolotāju sagatavošanai 1839. g. Valmierā atvēra īpašu mācības iestādi — skolotāju semināru. Vidzemē tā bija pirmā par draudzes skolu augstāka mācības iestāde, kas bija domāta tikai latviešiem. Vēlāk semināru no Valmieras pārcēla uz Valku. Tā direktors visu mūžu bija Jānis Cimze.

1840. gadā skolotāju semināru atvēra arī Kurzemē, Irlavā.

Īstais latviešu tautskolu uzplaukums sākās tikai pēc sešdesmito gadu reformām, kad latvieši pārņēma pagastu pašvaldības savā vadībā. Lielākā daļa Latvijas tautskolu, kas darbojās vēl pēdējā laikā, uzceltas tieši šais gados.

Līdz ko radās labāk sagatavoti skolotāji, izglītības līmenis pacēlās arī tautā. Latviešiem tas bija liels ieguvums, jo izglītība tāpat kā laicīga labklājība ir spēks, kas ceļ cilvēka pašapziņu.

„**Kaunīgie latvieši**“. Dzimtbūšanas un klaušu laikos zemnieku dzīve bija grūta, un nebija izredžu no tās kādreiz izkļūt. Zemnieks piederēja pie nebrīvās arāju kārtas, pret kuŗu citas kārtas izturējās ar nicināšanu. Bija tikai reti gadījumi, kad muižnieks aiz sevišķas labvēlības vai nopelnu pēc atlaida kādu no saviem dzimtļaudīm brīvu, izdodot viņam t. s. „brīvības grāmatu“. Vienīgā iespēja tikt uz augšu un daudz maz labākos dzīves apstākļos bija tiem zemniekiem, kas dabūja muižās kalpotāja vai kāda cita darbinieka vietu. Iemācījies vācu valodu, viens otrs no viņiem sāka turēties vairāk kopā ar vāciešiem un kļuva atturīgs pret savu tautu. Tautā viņus sauca par „kaunīgajiem latviešiem“ jeb „kārķļu vāciešiem“.

Visvairāk kaunīgo latviešu bija Rīgā un citās pilsētās, kur vāciešos pārgāja tie latvieši, kas bija mācījušies vācu skolās, bija tikuši uz augšu turībā, ieņēma augstākus amatus vai bija apprecējuši sievas no vācu namnieku aprindām.

Kad vairojās latviešu turība un dažādie laicīgie labumi kļuva pieejami arī zemniekiem, kārdinājums novērsties no savas tautības un kārtas vairs nebija tik liels.

Muižnieku pretestība. Dzimtbūšanas un kļaušu laikos noteikšana par latviešu laicīgo un garīgo dzīvi bija vācu muižniekiem un mācītājiem. No muižnieku varas bija atkarīga viņu personīgā labklājība. Vislielāko varu muižnieks ieguva ar brīvlaišanas likumu, ar kuŗu zemnieks kļuva par vienkāršu laukstrādnieku. Muižniekam pat nevajadzēja sava lauksaimniecības inventāra, jo viņa zemi apstrādāja zemnieks pats ar savu zirgu un darba rīkiem. Muižnieki tāpēc turējās pretim visām reformām, kas varēja viņu varu par zemnieku mazināt. Sevišķi nelabprāt viņi pārgāja uz naudas renti un pārdeva zemi zemniekiem par dzimtu, jo tā zemnieks kļuva saimnieciski neatkarīgs.

Turēdamies pie uzskāta, ka vācietis ir kungs un latvietis tikai zemnieks, vācieši centās turēt latviešus pēc iespējas tālāk nost no sevis. Viņi turējās tikai savā sabiedrībā un ar latviešiem nāca sakaros tikai tik daudz, cik tas bija nepieciešams. No savas puses viņi neatbalstīja latviešu pāriešanu vāciešos, bet tieši otrādi, muižnieki un mācītāji vienmēr centās iegalvot, ka nevajaga censties izkļūt no savas kārtas, ka katram jāpaliek tai kārtā, kādā Dievs tam līcis piedzimt. Vēlāk muižnieki to darīja vēl aiz praktiska aprēķina, baidīdamies, ka pēc daudzo zemnieku aizplūšanas uz pilsētām viņi paliks savās muižās bez kalpiem.

Vācieši redzēja, ka tieši skolotājos un izglītotajos latviešos visvairāk manāms tas gars, ko viņi sauca par lepības un uzpūtības garu. Muižniekos tāpēc pacēlās balsis, ka izglītība esot zemniekiem kaitīga. Tā esot „kā ass nazis bērna rokās“, kas tam nodarot vairāk posta nekā labuma. Landtāgos izteica pārmetumus skolotāju semināriem, kur jaunajiem skolotājiem par daudz mācot. Šo mācības iestāžu programmas vajagot sašaurināt un pirmā kārtā izmest no tās vācu valodu, kas it sevišķi padarot jaunos skolotājus iedomīgus.

Saprazdami, cik tautas atmodas gars ir bīstams vācu varai, muižniekiem palīgā nāca arī daži vācu mācītāji, kas savos sprediķos vienmēr pamudināja zemniekus paklausīt saviem kungiem.

90. Latviešu tautas atmodas vadoni.

Tautas atmodas gars, neraugoties uz muižnieku un mācītāju pūlēm vairs nebija apslāpējams, jo latviešu atmodas kustība bija tikai turpinājums cīņai par tautas brīvību, kas bija sākusies jau sen, kad vācieši sāka latviešus apspiest. Jau dzimtbūšanas un kļaušu laikos muižnieki pārmeta latviešiem nepateicību un spītību. Latviešu tieksme atrīkoties no kungu varas bija redzama brāļu draudžu kustībā, bet sevišķi spilgti tā uzliesmoja biežajos zemnieku nemieros 18. un 19. gadu simtā. Šie

nemieri vēl satrauca tikai atsevišķus novadus, turpretim tautas atmodas kustība, kas sākās sešdesmito gadu reformu labvēlīgajos apstākļos, savīlņoja jau visu tautu.

Tautas atmodas kustībā latviešiem bija savi vadoņi, starp kuriem ievērojamākie bija Krišjānis Valdemārs, Krišjānis Barons un Atis Kronvalds.

Krišjānis Valdemārs (1825.—1891.) Krišjāņa Valdemāra tēvs bija saimnieks Ārlavas draudzē, Kurzemē, vēlāk viņš pārgāja dzīvot uz Sasmaku (Valdemārpili). Pirmo izglītību, tāpat kā visi tai laikā, Valdemārs ieguva pagastskolā, bet viņš daudz papildinājās pašmācības ceļā un vēlāk strādāja par pagasta rakstvedi. Dažus gadus viņš strādāja Edolē, kur sākās viņa sabiedriskais darbs. Viņš pulcināja pie sevis uz pārrunām apkārtnes jauniešus un kopā ar citiem nodibināja mazu biblioteku, kuņas nolūks bija veicināt grāmatu lasīšanu tautā.

Latviešu valodā izdoto grāmatu skaits toreiz vēl bija niecīgs. Bez nedaudzajām garīga satura grāmatām bija tikai dažī no vācu valodas tulkoti stāstiņi.

24 gadus vecs Krišjānis Valdemārs gribēja iestāties Liepājas ģimnazijā, bet tik vecus tur neuzņēma. Tad viņš personīgi devās pie ģenerālgubernatora un dabūja atļauju. Pabeidzis ģimnaziju, Valdemārs Tērbatas universitātē studēja tautsaimniecību.

Pēc studijām Valdemārs devās uz Pēterpili un iestājās valsts dienestā. Šai laikā Krievijā sākās reformas, kas dziļi savīlņoja visu krievu sabiedrību — ķeizars Aleksandrs II atcēla Krievijā dzimtbūšanu (1861.). Izmantodams izdevīgos apstākļus, Valdemārs pasteidzās pievērst krievu valdības uzmanību arī Baltijas apstākļiem. Viņš iesniedza valdībai vairākus priekšlikumus, kuņas uzrādīja dažādos zemnieku dzīves trūkumus Vidzemē un Kurzemē. Par šiem jautājumiem viņš rakstīja arī krievu laikrakstos. Tāpēc pie tām reformām, kas pēc tam sekoja Vidzemē un Kurzemē, Valdemāram bija liels nopelns.

Lai ieinteresētu par savām vajadzībām arī pašus latviešus, Valdemārs 1862. gadā Pēterpilī sāka izdot jaunu latviešu laikrakstu „Pēterburgas Avīzes“.

No Pēterpils Valdemārs 1861. gadā pārcēlās uz Maskavu un sāka strādāt par darbvedi Jūrniecības veicināšanas biedrībā. Kārtodams jūrniecības jautājumus Krievijā, Valdemārs sāka ieinteresēt par šo nodarbošanos arī latviešus, jo tā deva labus ienākumus, un latviešiem bija izdevīgi apstākļi, lai ar to nodarbotos. Pēc viņa ierosinājuma Ainažos atvēra pirmo jūrskolu.

Krišjānis Barons (1835.—1923.). Kā nākošais starp izcilākajiem tautas atmodas laikmeta darbiniekiem pieminams Krišjānis Barons. Viņš ir dzimis Struteles muižā, Zemgalē, kur viņa tēvs bija vagaris. Pēc pagastskolas viņš iestājās Jelgavas ģimnazijā. Cinīdamies ar trūkumu un pelnīdamies ar privātstundām, Barons ģimnaziju pabeidza un pēc tam Tērbatā studēja matemātiku un astronomiju.

Tautas atmodas kustībā Barons ņēma dzīvu līdzdalību kā „Pēterburgas Avīžu“ līdzstrādnieks, bet viņa galvenais darbs tautas labā ir

tautas dziesmu sakopojums „Latvju Dainas“. Tāpat kā to darija nacionālās kustības piekritēji Vācijā un citur, arī latvieši sāka interesēties par savas tautas pagātni un sāka vākt savas tautas gara mantas. Tautas dziesmu vākšanai un kārtošanai Kr. Barons veltīja 40 gadus no sava mūža. Pēc viņa šo darbu līdz pašam pēdējam laikam turpināja citi. Pavisam tagad savākts ap 900.000 tautas dziesmu. Teikas un pasakas krāja un izdeva A. Lerchs-Puškaitis.

Kronvalda Atis (1837.—1875.). Kronvalda Atis ir dzimis Durbes draudzē, Kurzemē, kur viņa tēvs bija kādas muižiņas modernieks. Bērnībā Kronvalds dabūja tīri vācisku audzināšanu, jo viņš uzauga kāda vācu mācītāja ģimenē. Skolā viņš gāja Aizputē un Liepājā, bet to galīgi nepabeidza. Kādu laiku Kronvalds strādāja par mājskolotāju un pēc tam aizbrauca uz Berlīni, kur iestājās universitātē par brīvklausītāju.

Jau pēc pusgada Kronvalds atgriezās mājās un sāka strādāt par mājskolotāju Durbē. Te sākās arī viņa sabiedriskais darbs. Pie viņa sanāca apkārtnes skolotāji uz apspriedēm par dažādiem mācīšanas un audzināšanas jautājumiem. Šai laikā viņš sāka rūpīgi mācīties latviešu valodu.

Lai aizpildītu robus, ko bija atstājusi nepabeigtā izglītība, Kronvalds devās uz Tērbatu. Te dzīvodams, viņš kļuva karsts tautiskās atmodas piekritējs. Viņš strādāja līdz laikrakstos un tāpat kā Valdemārs kopā ar latviešu studentiem pārrunāja jautājumus, kas skāra latviešu dzīvi un nākotni.

No Tēbatas Kronvalds pārcēlās par skolotāju uz Vecpiebalgu, bet nedabūja te ilgi strādāt. Jau pēc pāris gadiem (1875.) viņš nomira.

Septiņdesmitajos gados Kronvalda Atis ir dedzīgākais un spilgtākais tautiskās atmodas vadītājs. Viss viņa darbs bija veltīts tautai un tēvzemei. Daudz laika viņš ziedoja latviešu valodas pētišanai un izkopšanai. Līdz atmodas laikam latviešu valoda skāpa vairāk zemkopja dzīvi un darbu, bet tad sāka cilāt daudz tādu jautājumu, kur ar šo parasto vārdu krājumu vairs nepietika. Lielī nopelni latviešu valodas izkopšanā bija Kronvaldam. Viņš pirmais sāka lietot tādus vārdus, kā — dzeja, vēsture, pilsonis, satversme, tēviņa, kauja, burtnica, skolnieks utt. Latviešu valodai un tās kopšanai Kronvalds piešķir lielu nozīmi nacionālā audzināšanā.

Tērbatas „latviešu vakari“. Kad Krišjānis Valdemārs 1854. g. ieradās Tērbatā, viņš atrada priekšā jau citus latviešu studentus, bet viņu starpā bija diezgan daudz tādu, kas kaunējās no savas zemnieku kārtas un valodas. Viņi labprāt pieķērās tam uzskatam, ko vācieši sāka aizstāvēt šai laikā, ka izglītots latvietis, kas vācu skolās iepazinies ar vācu kultūru, vairs neesot latvietis, bet vācietis.

Protestēdams pret tādiem uzskatiem, Valdemārs uz vizītkartes pie savām durvīm pierakstīja klāt vārdu „Latvietis“. Šī vārda pēc viņam iznāca sadursme ar universitātes rektoru, kurš bija līdzīgos uzskatos kā citi vācieši. Pēc Valdemāra atbildes, ka latvietis, kas labi prot vāciski, angļiski un franciski, nevar vienā un tai pašā laikā būt vācietis, angļis un francūzis, bet paliek joprojām tikai latvietis, rektors sarunu pārtraucis.

Valdemāra domu biedri Tērbatas studentos bija Krišjānis Barons, dzejnieks Juris Allunāns un citi. Viņi sanāca kopā „latviešu vakaros“, kur pārrunāja visus tos jautājumus, kas toreiz saviļņoja latviešu tautu. Šīs pārrunas viņus pašus piesaistīja tautiskai atmodai un izvirzīja par šīs kustības vadoņiem.

91. Pirmie latviešu laikraksti.

Pirmais laikraksts, kas iznāca latviešu valodā, bija „Latviešu Avīzes“. To sāka izdot 1822. gadā Jelgavā vācu mācītāji. Laikrakstam bija gan labi nodomi, bet tā virziens latviešiem nebija pieņemams. Tas pauda parastos vācu uzskatus par paklausību kungiem, necenšanos pēc laicīgās mantas un palikšanu savā kārtā. Ļoti asi tas apkaņoja vēlāk tautas atmodas centienus.

Neapmierināti ar „Latviešu Avīzēm“, 1856. gadā latvieši sāka izdot savu laikrakstu „Mājas Viesis“. Tā redaktors bija Ansis Leitāns. Sākumā tā virziens bija ļoti latvisks. Tas nopēla kaunīgos latviešus un runāja par latviešu pašapziņu un uzticību savai tautai. Tie parasti bija Tērbatas studentu raksti, kas aizkāra šos jautājumus. Bet vēlāk, kad sākās tautas atmodas kustības piekritēju vajāšanas, Leitāns kļuva atturīgāks. Viņš gribēja dzīvot ar vāciešiem labā satiecībā un tāpēc latviešiem pietrūka sava laikraksta tieši tad, kad tas visvairāk bija vajadzīgs. Tas bija sešdesmito gadu reformu laikā, kad ar reformu nozīmi vajadzēja iepazīstināt arī latviešu sabiedrību.

Pateicoties labiem sakariem ar augstākiem krievu valdības ierēdņiem Krišjānim Valdemāram izdevās dabūt atļauju jaunam laikrakstam „Pēterburgas Avīzes“, kuŗu pirmais nummurs iznāca 1862. gada 1. jūlijā.

Bez jau pieminētajiem jautājumiem par reformu nozīmi „Pēterburgas Avīzes“ apgaismoja daudzus citus jautājumus. Latviešiem toreiz vēl nebija tautai saprotamā valodā uzrakstītu grāmatu par sasniegumiem dažādās praktiskās dzīves un zinātņu nozarēs. „Pēterburgas Avīzēs“ tādēļ vienmēr bija atrodami raksti ar dažādām derīgām zināšanām par lietderīgiem uzlabojumiem lauksaimniecībā utt.

Valdemārs aicināja latviešus piegriezties jūrniecībai, norādīdams, ka šī nodarbošanās varētu dot labu peļņu. Vispār „Pēterburgas Avīzes“ pamudināja savus lasītājus censties pēc laicīgās labklājības, kas dod iespēju tikt pie izglītības un citām garīgām vērtībām.

„Pēterburgas Avīzes“ uzstājās pret vāciešu apgalvojumu, ka latviešu valoda nav spējīga attīstīties, ka tā ir tikai zemnieku valoda, kuŗā nevar izteikt nevienu dziļāku domu. Laikrakstā ievietotie raksti un latviešu valodā tulkotie vācu dzejnieku darbi liecināja, ka tāds apgalvojums ir aplams.

Laikrakstam nāca līdz satīrisks pieliekums „Dzirkstele“ (vēlāk „Zobu gals“), kas rādīja vācu sabiedrības uzskatus no smieklīgās puses un pēla pašu latviešu trūkumus.

„Pēterburgas Avīzēm“ bija liels lasītāju skaits, bet muižniekos un mācītājos arī daudz pretinieku, jo tās ārdīja viņu varas pamatus. No

vācu puses sāka plūst valdības iestādēs sūdzības. Vairāki laikraksta līdzstrādnieki dabūja ciest, kamēr beidzot laikrakstu 1865. gadā aizliedza, Sarūgtināts par visu, Valdemārs pēc tam aizbrauca uz Maskavu.

Pēc dažiem gadiem (1869. g.), kad krievu valdības uzskati un izturēšanās pret latviešiem atkal mainījās, sāka iznākt jauns latviešu laikraksts „Baltijas Vēstnesis“, ko vadīja Bernhards Dīriķis.

92. Rīgas latviešu biedrība.

Pēc jaunā pasu likuma, kas deva latviešiem lielāku kustības brīvību, notika plašāka iedzīvotāju pāriešana no vienas vietas uz otru. Ja kādā pagastā līdz tam bija darba roku trūkums, tas izlīdzinājās ar darba roku pārpalikumu citā pagastā. Diezgan daudz brīva darba spēka aizplūda no laukiem uz pilsētām, sevišķi uz Rīgu, jo 19. g. s. otrā pusē pilsētās strauji uzplauka fabriku rūpniecība. Fabrikās atrada darbu dažādi amatnieki, bet visvairāk latviešu tur aizgāja par vienkārša fiziska darba strādniekiem.

Sešdesmitajos gados vēl pastāvēja „amatu spaidi“, kad ar amatiem varēja nodarboties tikai aroda organizāciju (cunftu) atzīti amatnieki. Citiem tas bija liegts, kaut arī viņi bija labi sava amata pratēji. Tikai tad pašķīrās ceļš katra cilvēka uzņēmībai, kad atcēla amatu spaidus. To izmantoja latvieši, jo starp viņiem jau bija daudz labu amatnieku, kas varēja sacensties ar vācu amatniekiem. Viņi atvēra savas darbnīcas un kļuva turīgi. Daži, kā piernēram Richards Tomsons, kļuva pat par plasāku rūpniecības uzņēmumu vadītājiem. Jānis Baumanis sākumā strādāja kā vienkāršs enkurnieka zēns pie koku pludināšanas, bet vēlāk kļuva par pazīstamu architektu, kuŗš Rīgā uzcēla vairākas ievērojamas sabiedriskas celtnes un privātus namus. Viņi nebija vienīgie latvieši, kas toreiz ar centību un uzņēmību tika uz augšu. Pie turības tika arī tie latvieši, kas sāka nodarboties tirdzniecībā.

Rīgā latviešu bija daudz, bet viņiem nebija vietas, kur pulcēties, lai cits ar citu satiktos un pārrunātu dažādus jautājumus. Bija tikai daži privāti pulciņi, kur tāpat kā pie Valdemāra Tērbatā un Kronvalda Durbē sanāca uz pārrunu vakariem nedaudzī domu biedri. Rīgā pazīstamākais bija skolotāja Cauniša pulciņš, kur piedalījās arī Bernhards Dīriķis.

Cauniša pulciņā radās doma dibināt latviešu literārisko biedrību. (1860.). Izstrādāja statūtus un iesniedza valdībai apstiprināšanai, bet tos noraidīja.

Pēc dažiem gadiem latvieši izmantoja citu gadījumu. 1867. gadā Somijā un Igaunijā izcēlās bads. Valdības iestādes un dažādas sabiedriskas organizācijas vāca trūkumcietējiem ziedojumus. Tikai latviešiem nebija organizācijas, kas varētu to darīt. Uz latviešu lūgumu valdība tad atļāva nodibināt ziedojumu vākšanai komiteju, kas rīkoja priekšlasījumus un koncertus un sarīkoja Rīgā pirmo latviešu teātra izrādi, uzvedot lugu „Žūpu Bērtulis“.

Kad Rīgas latvieši pēc tam atjaunoja lūgumu atļaut dibināt „Rīgas latviešu biedrību“, valdība vairs necēla iebildumus. Biedrības statūtus tā apstiprināja 1868. gada rudenī.

Par pirmo biedrības priekšnieku ievēlēja Bernhardu Dīriķi, bet par viņa biedriem architektu Jāni Baumanu un fabrikas direktoru Richardu Tomsonu.

Latviešu biedrības nodibināšanās cīņā par latviešu vienādām tiesībām ar vāciešiem bija liels sasniegums. Latviešiem tā kļuva par viņu garīgās dzīves vadītāju. Biedrībā pieteicās ļoti daudz biedru, un viņu sajūsma bija tik liela, ka jau 1870. gadā varēja iesvētīt ar biedru ziedojumiem un aizdevumiem uzcelto jauno biedrības namu.

Pie biedrības nodibinājās Zinību komisija, kuŗas uzdevums bija kopt latviešu valodu un literatūru, pētīt Latvijas vēsturi un izplatīt tautā derīgas grāmatas dažādās zinātņu nozarēs. Par grāmatu apgādāšanu rūpējās „Derīgu grāmatu apgādāšanas nodaļa“, kas nodibinājās pie Zinību komisijas. Vasarās Zinību komisija aicināja kopā latviešu inteligenci „vasaras sapulcēs“, kur pārrunāja izglītības un kultūras jautājumus.

Teātra komisija rīkoja teātra izrādes.

Biedrība ļoti uzplauka, kad par tās priekšnieku bija advokāts Krišjānis Kalniņš (1847.—1885.).

Pēc Rīgas parauga sāka dibināt biedrības arī citās pilsētās un uz laukiem. Tās visas uzturēja ciešus sakarus ar Rīgas latviešu biedrību un atzina to par savu vadītāju un padomdevēju. Rīgas latviešu biedrība tāpēc dabūja „māmuļas“ nosaukumu.

Lauku biedrības ierīkoja bibliotekas, sarīkoja teātra izrādes, priekšlasījumus un „jautājumu vakarus“. Šo vakaru nolūks bija — dot tautai derīgas zināšanas. Katrs varēja iesniegt jautājumus, ko vakara rīkotāji pēc tam izskaidroja.

Uz laukiem visvairāk uzplauka kuŗa dziedāšana. Kuŗu vajadzībām Jānis Cimze harmonizēja (uzrakstīja vairākām balsīm) dažādas dziesmas un sakopoja tās krājumā „Dziesmu rota“. Dziesma bija tautas vienotāja. Kuŗi sāka rīkot kopīgus dziesmu svētkus. Sākumā tie notika pa novadiem — Dikļos, Matīšos, Dobelē. 1873. gadā Rīgā sarīkoja pirmos vispārīgos dziesmu svētkus, kuŗos piedalījās 55 izlases kuŗi ar 1000 dziedātājiem. Tie latviešiem bija īsti tautas svētki. Kuŗistu tautiskie tērpi un dziesmas dziļi saviļņoja tautu, kas bija sanākusi no visiem Latvijas novadiem. Pēdējie (IX) vispārīgie dziesmu svētki notika Rīgā 1939. gadā ar 20 000 dziedātājiem.

93. Latviešu pārkrievošanas mēģinājumi.

19. g. s. pirmajā pusē arī Krievijā sākās nacionāla kustība, kuŗas piekritējus sauca par slavofiliem. Viņu mērķis bija atbrīvot Krieviju no svešu tautu ietekmes un panākt, lai Krievijā un tās provincēs būtu vienāda pārvaldes iekārta, viena ticība un viena valoda. Šai ziņā no Krievijas visvairāk atšķīrās Baltijas provinces, kur vēl pastāvēja agrākās pārvaldes iestādes no zviedru un hercogistes laikiem, kur valdošā bija

luterticība un lielas priekšrocības bija vācu valodai, ko lietoja iestādēs kā darīšanu valodu.

Baltijas vācu muižniekiem bez tam bija izdevies iegūt lielu noteikšanu krievu armijā un pārvaldē: vairāk nekā puse visu gubernatoru, puse visu armijas ģenerāļu un liels skaits augstāku tiesas ierēdņu Krievijā bija Baltijas vācieši.

Būdams tuvās attiecībās ar slavofilu vadoņiem, Krišjānis Valdemārs cerēja ar viņu palīdzību panākt reformas par labu latviešiem. Viņam tas arī izdevās. Pēc sacelšanās, ko sarīkoja poļu patrioti 1863. gadā, lai atbrīvotos no krievu virskundzības, slavofilu noskaņojums pret Baltijas vāciešiem kļuva pavisam naidīgs. Viņi aizrādīja valdībai, ka līdzīga vēlēšanās atdalīties no Krievijas var rasties arī vāciski noskaņotai Baltijai, kur zemnieki bija apspiesti, bet muižniekiem bija atstāta ļoti liela patstāvība. Šiem aizrādījumiem sešdesmitajos gados sekoja reformas, kas pilnīgi atņēma muižniekiem varu par zemniekiem.

Vērojot latviešu biedrošanos ar slavofiliem un jūtot savu varu Vidzemē un Kurzemē galīgi apdraudētu, vācieši uzskatīja par kļūdu savu līdzšinējo novēršanos no latviešiem un viņu atstumšanu. Viņi nožēloja, ka latvieši nav pārvācoti, bet tagad to darīt bija jau par vēlu.

Vēl ciešāka Baltijas tuvināšana Krievijai notika 19. g. s. septiņdesmitajos gados, bet tā sagādāja latviešiem vairāk posta nekā labuma. Kurzemes un Vidzemes pilsētās 1877. gadā krievu valdība atcēla rātes un ievada to vietā vēlētas pilsētu domes. Dome pēc tam ievēlēja pilsētas valdi un pilsētas galvu. Jauno pilsētas domju vēlēšanās piedalījās arī daļa turīgāko latviešu. Tā bija pirmā reize, kad arī latvieši ieguva vēlēšanu tiesības.

Šai pašā laikā krievu valdība noteica pareizticību par galveno ticību Baltijā un deva tai dažādas priekšrocības. Ja viens no vecākiem bija pareizticīgs, bērni bija jāaudzina pareizticībā. Luterticīgie varēja pāriet pareizticībā, bet pareizticīgajiem pāriet citā ticībā bija aizliegts.

Visjūtāmāk latviešus skāra pārkrievošana skolās. Tautskolu pārzināšanu nodeva krievu ierēdņiem — tautskolu direktoriem un inspektoriem. Tautskolu visās klasēs visi mācību priekšmeti bija mācāmi krievu valodā, izņemot ticības mācību un garīgās dziesmas. Tikai pirmajās klasēs vēl dažus gadus atļāva mācīt latviešu valodā. Krievu valodas mācīšanai sekoja tik stingri, ka skolēni pat cits ar citu vairs nedrīkstēja sarunāties savā tēvu valodā.

Dažus gadus vēlāk tos pašus noteikumus attiecināja uz vidusskolām.

Pēc Krievijas parauga pārveidoja arī policijas un tiesu iestādes. Vidzemē atcēla kārtības tiesnešus (bruģu kungus) un Kurzemē — pilskungus. To vietā nāca apriņķu priekšnieki ar saviem palīgiem un lielākās pilsētās policijmeistari, kam bija pakļauti zemākie policijas ierēdņi.

Visas agrākās tiesu iestādes atcēla, atstājot uz laukiem tikai pagasta tiesu. No jauna tika ievestas — miertiesas, apgabaltiesas un tiesu palāta.

Jaunajās valsts iestādēs latviešus par atbildīgiem ierēdņiem nepie-

ņēma, tikai krievus. Latviešu intelīģencei bija jāatstāj dzimtene un jāmeklē nodarbošanās Krievijā. Grūtības bija arī tautai kārtojot iestādēs savas vajadzības, jo krievu ierēdņi neprata latviešu valodu.

Neraugoties uz pūlēm un visu stingrību, valdībai neizdevās latviešus pārkrievot. Jo vairāk tā pastiprināja spaidus, jo lielāku pretestību tas izsauca latviešos. Viņi aizstāvēja sevi pret krieviem tikpat neatlaidīgi, kā to līdz tam bija darijuši pret vāciešiem.

Pārkrievošana Latgalē sākās daudz agrāk, un tā bija stingrāka nekā Vidzemē un Kurzemē. 1865. gadā valdība aizliedza lietot Latgalē latīņu burtus, grāmatas vajadzēja iespiest krievu burtiem, lai tā sekmētu krievu valodas ātrāku iemācīšanos. Latīņu burtiem iespiestas lūgšanu grāmatīņas Latgalē ievada kontrabandas ceļā no Prūsijas.

JAUNI CENTIENI LATVIEŠU TAUTĀ

94. Jaunā strāva.

Dzimtībušanas un klašu laikos visi latvieši strādāja vienu darbu un dzīvoja vienādos apstākļos. Ne viņu turībā, ne dzīves veidā nebija atšķirības. Visa saime dzīvoja vienā istabā un ēda pie viena galda. Tā jutās kā viena ģimene, un saimnieks rūpējās par gājējiem kā par savas ģimenes locekļiem. Bija parasta parādība, ka kalpi nodzīvoja visu mūžu pie viena saimnieka.

Sešdesmito gadu reformas ienesa šai mierīgajā dzīvē pārmaiņas. Starp saimniekiem un kalpiem pašķīrās plaisa. Tikuši par rentniekiem un gruntniekiem, saimnieki kļuva turīgāki un varēja atļauties sev dažas ērtības, turpretim kalpu dzīve palika bez pārmaiņām. Ar laiku saimnieki arvien vairāk atšķīrās nost no saviem gājējiem. Ceļot jaunu istabu, saimnieks atdalīja sev „saimnieka galu“, kur dzīvoja pats ar savu ģimeni. Kalpiem palika „kalpu gals“. Tā laukos radās divi šķiras — saimnieki un kalpi.

Latviešu sadalīšanās šķīrās notika arī pilsētās. Te bija radušās ļaužu grupas, kas bija dažādas pēc turības, izglītības un nodarbošanās. Visvairāk pilsētās bija fabrikas strādnieku. Sākumā, tikko fabrikas sāka rasties, strādnieku stāvoklis bija grūts. Kā zemniekiem vajadzēja „brīvi“ vienoties ar muižnieku zemes dēļ, tā rūpniecības strādniekiem vajadzēja apmierināties ar to algu, ko maksāja darba devējs.

Arī lauksaimniekiem astoņdesmitajos gados bija „grūtie laiki“. Labības cenas bija zemas, bet laukstrādnieku algas augstas, jo uz laukiem sāka sajukt jau darba roku trūkumu.

Agrāk, kad visi latvieši bija zemnieki, viņiem visiem bija kopīgas intereses, ko tie aizstāvēja pret muižniekiem. Pēc latviešu sadalīšanās šķīrās, katrai šķīrai bija savas intereses, kuŗu aizstāvēšanā citas vairs nepiedalījās. Arī starp vadītājiem Rīgas latviešu biedrībā daži, kas bija kļuvuši turīgi, domāja vairāk par sevi un nepiegrieza vērību tam, kas nospieda tautu. Rīgas latviešu biedrība tāpēc zaudēja savu agrāko nozīmi

kā latviešu tautas vienotāja, un dažas latviešu aprindas sāka no tās novērsties.

19. g. s. astoņdesmitajos gados latviešu rakstniecībā sākās jauns virziens, ko sauca par jauno strāvu. Tautas atmodas laikmeta dzejnieki vielu saviem dzejas darbiem ņēma no pagātnes. Dzejnieks Auseklis, apdziedādams latviešu dižo pagātņi un varonīgās brīvības cīņas, gribēja modināt tautā ilgas pēc zaudētās brīvības un ticību tās atdzimšanai nākotnē. Pumpurs poēmā „Lāčplēsis“ tautas cīņu par brīvību notēloja kā varoņa Lāčplēša cīņu pret melno bruņineku. Astoņdesmitajos gados latviešu rakstnieki sāka atnest šo jūsmīgo pagātnes slavināšanu un piegriezās tagadnei. Viņi notēloja tagadnes dzīvi tādu, kāda tā bija, neslēpjot arī jaunās puses.

1886. gadā jaunstrāvnieceki sāka izdot savu laikrakstu „Dienas Lapas“, kuras redaktors vēlāk bija rakstnieks Rainis. Šis laikraksts sāka iepazīstināt latviešus ar dažādiem jautājumiem, kas tai laikā savilņoja Vakareiropas sabiedrību.

Vakareiropā rūpniecība attīstījās daudz straujāk nekā Krievijā. Sīki miestīņi rūpniecības rajonos īsā laikā izauga par pilsētām ar lielu iedzīvotāju skaitu, kas pa lielākai daļai bija rūpniecības strādnieki. Viņu dzīve, tāpat kā pie mums, bija grūta. Algas bija zemas, jo vienkārša fiziska darba strādnieku pieplūdums pilsētās bija liels. Strādniekiem bieži bija jāstrādā veselībai kaitīgās telpās un garas darba stundas. Toreiz vēl nebija likumu kā tas ir tagad visās kulturālās valstīs, kas aizstāvētu strādniekus pret darba devēju, ja tas viņus par daudz izmantoja.

Šādos apstākļos Vakareiropā radās jauna mācība — sociālisms. Sociālisti ieteica strādniekiem apvienoties arodbiedrībās un sākt pret darba devējiem cīņu par savu darba un dzīves apstākļu uzlabošanu. To viņi sauca par „šķiru cīņu“ un mācīja, ka tā turpināma tik ilgi, kamēr strādnieki un citas nemantīgās šķiras dabūs varu valstī savās rokās.

Ar šo mācību jaunstrāvnieceki sāka iepazīstināt arī latviešu sabiedrību. Pieradusi pie cīņas pret muižnieku privilēģijām, daļa latviešu inteliģences, sevišķi tās jaunākā paaudze, gāja kopā ar jaunstrāvniecekiem. Sākumā krievu valdība nepieņēma šai kustībai lielu vērību. Tikai tad, kad dažās fabrikās Rīgā (1896./97.) izcēlās streiki un strādnieki pārtrauca darbu, lai darba devēji izpildītu viņu prasības, valdība lika apcietināt jaunstrāvnieceku vadoņus — J. Pliekšānu-Raini, P. Stučku un J. Jansonu. Arī „Dienas Lapas“ iznākšanu apturēja uz 8 mēnešiem. Tomēr jaunstrāvnieceki turpināja savu darbu slepeni.

Lielākajā daļā latviešu sabiedrības jaunstrāvniecekiem nebija piekrieteju, jo viņi nostājās pret reliģiju un nevietā nopēla tautiskos centienus.

Sociālisma mācības ietekmē Rīgā, Liepājā, Ventspilī un citās pilsētās nodibinājās sociālistu organizācijas, kas 1904. gadā apvienojās sociāldemokratu partijā, kas bija pirmā latviešu politiskā partija.

95. 1905. gada nemieri.

19. g. s. sākumā latvieši vēl izturējās pret krievu valdību ar lielu pašāvību un ticēja, ka tā grib atvieglot zemnieku smagās nastas. Valdības labā griba patiešām bija redzama sešdesmito gadu likumos.

20. g. s. sākumā latvieši ar krievu valdību jau bija ļoti neapmierināti. Vislielāko sarūgtinājumu viņiem radīja pārkrievošanas spaidi, kāpēc pret krievu valdību tautā radās tikpat naidīgs noskaņojums, kāds visu laiku bija bijis pret vācu muižniekiem. Nemiers bija jūtams kā pilsētās tā uz laukiem.

Pilsētās latvieši jutās par daudz ierobežoti. Viņiem nebija vārda sapulču un biedrošanās brīvības. Brīvi izteikt savas domas rakstos un vārdos varēja tikai par to, kas neaizkāra valdību un nebija vērsts pret pastāvošo iekārtu. Sapulcēm un biedrību darbībai uzmanīgi sekoja policija. Jaunu biedrību atvēršanai piekrišanu varēja dabūt tikai ar lielām grūtībām.

Uz laukiem saimnieki nebija apmierināti ar muižniekiem atstātām priekšrocībām. Zvejas un medību tiesības bija tikai viņiem. Zemnieks nedrīkstēja savā dārzā zaķi nošaut, bet muižnieks varēja medīt arī uz zemnieka zemes. Dzirnavaš un rūpniecības uzņēmumus ierīkot uz laukiem drīkstēja tikai muižnieki. Viņiem bija tiesība iecelt mācītājus, tāpēc daudzās draudzēs par mācītājiem bija vācieši. Muižnieki nelaboja ceļus, kautgan viņiem zemes bija vairāk nekā zemniekiem.

Kalpu un citu bezzemnieku karstākā vēlēšanās bija tikt pie „sava kaktiņa un sava stūriša zemes“.

Tāpēc, kad 1905. gadā Krievijā izcēlās nemieri, tie viegli pārsviedās uz Baltiju un ātri izvērtās plašumā, jo starp latviešiem neapmierināto bija ļoti daudz.

Arī krievu tauta jutās apspiesta un gaidīja reformas, bet valdība kavējās tās dot. Sakarā ar to jau ilgāku laiku tautā bija jūtams nemiers. Vēl vairāk tas pastiprinājās, kad 1904. g. izcēlās karš ar Japānu, ko tauta nevēlējās. Šī kara krieviem nelabvēlīgais iznākums tad noveda pie plašiem nemieriem.

Tie iesākās ar to, ka 1905. g. 22. janvārī Pēterpilī liels ļaužu pūlis ieradās gājienā pie ķeizara pils, lai izteiktu ķeizaram tautas vēlēšanos. Tautas pārstāvjus pie ķeizara nepielaida, lika visiem izklīst, bet, kad tie vilcinājās to darīt, tad pavēlēja kaņaspēkam šaut pūlī. Kad ziņa par upuriem izplatījās tautā, visā Krievijā notika atklāta sacelšanās.

Arī Rīgā un citās Latvijas pilsētās sākās ģenerālstreiks. Visās vietās pārtrauca darbus. Apstājās katra kustība uz dzelzceļiem utt. 26. janvārī Rīgā notika plaša demonstrācija, kas prasīja daudzus upurus. Pēc nedēļas ģenerālstreiks izbeidzās, bet nemieri turpinājās.

1905. g. pavasarī nemieri pārgāja uz laukiem. Sociāldemokrāti izplatīja proklamācijas. Kokos parādījās sarkanie karogi. Kurzemē dažās vietās iesākās muižās kalpu streiki, bet tos drīz atkal apspieda. Maija mēnesī sākās demonstrācijas baznīcās: demonstranti nelaida baznīcā mācītāju, vai arī traucēja dievkalpojumu ar starpsaucieniem un savām dziesmām. Dažās vietās baznīcās noturēja mītiņus un pēc tam lika mācītājam nest gājiena priekšā sarkano karogu. Muižnieki jutās apdraudēti un tāpēc sāka apbruņot uzticamus ļaudis aizsardzībai. Viņu rīcībā valdība nodeva arī sīkākas kaņaspēka vienības.

Oktoobra mēnesī stāvoklis kļuva draudīgs jau visā Krievijā. Tad ķeizars nolēma piekāpties. 1905. gada 30. oktobrī viņš parakstīja vēstījumu tautai (manifestu), ka turpmāk visu likumu apspriešanā varēs ņemt dalību tauta ar saviem pārstāvjiem.

Par šo brīvību tauta bija iepriecināta, bet izmantoja to citā nozīmē. Notika plaši mītiņi, kuŗos aģitatori aicināja neapmierināties ar to, ko bija devis ķeizars, bet prasīt daudz vairāk. Rīgā sanāca pagastu pārstāvji un nolēma neatzīt valdības iestādes, nemaksāt nodokļus un pagasta valžu vietā ievēlēt „rīcības komitejas“.

Daudzās vietās, kur uz laukiem notika sapulces, iejaucās kaŗaspēks. 1905. gada ziemā uzbrukumi muižām kļuva biežāki. Muižnieki meklēja patvērumu pilsētās, bet viņu muižas nodedzināja. Sevišķi nopietnas sadursmes notika Kurzemē pie Tukuma un Talsiem. Šai laikā Vidzemē un Kurzemē nodedzināja vairāk nekā 100 muižnieku piļu.

Tad valdība nosūtīja uz Vidzemi un Kurzemi nemieru apspiešanai „soda ekspedīcijas“. Tās pārstaigāja visu zemi un nošāva vai pakāra simtiem cilvēku. To zemnieku mājas, kas bija piedalījušies nemieros, nodedzināja. Nopostīja arī daudzas skolas un biedrību namus. Nemieru dalībniekus arestēja, turēja apcietinājumā un pēc tam viņiem piesprieda nāves sodu vai aizsūtīja tos uz Sibīriju katorgā. Daudzi, bēgdami no vajāšanām, emigrēja uz ārzemēm.

96. Latviešu dzīve pēc 1905. g.

1905. gada nemieros latviešiem bija ļoti daudz upurū. To, kas krita sadursmēs ar valdības kaŗaspēku, ko nošāva soda ekspedīcijas vai vēlāk sodīja ar nāvi, bija ap 3000 cilvēku. Nākošie nedaudzie gadi pēc tam bija labākais laiks, ko latvieši piedzīvoja zem krievu varas.

Pēc piektā gada nemieriem, kā to bija noteicis 30. oktobra ķeizara vēstījums, sanāca Krievijas pirmā likumdošanas iestāde — Valsts dome. Latviešiem tajā bija vairāki pārstāvji, to starpā arī Jānis Čakste, kuŗš vēlāk bija Latvijas valsts pirmais prezidents. Tiesība kopā ar citiem Krievijas pilsoņiem piedalīties valsts domē latviešiem bija liels ieguvums, ko viņi bija izcīnījuši ar daudz upuriem pēdējos 100 gados. Tā bija pirmā reize, kad latviešu pārstāvji piedalījās atbildīgā valsts darbā.

Tai pašā laikā arī pilsētu domju vēlēšanās mazākajās pilsētās latvieši guva virsroku un pārņēma šo pilsētu pašvaldības savā rokā.

Pēc 1905. gada nemieriem krievu valdība kļuva vāciešiem labvēlīgāka, bet latviešiem uzticējās mazāk. Tāpēc tā labprāt veicināja latviešu izceļošanu uz Krieviju, piešķirot viņiem tur zemi. Turpretim Latgalē kroņa muižās tā nometināja krievu zemniekus. Ar valdības atļauju vācu muižnieki nometināja Kurzemē ap 20.000 vācu kolonistu no Krievijas guberņām, kas tur bija kādreiz ieceļojuši no Vācijas.

Nākošajos gados pēc piektā gada nemieriem ātri uzplauka saimnieciskā dzīve. Fabriku skaits pilsētās gandrīz divkāršojās. Uzplauka arī tirdzniecība. Rīga, Liepāja un Ventspils bija ievērojamas ostas, caur kuŗām lielā vairumā plūda uz ārzemēm Krievijas preces. Iedzīvotāju skaits pilsētās strauji pieauga. Rīgā 1913. g. bija 517.000 iedzīvotāju.

Saimnieciskā uzplaukuma laikā ievērojami vairojās latviešu turība. Latviešu kredītiestādēs noguldījumi bija tik lieli, ka no tiem ļoti plaši varēja izsniegt aizdevumus būvniecībai. Pilsētās uzcēla daudz jaunu namu, kuŗu īpašnieki bija latvieši.

Rosība bija arī uz laukiem. Dibinājās lauksaimniecības biedrības, kas sniedza padomus lauksaimniekiem zemes kopšanā un mēslošanā. Blakus graudkopībai sāka uzplaukt piensaimniecība.

Piektā gada nemieriem sekojošos gados latvieši redzēja piepildāmie Krišjāņa Valdemāra bieži teiktos vārdus, ka izglītība un garīgā kultūra var uzplaukt tikai tad, ja tauta ir tikusi pie zināmas turības. Visāda tipa skolās šai laikā mācījās daudz latviešu. Uzplauka latviešu rakstniecība, teātra māksla, arī mūzika un glezniecība.

Uzplaukumu pēc piektā gada piedzīvoja arī Latgales latvieši. 1904. gadā valdība atkal atļāva lietot latīņu burtus. Jau nākošajā gadā sāka iznākt Latgales latviešu laikraksts „Druva“, ko vadīja baznīckungs K. Skrinda. Šis laikraksts ir daudz darījis, lai izdzēstu tās atšķirības, kas bija radušās Latgalē svešu varu laikā. Šai darbā lieli nopelni arī baznīckungam Francim Trasūnam.

LATVIJAS VALSTS NODIBINĀŠANĀS UN IZVEIDOŠANĀS

97. Latvieši pirmā pasaules kara laikā.

1914. gada 1. augustā sākās karš starp Vāciju un Krieviju, kas vēlāk izvērtās par lielāko karu, kādu Eiropa vispāri līdz tam bija piedzīvojusi. Vācijas pusē nostājās Austroungārija, Turcija un Bulgārija, bet Krievijas pusē — Anglija, Francija, Amerikas Savienotās Valstis, Japāna, Itālija, Beļģija un citas. Visas tās valstis, kas cīnījās kopā ar Krieviju, sauca par Sabiedrotajiem. Šai karā beidzot bija iejauktas visas lielākās valstis pasaulē, un kara darbība norisinājās visās pasaules daļās. To tāpēc sauc par „Pasaules karu“.

Kara sākumā krieviem izdevās iebrukt diezgan dziļi Austrumprūsijā, bet augusta beigās pēc uzvaras pie Tannenbergas vācieši sāka spiesties uz priekšu un 1915. gada pavasarī iebruka jau Kurzemē.

Frontei tuvojoties, krievu kara spēka vadība pavēlēja visiem darba spējīgiem vīriešiem atstāt vāciešu apdraudēto joslu, bet pati krievu armija atkāpjoties sāka postīt un dedzināt zemnieku sētas. Iedzīvotājiem vajadzēja pamest visu savu mantu un uzsākt bēgļu gaitas tikai ar to, kas bija mugurā un ko varēja paņemt līdz. Ar to sākās lielākais posts, kāds latviešu tautu bija kādreiz piemēklējis. Ar vezumiem un lopiem bezgalīgās rindās bēgļi virzījās pa ceļiem uz Vidzemes pusi. Tā Kurzemi šai laikā atstāja pavisam ap 600.000 cilvēku jeb trīs ceturtdaļas visu Kurzemes iedzīvotāju.

Vācieši drīz ieņēma visu Kurzemi un Zemgali. Paredzot savas armijas vēl tālāku atkāpšanos, krievu valdība un armijas vadība sāka pārvietot uz Iekškrieviju skolas un visas iestādes, kuŗu palikšana Latvijā nebija nepieciešama. Sāka izvest arī fabriku iekārtas un citu valsts un sabiedrības vērtīgāko mantu, lai tā nekristu ienaidnieka rokā. Kopā ar fabrikām aizbrauca lielākā daļa strādnieku. Arī Kurzemes bēgļi nevarēja vairs palikt Vidzemē. Viņi devās tālāk un izklida pa visu Krieviju.

No Latvijas šai laikā aizbrauca uz Krieviju ap 800.000 bēgļu.

Krievijā bēgļi pārcieta visādas grūtības, bet krievu valdība par viņiem maz gādāja. Nebija organizācijas, kas sniegtu viņiem vajadzīgo atbalstu un palīdzību. Kas neprata krievu valodu, nevarēja atrast nodarbošanos un nonāca galīgā postā un trūkumā. Tāpēc mirstība bija ļoti liela.

Beidzot latvieši sāka paši par sevi gādāt. Kādās 260 vietās visā Krievijā, kur vien bija lielāks bēgļu saplūdums, nodibinājās bēgļu apgādāšanas komitejas, bet to darbības saskaņošanai Pēterpilī nodibinājās Latvīešu bēgļu apgādāšanas centrālkomiteja, kuŗas priekšsēdis bija Vilis Olavs.

No līdzekļiem, ko Centrālkomiteja sāka saņemt no valdības, komitejas izsniedza bēgļiem pabalstus, gādāja viņiem drēbes, apavus un uzturu un atvēra arī skolas un slimnīcas. Bēgļu apgādāšanas komiteju plašajā darbā latvieši pierādīja, ka savas lietas viņi spēj paši kārtot un ka viņi ir gatavi izmantot katru izdevību, lai to darītu.

Tai laikā, kad bēgļi pārdzīvoja savu postu Krievijā, Kurzeme bija vācu okupācijas varā. Te posts nebija mazāks. Vācu armijas vadība mobilizēja darbiem visus vīriešus vecumā no 18 līdz 45 gadiem. Iedzīvotājiem bija jādzīvo trūkumā, bet jānodod lielas nodevas kuŗaspēka vajadzībām.

Kurzemes pilsētu un pagastu pašvaldības iestādes pārzināja vācu kuŗa pārvalde, kas izraudzīja par savām uzticības personām vietējos vācu muižniekus. Jau no 1905. gada muižniekiem bija naidis pret latviešiem, un tāpēc izmantoja savu varu atriebībai. Daudzi latvieši, ko uzskatīja par neuzticamiem, nonāca koncentrācijas nometnēs un vēl daudz neciešamākos apstākļos.

Vāciešiem bija nodoms paturēt sev Kurzemi uz visiem laikiem. Tāpēc viņi sāka latviešus pārvācināt, lai piesaistītu Kurzemi ciešāk Vācijai. Skolās visus priekšmetus sāka mācīt vācu valodā, bet nebija tik daudz skolotāju, kas varētu to darīt. Tāpēc skolotāju pienākumus sāka uzticēt vācu kuŗavīriem.

Otrkārt pastāvēja nodoms Kurzemi kolonizēt, pārceļot uz šejieni zemniekus no Vācijas. Kurzemes muižnieki bija gatavi atdot šim nolūkam trešo daļu savas zemes. Kolonistu ricībā nonāktu arī visas tās saimniecības, ko latvieši bija pametuši dodoties bēgļu gaitās. Viņu atgriešanās Kurzemē nebija vairs paredzēta. Bez tam katram latviešu saimniekam vajadzētu pieņemt savās mājās pa vienai kolonistu ģimenei,

kamēr tā paspēj iekārtot savu saimniecību. Tā visā Kurzemē būtu novietoti ap 1.500.000 kolonistu. Tikai tālākie notikumi, kas pēc tam sekoja, šos vāciešu nolūkus izjauca.

98. Latviešu strēlnieku cīņas.

1915. gada pavasarī, kad vācieši ielauzās Kurzemē, krievu karaspēks neizrādīja viņiem lielu pretestību un atkāpās. Tas neuzskatīja Kurzemi un Vidzemi par savu zemi, par ko būtu vērts cīnīties un asinis liet. Pirmo nopietno pretestību vāciešiem izrādīja tikai divi latviešu zemes sargu bataljoni pie Jelgavas. Vāciešus atspieda atpakaļ, bet drīz viņi atkal atjaunoja uzbrukumu ar lielākiem spēkiem un nonāca līdz Daugavai. Tikai pateicoties latviešu strēlnieku varonīgajām cīņām fronte apstājās, un Daugava palika divus gadus par frontes līniju starp vāciešiem un krieviem.

Latviešu strēlnieku bataljonu nodibināšana ir ciešā sakarā ar nopietno stāvokli Kurzemes frontē. Ja vāciešiem izdotos tikt pāri Daugavai un ieņemt Vidzemi un Igauniju, viņi nonāktu par daudz tuvu Krievijas galvas pisētai Pēterpilij un cietiem svarīgiem centriem Krievijā. Armijas vadībai tāpēc vajadzēja noturēt Vidzemi par katru cenu, bet krievu karavīru vājās pretestības pēc uz to bija mazas izredzes.

Šai laikā pie Krievu valdības un armijas vadības griezās latviešu pārstāvis Valsts domē J. Goldmanis ar lūgumu atļaut dibināt latviešu strēlnieku bataljonus, norādot, ka latviešu karavīrs zem latviešu karoga un latviešu virsnieku vadīts dotos cīņā ar sajūsmu.

Kad aļauju dabūja, latvieši uztvēra šo ziņu ar lielu atsaucību. Strēlniekos pieteicās ļoti daudzi, tā kā varēja saformēt 8 strēlnieku bataljonus un vienu rezerves bataljonu. Vēlāk bataljonus pārdēvēja par pulkiem. Bataljonam bija savs latviešu karogs, un latviešu valodā to komandēja latviešu virsnieki, kas pārnāca no krievu karaspēka daļām.

1915. gada oktobrī strēlnieki piedalījās jau pirmajās kaujā pie Misas upes. No virsniekiem šais kaujās kļuva pazīstams Frīdrihs Briedis. Viņš bija cietim drošsirdības un varonības paraugs. Citas strēlnieku daļas tai pašā laikā cīnījās pie Slokas. Kad šajās strēlnieku cīņās apstājās vāciešu tālāka virzīšanās uz priekšu, Vidzemē apstājās bēgļu plūdi, jo lielākā daļa iedzīvotāju palika uz vietas.

1916. gada pavasarī strēlnieki cīnījās pie Ķekavas, bet tā paša gada vasarā, aizstāvot Nāves salu, viņi parādīja varonību, kas latviešu vārdu darija pazīstamu citām Eiropas tautām. Nāves sala bija mazs zemes stūrītis Daugavas kreisajā krastā pretim Ikšķilei. No vienas puses tam bija Daugava, no otras puses tam bija visapkārt vācu ierakumi. Šo „salu“ krievu kaŗa vadība bija nolēmusi paturēt par katru cenu, bet vāciešiem to iegūt bija goda jautājums. Ap šo citādi maz nozīmīgo vietu notika visnīknākās kaujas. Kaut gan vācu ierakumi atradās augstāk krastā, un tāpēc viņi savu pretinieku varēja daudz labāk apšaudīt, viņu pūles bija veltīgas. Pat ar indīgām gāzēm viņi veltīgi

izmēģinājās salauzt sīksto pretestību. Liela daļa slavas, ko izpelnījās Nāves salas varoņi, pieder latviešu strēlniekiem.

Varonības un slavas apmirdzētas ir arī 1916. gada Ziemassvētku kaujas, kas notika Tīreļu purvā netālu no Babites ezera. Ar šīm kaujām strēlnieki cerēja atgūt Jelgavu un pēc tam atbrīvot visu Kurzemi.

Šīs kaujas vadīja Briedis, un viņa nodoms bija neparasts. To laiku kara māksla turējās pie pozīciju kara. Pretinieki ierakās zemē, izbūvējot nocietinātas ligzdas jeb blindāžas starp kuņām pa liču loču grāvjiem uzturēja satiksmi. Grāvjos jeb tranšejās stāvēja kareivji un apšaudīja uzbrūkošo ienaidnieku. Labākas aizsardzības nolūkā tranšeju priekšā uzcēla vairākām kārtām dzeloņstiepuļu žogus un režģus.

Ģatavojoties uzbrukumam, vienmēr centās ar artilēriju izārdīt šos režģus, lai tie vairs nebūtu par šķērslī. Bet tikko tas notika, ienaidnieks jau sagatavojās uzbrūkuma atsišanai.

Austrumu frontes stāvoklis 1914. — 1918 g.

Lai ienaidnieks nebūtu brīdināts, Briedis šoreiz rīkojās citādi. Viņš sagādāja saviem kareivjiem baltus pārvalkus, lai sniegā tos nepamanītu. Naktī pirms uzbrukuma viņš izsūtīja uzmanīgus un veiklus kareivjus, kas pārgrieza dzeloņstieples un sagatavoja caur tiem ejas uzbrukumam. Tad 5. janvārī / 23. decembrī pēc vecā kalendāra / stiprā sniegpuTENI un bez artilērijas sagatavošanas sākās rūpīgi sagatavotais uzbrukums virzienā uz Kalnciemu un Jelgavu.

Vāciešiem uzbrukums bija tik negaidīts, ka viņi zaudēja daudz gūstekņu un kara materiālu. Bet strēlniekiem tas nedeļa to, uz ko viņi bija cerējuši. Šo uzvaru nevarēja pilnīgi izmantot, jo krievu kara spēka vadība neatsūtīja palīgspēkus, kā to bija solījusi. Vajadzēja atkāpties arī latviešu strēlniekiem.

Sīvas kaujas notika arī ap Ložmetēju kalnu, ko vācieši bija stipri nocietinājuši, izbūvējot betonētas ložmetēju ligzdas. Dienas laikā un pāri atklātam laukam krievu kara spēka vadība raidīja pret šo gandrīz neieņemamo cietoksni latviešu strēlniekus. Šī kauja nedeļa uzvaru, bet tikai lielu skaitu kritušo un ievainoto. Divus strēlnieku pulkus toreiz gandrīz pilnīgi iznīcināja.

Veltīgie upuri modināja kvēlu naidu strēlniekos pret krievu armijas vadību. Viņos radās dibinātas aizdomas, ka pastāv apzinīga vēlēšanās latviešu strēlniekus iznīcināt.

Strēlnieku varonīgās cīņas toreiz vērsa uz sevi ļoti plašu uzmanību. Tās pieminēja ārzemju laikraksti, darot tādā kārtā pazīstamu latviešu vārdu citām tautām.

Kad pienāca 1917. gads, krievu armija bija jau apnikusi karot, un krievu tauta bija nogurusi un negribēja vairs panest kara grūtības. Pret karu noskaņotā tauta labprāt uztvēra aģitāciju, kas nāca no tām aprindām, kas jau sen bija nemierā ar cara valdību un gribēja Krievijā citu valsts iekārtu.

1917. gada pavasarī Krievijā notika apvērsums, un cara valdību gāza. Nodibinājās Pagaidu valdība, kas uzskatīja par savu mērķi pēc iespējas ātrāk nobeigt karu. Armijā sākās sabrukums. Kareivji vairs neklausīja virsniekus, atteicās iet cīņās un sāka brāļoties ar vāciešiem. Sevišķi rosīgi starp kareivjiem darbojās komunistu aģitatori.

Krievu armijas sabrukumu izmantoja vācieši. 1917. gada 1. septembrī viņi pie Ikšķiles pārgāja pāri Daugavai un 3. septembrī jau ieņēma Rīgu. Tas radija Krievijā jaunu satraukumu. 1917. gada oktobrī tur notika jauna revolūcija, un varu savās rokās sagrāba komunisti. Bet vācu virzišanās uz priekšu turpinājās. 1918. gada sākumā vācieši jau bija ieņēmuši visu Vidzemi un Igauniju un apdraudēja Pēterpili. Tagad bija noticis tas, no kā krievi visvairāk baidījās jau 1915. gadā. Tāpēc komunistu valdība pasteidzās 1918. gada 3. martā noslēgt ar vāciešiem Brestļitovskā mieru. Vācieši paturēja pēc šī miera Kurzemi un Rīgu, krievi paturēja Latgali, bet Vidzemei bija jāizšķiras, vai tā grib palikt pie vāciešiem vai krieviem.

99. Latvijas valsts nodibināšana.

Pēdējās Livonijas valstis Livonijas ordenis iznīcināja 13. g. s. beigās, pakļaudams savai varai Zemgali. Latvieši līdz ar to kļuva Livonijas zemes kungu pavaslnieki, bet bez tiesībām piedalīties valsts pārvaldē, jo šīs tiesības paturēja sev vācieši, kuŗu pārstāvji piedalījās Livonijas landtāgā. Latvieši ar maz izņēmumiem piederēja zemnieku kārtai, kas vēlāk dzimtcilvēku stāvokli zaudēja arī personīgo brīvību.

Ar šo stāvokli latviešu tauta tomēr nekad nav bijusi samierināta un parādīja to daudzajos bēgšanas gadījumos, sūdzībās un atklātos nemieros. Vēl 1492. gadā pēc sūdzības par netaisni piedzītām klausām un nodevām ordeņa mestram vajadzēja apspriesties ar zemaļu vecajiem un soģiem. Zviedru laikos Vecpiebalgas zemnieki devās mazā laiviņā pāri jūrai, lai meklētu taisnību pret savu dzimtkungu pie Zviedrijas ķēniņa. Tādā pat nolūkā Cēsu pils pagasta zemnieki ieradās pie Krievijas tronmantnieka, vēlākā ķeizara Pāvila I. kad viņš 1772. gadā, braukdamas cauri Vidzemei, bija apstājies Cēsīs.

Baidīdamies no zemnieku atriebības, vasaļi līdz pat 15. g. s. izvairījās dzīvot savās muižās, bet uzturējās zemes kungu pilīs arī tad, kad to neprasiya vasaļa dienests. Atklāta sacelšanās un nemieri sākās krievu laikos, kad daudzos gadījumos dzimtbūšanas jūgs bija kļuvis nepanesams. Šo nemieru pēc krievu valdība bija spiesta piegriezt vēribu zemnieku grūtajai dzīvei un sākt domāt par viņu stāvokļa uzlabošanu.

Sākot ar pagājušā gadsimta sešdesmitajiem gadiem, kad pateicoties Krišjāņa Valdemāra un citu tautas atmodas darbinieku pūlēm latvieši dabūja noteikšanu pagastu pašvaldībās, cenšanās pēc lielākas patstāvības arvien pieauga. Šī laikmeta dzejnieki modināja tautā ilgas pēc senās brīvības, kurai jāatdzimst neatkarīgā valstī. Šīs ilgas katra latvieša sirdī ielika Baumaņu Kārļa tautas lūgšana „Dievs, svēti Latviju“, kas tagad ir mūsu valsts himna. Šo noskaņojumu tautā bija pamanījušas arī Krievijas valsts uzraudzības iestādes un tāpēc aizliedza lietot tautas lūgšanā Latvijas vārdu. Bija atlauts dziedāt „Dievs, svēti Baltiju“.

Bet ar valdības iestāžu aizliegumiem brīvības centieni tautā nebija vairs apspiežami. Jau 1905. gada revolūcijas noskaņojumā tautā sāka runāt par Latvijas atdalīšanos no Krievijas. Toreiz tas bija vēl par agru. Īstais laiks par to domāt pienāca 1917. gadā, kad revolūcijā sabruka Krievijas valsts.

Nodibinoties pēc revolūcijas Krievijā Pagaidu valdībai, agrākās valsts iestādes vairs nedarbojās. Fronte sabruka, zemnieki sāka izrēķināties ar muižniekiem, pilsētās iedzīvotāji noturēja mītiņus un jūsmoja par revolūciju, bet jaunās valsts pārvaldes iestādes nebija vēl noorganizētas, un nebija, kas gādātu par iedzīvotāju vajadzībām. Izmantojot šos apstākļus, latvieši pārņēma savu lietu kārtošānu paši savās rokās, un tāpat kā viņi nokārtoja kara sākumā savu bēgļu aprūpi, tā 1917. gada revolūcijas sajukumā viņi noorganizēja vāciešu vēl neieņemtajā Latvijas daļā savas pārvaldes iestādes.

1917. gada martā drīz pēc apvērsuma Valmierā sanāca pārstāvji no Vidzemes pagastiem un ievēlēja Vidzemes pagaidu zemes pa-

domi. Tā uzņēmās Vidzemes pārvaldi un stājās sakaros ar Krievijas pagaidu valdību, kas atzina Vidzemes pagaidu zemes padomi, atļāva tai darboties un iecēla Dr. A. Priedkalnu par Vidzemes pagaidu komisāru un agronomu Kārli Ulmani par viņa vietnieku.

Kurzeme bija vāciešu okupēta, tomēr Tērbatā sanāca Kurzemes bēgļu pārstāvji un ievēlēja savu lietu kārtošānai Kurzemes pagaidu zemes padomi un par Kurzemes pagaidu komisāru Jāni Čaksti. Tas pats notika vēlāk Rēzeknē, kur Latgales pārstāvji ievēlēja Latgales pagaidu zemes padomi.

Visu zemes padomju darbības saskaņošanai, kā arī, lai būtu iestāde, kas varētu runāt visas latviešu tautas vārdā, 1917. gada oktobrī Pēterpilī nodibinājās Latviešu pagaidu nacionālā padome. Tā sastāvēja no visu trīs Zemes padomju, Latviešu bēgļu apgādāšanas centrālkomitejas un dažādu organizāciju un politisko partiju pārstāvjiem.

Kad 1917. gada rudenī vācieši okupēja jau visu Latviju un Krievijā varu pārņēma komunisti abas šīs varas neatzina latviešu neatkarības centienus un aizliedza Nacionālai padomei darboties. Latviešu patriotiskai kustībai bija jānoiet pagrīdē. Krievijas pusē šo kustību vadīja Nacionālā padome, bet vāciešu pusē Dēмократiskais bloks, kuŗā bija apvienotas dažādas nacionālas organizācijas.

1918. gada janvārī kļuva zināms Amerikas savienoto valstu prezidenta V. Vilsona paziņojums, ka Amerikas savienotās valstis aizstāv tiesību tautām lemt par savu neatkarību. Pirmā kārtā šis paziņojums gan bija domāts tautām, par kuŗām valdīja Austroungārija, kas šai karā kopā ar vāciešiem bija kaŗojusi pret Sabiedrotajiem, bet to izmantoja arī tautas, kas bija piederējušas pie Krievijas ķeizarvalsts. 1918. gada janvārī arī Latviešu pagaidu nacionālā padome paziņoja, ka Latvijas valsts, kas sastāvēs no latviešu apdzīvotām zemēm — Vidzemes, Kurzemes un Latgales, būs dēмократiska republika.

Krievijas mazo tautu patstāvības centienus šai laikā apkaŗoja ne tikai komunistu valdība, bet arī agrākās Krievijas ķeizarvalsts valsts vīri, kas, bēgdami no komunistiem, bija atraduši patvērumu pie Sabiedrotajiem un vēl cerēja ar Sabiedroto atbalstu apspiest Krievijā komunistu revolūciju un atjaunot agrāko valsts iekārtu.

Lai aizsteigtos priekšā latviešiem un igauņiem, arī vācieši gatavojās nodibināt okupētajā Latvijā un Igaunijā Baltijas hercogisti, kas kā valsts būtu pakļauta tieši Vācijas ķeizaram un kuŗas priekšgalā vajadzēja nākt kādam Vācijas ķeizarnama princim. Šos nolūkus izjauca vācu frontes sabrukums pret Sabiedrotajiem rietumos. Vācija kaŗu zaudēja un 1918. gada 11. novembrī parakstīja pamiera līgumu, ar kuŗu tā apņēmas izvākt savu kaŗaspēku no visām zemēm, ko tas bija okupējis. Tam bija jāizvācas arī no Latvijas teritorijas, un tāpēc latvieši nekavējās pārņemt varu savās rokās.

1918. gada 17. novembrī Latviešu nacionālā padome un Dēмократiskais bloks nodibināja jaunu iestādi — Latviešu tautas padomi, kas sastādījās no dažādu sabiedrības grupu un politisko partiju pārstāvjiem. Savi pārstāvji Tautas padomē bija arī Latvijas mazākuma

tautībām — vāciešiem, krieviem utt., kas bija pastāvīgie Latvijas iedzīvotāji. Līdz Satversmes sapulces sanākšanai, kuŗai bija jāizstrādā likums par Latvijas valsts iekārtu, augstāko varu valsti pārņēma Tautas padome, par kuŗas priekšsēdētāju bija ievēlēts Jānis Čakste.

Tautas padomes pirmais darbs bija sastādīt Pagaidu valdību. Šo pienākuma uzticēja Kārlim Ulmanim, kuŗš kļuva pirmais Latvijas ministru prezidents. Tai pašā sēdē Tautas padome nolēma jau nākošajā dienā — 18. novembrī proklamēt (pasludināt) Latvijas valsts nodibināšanos.

Valsts proklamēšanas akts notika svinīgi uzpostās un ar Latvijas sarkanbaltsarkanajiem karogiem dekorētajās Nacionālā teātra telpās. Nams bija pārpildīts līdz pēdējai vietai. Aktu ar uzrunu atklāja Tautas padomes priekšsēdētāja biedrs Gustavs Zemgals. Pēc uzrunas nolāsija protokolu par Tautas padomes nodibināšanos, un ministru prezidents Kārlis Ulmanis pēc tam valdības vārdā paziņoja Latvijas valsti par nodibinātu. Svinīgo paziņojumu klātesošie noklausījās kājās stāvot. Dziļā saviļņojumā nodziedātā tautas lūgšana „Dievs, svēti Latviju“ šai brīdī kļuva par mūsu valsts himnu.

Tai pašā vakarā Tautas padome un Pagaidu valdība ar īpašu vēstījumu paziņoja tautai par valsts nodibināšanos un aicināja atbalstīt Pagaidu valdību tās grūtajā darbā.

100. Cīņas ar lieliniekiem.

Pēc valsts proklamēšanas likās, ka tautas seno ilgu sapnis ir piepildījies. Tomēr vēl bija vajadzīgs laiks un daudz asins upuru, kamēr tas tiešām kļuva par īstenību.

Pagaidu valdības stāvoklis bija grūts, jo Latvija bija kuŗā nopostīta un tauta okupācijas laikā panīkusi trūkumā. Bija grūti atrast līdzekļus, ar ko noorganizēt valsts iestādes, tāpat armiju un tās apgādi, jo visu mantu, ko vācieši atkāpjoties nevarēja paņemt līdzi, viņi labāk atstāja komunistiem, nekā nodeva latviešu Pagaidu valdībai. Pirmajā laikā Pagaidu valdības ministriem bija jāsedz nepieciešamie izdevumi ar saviem personīgajiem līdzekļiem.

Vācu kuŗaspēkam atkāpjoties, lielinieki virzījās ātri uz priekšu, jo tautas vienā daļā, kas kuŗa laikā bija daudz cietusi, pret viņiem noskaņojums bija diezgan labvēlīgs. Šai grūtajā brīdī Pagaidu valdība bija spiesta noslēgt vienošanos ar vācu kuŗaspēka vadību, kas apsoliļās apgādāt pret vēlāku samaksu jaunformēto Latvijas armiju ar kuŗa materiāliem un apģērbiem. Par apvienotā latviešu un vācu kuŗaspēka virpavēlnieku vajadzēja nākt kādas citas valsts virsniekam, bet līdzi tam laikam tā pienākumus izpildītu kāds vācu virsnieks. Šo līgumu tomēr vācieši nepildīja un lika šķēršļus Latvijas armijas organizēšanai uz kuŗa soļa.

Latvijas pirmās kuŗaspēka vienībās bija:

Instruktoru rezerves rota (vēlākā Latvijas neatkarības rota), kas sastāvēja no mobilizētiem un brīvprātīgiem virsniekiem un instruktoriem, un to komandēja kapteinis Jānis Balodis.

Atsevišķā jeb Studentu rota un Cēsu rota, kas noorganizējās no brīvprātīgajiem Cēsīs. Arī tajā vairums bija virsnieki.

Visu šo latviešu vienību virspavēlnieks bija Oskars Kalpaks.

Pa to laiku, kamēr formējās latviešu karaspēka vienības, lielinieki bija nonākuši jau līdz Rīgai. 1919. gada 3. janvārī Rīga krita, kad to bija atstājis Oskars Kalpaks un līdz ar viņu apmēram 400 vīru — mūsu armijas pirmais kodols Kalpaka bataljons. Latviešu Pagaidu valdība bija pārcēlusies jau no Rīgas uz Jelgavu un pēc īsa laika no turienes tālāk uz Liepāju.

Pirmā nopietnākā kaujas saskare ar lieliniekiem Kalpaka bataljonam bija pie Lielauces muižas. Pēc kaujas lielinieki ar smagiem zaudējumiem atkāpās, bet landesvērs tai pašā laikā zaudēja kauju pie Vecauces, kāpēc vajadzēja atkāpties arī Kalpakam, un lielinieki drīz nonāca līdz pat Ventai. Viņu neieņemta palika tikai Liepājas pilsēta ar tās apkārtni — tas bija viss, kas Pagaidu valdībai bija palicis no Latvijas teritorijas.

Lielinieku valdīšana Latvijā. Lielinieku valdīšanas laiks Latvijā bija īss, bet šausmu pilns. Te atkārtojās viss tas pats, kas jau bija noticis pēc komunistu revolūcijas Krievijā. Zemi, fabrikas, bankas un citus īpašumus, kas agrāk bija piederējuši privātām personām, lielinieku valdība pārņēma valsts īpašumā. Turēdamās pie ieskata, ka visa šī manta ir iegūta izmantojot strādniekus un zemniekus, lielinieku valdība agrākos īpašniekus arestēja un nodeva revolucionārajām tiesām. Valdība neuzticējās tām vadītājām personām, kas līdz tam bija vadījušas iestādes un uzņēmumus, sauca tos par „buržuiem“, atlaida no darba un lika cietumos. Atbildīgās vietās un amatos nāca ļaudis no tautas, kam iestāžu vadīšanā nebija nekādu piedzīvojumu. Tāpēc jau drīz vien rūpniecībā, satiksmē un pārtikas piegādē iestājās sabrukums. Pārtika un plaša patēriņa preces nebija vairs dabūjamas, un to cenas sacēlās ļoti augstas. Sākās trūkums un bads.

Visās šajās neveiksmēs lielinieku valdība nemeklēja vainu pie sevis, bet saskatīja to „kaitētājos“ un revolūcijas pretiniekos, par kādiem uzskatīja inteligenci un agrākās turīgās aprindas. Tāpēc cietumi pildījās ļoti ātri, un revolucionārās tiesas bez izmeklēšanas, vienkārši uz aizdomu vai apsūdzību pamata piesprieda nāves sodus simtiem nevainīgu cilvēku. Bet arī šādā ceļā, valdot ar iebiedēšanu un terroru, lielinieku valdībai neizdevās novērst trūkumus valsts saimniecībā un tāpēc sāka atkrist arī tie, kas viņus sākumā kā mazo ļaužu aizstāvjus bija gaidījuši, cerēdami saņemt no viņiem visu, kas līdz tam bija trūcis. Uz laukiem kalpi un citi bezzemnieki, kas bija cerējuši dabūt zemi, jutās vīlušies, kad lielinieki muižas nedalīja, bet ierīkoja tur kopsaimniecības jeb „komūnas“, kur jau drīz vien valdīja tāda pat nekārtība, kā citās nozarēs. Tāpat no lieliniekiem novērst pilsētās strādnieki, kad viņi saka izjust trūkuma un bada grūtības. Visa tauta gaidīja atpestīšanu, un to atnesa latviešu nacionālā armija, atbrīvojot Latviju no lielinieku jūga.

101. Latviešu Pagaidu valdības turpmākās attiecības ar vāciešiem.

Vācijas valdībai, kas atļāva daļai savu karavīru palikt Latvijā, bija savi slepeni nolūki, ko tā no Sabiedrotajiem slēpa. Kaut gan Vācija bija karu zaudējusi, tā vēl joprojām loloja cerības, ejot kopā ar Krieviju, atgūt savu agrāko varu un stāvokli Eiropā. Tā gribēja apslāpēt Krievijā komunistu revolūciju, atjaunot cara valdību un kopā ar to sākt jaunu karu pret Angliju un Franciju.

Cīņai pret lieliniekiem vāciešiem Latvijā bija divas kašaspēka vienības — *landesvērs*, kas sastāvēja no Baltijas vāciešiem un dzelzsdīvīzija, kurā brīvprātīgi bija iestājušies tie agrākās vācu armijas kareivji, kas negribēja braukt atpakaļ uz Vāciju. Par šo spēku komandieri no Vācijas ieradās grāfs Golcs, kam pēc nolīguma bija pakļautas arī latviešu kašaspēka vienības.

Sabiedrotie necēla iebildumus pret šo vācu spēku palikšanu Latvijā, jo viņi baidījās, lai komūnisms neiespiestos vēl tālāk Eiropā, un tāpēc atbalstīja arī dažādās krievu „balto” armijas, kas agrākās cara armijas ģenerāļu vadībā ķaroja pret lieliniekiem dažādās Krievijas malās. Šo pašu iemeslu pēc viņi atļāva vācu dzelzsdīvīzijai ķaŗot pret lieliniekiem Latvijā.

Šai laikā sakarus ar Sabiedrotajiem nodibināja latviešu Pagaidu valdība. Pēc ierašanās Liepājā ministru prezidents Kārlis Ulmanis devās uz ārzemēm un panāca no Sabiedrotajiem solījumu, ka viņi ķarā pret lieliniekiem sniegs Pagaidu valdībai savu atbalstu. Otru līgumu K. Ulmanis noslēdza ar Igauniju, kas apsolīja kopā ar latviešiem turpināt ķaru pret lieliniekiem arī tad, kad Igaunijas teritorija būs no ienaidnieka atbrīvota.

Pagaidu valdība pēc tam izsludināja Liepājas apkārtņē mobilizāciju un sāka papildināt savu armiju, jo no angļiem bija saņemts jau lielāks sūtījums ieroču un ķara materiālu. Mobilizācija deva jau labus panākumus, kad pēķšpi nāca pārsteigums no vācu puses. Latvijas valsts un Latvijas armijas pastāvēšana nesaskanēja ar mērķiem, par ko cīnījās Latvijā dzelzsdīvīzija, tāpēc Golcs kā apvienoto spēku komandieris aizliedza mobilizāciju turpināt. Tomēr latviešiem šai laikā bija noorganizēts jau ap 3000 vīru. Šis darbs bija jādara lielā steigā, jo pēc ķašspēka kustībām aiz Ventas bija vērojams, ka lielinieki gatavojas uzbrukumam. Tad arī apvienotā latviešu un vācu ķašspēka valdība nolēma vairs negaidīt, bet sākt uzbrukumu pirmie. No Rudbārziem, kur stāvēja Kalpaka bataljons, latvieši 1919. gada 3. martā Kalpaka vadībā pārcēlās pāri Ventai. Uzbrukums virzījās sekmīgi uz priekšu un lielinieki atkāpās, bet jau trešajā dienā notika traģisks pārpratoms. Kāda dzelzsdīvīzijas vienība bija noturējusi latviešu ķareivjus par lieliniekiem, un sākās apšaudišanās, kurā Kalpaks krita. Jau pašā cīņū sākumā latviešiem tas bija sevišķi sāpīgs zaudējums. Pēc Kalpaka latviešu vienību vadību pārņēma Jānis Balodis.

Kurzemes atbrīvošanas karš deva necerēti labus panākumus, jo lieliniekiem tautā nebija atbalsta. Marta beigās bija atbrīvota jau visa Kurzeme līdz Lielupei. Varēja sākties Rīgas atbrīvošana, kad pēkšņi Golcs pārtrauca virzīšanos uz priekšu. Viņš mani, ka Pagaidu valdības iespaids atbrīvotajā Kurzemes daļā bija liels. Pēc Rīgas atbrīvošanas tas pieaugtu vēl vairāk, tāpēc viņš gribēja jau pirms tam Pagaidu valdību gāzt. Tas bija uzticēts tām vācu karaspēka daļām, kas atradās Liepājā. 16. aprīlī tās atbrūvoja Liepājā latviešu kareivjus un apcietināja dažus Pagaidu valdības ministrus, bet ministru prezidentam Kārlim Ulmanim ar pārējiem ministriem izdevās nokļūt angļu aizsardzībā. Vēlāk viņi pārgāja uz valdības kuģa „Saratovs”, kas stāvēja Liepājas ostā un palika angļu apsardzībā.

Kad Golcs redzēja, ka Sabiedrotie latviešu Pagaidu valdību aizstāv un tai paliek uzticīgas visas latviešu karaspēka vienības, viņš izmēģināja citu ceļu. Viņš noorganizēja jaunas Latvijas valdības nodibināšanos, kas būtu no viņa pilnīgi atkarīga. Šīs valdības ministru prezidenta pienākumus uzņēmās mācītājs un rakstnieks Andrejs Niedra. Šī valdība tomēr palika bez Sabiedroto atzīšanas un tautas atbalsta.

Dažas dienas pēc paziņojuma par Niedras valdības nodibināšanos Golcs atjaunoja kara darbību, sāka uzbrukumu Rīgai un ieņēma to 22. maijā. Pēc lielinieku atkāpšanās vācieši sāka izrēķināties ar Rīgas iedzīvotājiem un apšāva daudz nevainīgu latviešu, apvainojot tos par komunistiem. To pārtrauca Sabiedroto iejaukšanās un Baloža brigāde, kas ienāca Rīgā nākošā dienā.

Ists varonības piemērs Rīgas atbrīvošanas laikā bija kapteiņa Zolta cīņas jūrmalas kāpās pie Kauguru ciema. Kad vajadzēja sākties kaujai, izrādījās, ka iepriekšējā naktī vējš saputinājis smiltis ložmetējos. Arī šautenes nevarēja lietot, jo bija atsūtītas nepareizas patronas. Bet lielniekus nevarēja laist uz priekšu, jo būtu apdraudēta Baloža brigādes aizmugure. Tad visa Zolta grupa kā viens vīrs devās uz priekšu durkļu cīņā. Zolts bija viens no pirmajiem, kas krita, bet citi izsita lielniekus no savām agrākajām pozīcijām un atspieda tos atpakaļ.

Ar Rīgas atbrīvošanu apmēram vienā laikā sākās brīvības cīņas Vidzemē, ko ar igauņu atbalstu Jāņa Zemitāna vadībā izcīnīja Ziemeļlatvijas brigāde, kas bija saformēta no Vidzemē mobilizētiem Latvijas pilsoņiem. Vēlāk Vidzemes atbrīvošanā ņēma dalību arī Baloža brigāde.

102. Cēsu kaujas.

Pēc Rīgas atbrīvošanas radās līdzīgs stāvoklis kā Kurzemē pirms 16. aprīļa apvērsuma. Golcam, kurš tagad slēpa savus nolūkus zem Niedras valdības maskas, vispirms vajadzēja iznīcināt Ziemeļlatvijas brigādi, jo tā ar savu noteikto nostāju latviešu Pagaidu valdības pusē bija jauns šķērslis Golca plānos. Tāpēc Golcs pārtrauca lielinieku vajāšanu, izsludināja Ziemeļlatvijas brigādi par lieliniekiem un nosūtīja pret to dažas

landesvēra vienības. Izšķirēja kauja abu pretinieku starpā notika pie Cēsīm.

Cēsis stāvēja Cēsu pulks, ko komandēja Krišjānis Berķis un kas bija daļa no Ziemeļlatvijas brigādes. Kad Cēsis ieradās Golca atsūtītās landesvēra vienības, latviešu štābs piespieda tās aiziet atpakaļ, aizrādot, ka Cēsis lielinieku vairs nav. Landesvērs gan atkāpās, bet palika netālu no Cēsīm un sāka pievilkt jaunus spēkus. Bija skaidrs, ka kauja ir neizbēgama. Tad arī Cēsu pulks sāka papildināt savas vienības ar mobilizētiem un brīvprātīgiem, kuriem pievienojās arī no Cēsu un Valmieras vidusskolu jaunatnes saformētā skolnieku rota. Latviešu kareivji bija gan maz apmācīti, bet tēvzemes mīlestības apgaroti cīnītāji.

6. jūnija rītā landesvērs sāka uzbrukumu. Viņu pusē bija liels pārspēks, kāpēc latviešiem vajadzēja atkāpties uz Raunu, kur tiem atsteidzās palīgā igauņi. Tālākas sadursmes vairs nenotika, jo iejaucās Sabiedrotie un piespieda abas puses noslēgt uz 10 dienām pamieru. Tas strīdu neizšķīra, bet tikai deva izdevību abām pusēm pievilkt jaunus spēkus.

Latviešiem un igauņiem kopā bija ap 8000 vīru, 32 lielgabali un ap 250 ložmetēju.

Vāciešiem, turpretim, bija ap 9000 vīru, 66 lielgabali un ap 520 ložmetēju un patšautēju.

Uzbrukumu sāka atkal vācieši. Kaujas notika 21. un 22. jūnijā Cēsu tuvumā. Vāciešiem gan izdevās pārraut Cēsu pulka fronti, bet latvieši kopā ar igauņiem stāvokli atkal saglāba un galīgi sakāva vācu spēkus. Kad vācieši bija atkāpušies līdz Juglas upei, iejaucās atkal Sabiedrotie un piespieda abas puses 3. jūlijā noslēgt Strazdumuižā pamieru. Landesvēru ieskaitīja Latvijas armijā un pakļāva latviešu vadībai, bet dzelzsdīvīzijai un citiem agrākās Vācijas armijas kareivjiem bija Latvija visdrīzākā laikā jāatstāj. Landesvēru pēc tam aizsūtīja pret lieliniekiem Latgales frontē.

Cēsu kaujas izšķīra arī Niedras valdības likteni. Niedra kopā ar vāciešiem atstāja Rīgu. Vācu kara un pārējās iestādes atstāja Liepāju, bet Pagaidu valdība 8. jūlijā atgriezās no Liepājas Rīgā, kur tauta to sagaidīja ar gaviļiem un jūsmīgā apsveica.

Gatavojoties vēl priekšā stāvošām kaujām pret lieliniekiem Latgales frontē, Pagaidu valdība pārorganizēja savu armiju, saformējot no līdzšinējām kara spēka vienībām trīs divīzijas:

Kurzemes divīziju, ko komandēja Balodis,

Vidzemes divīziju Zemitāna vadībā un

Latgales divīziju, ko uzticēja vadīt Berķim.

Armijas vajadzībām Pagaidu valdība saņēma no Amerikas apgārbus un apavus un no Anglijas ieročus un municiju. Bet vislielāko atbalstu valsts tālākā organizēšanas darbā Pagaidu valdībai sniedza pati latviešu tauta.

103. Bermonta uzbrukums.

Pēc Strazdumuižas pamiera Golcs gan atkāpās Kurzemē, bet pamiera noteikumus nepildīja. Aizbildinādami ar satiksmes grūtībām, jo izmantot varēja tikai vienu dzelzceļa līniju, viņš sāka tālāku atkāpšanos novilcināt. Tā kā Pagaidu valdībai Kurzemē kara spēka bija maz, Golca kareivju izturēšanās kļuva izaicinoša. Viņi atņēma patvarīgi zemniekiem zirgus un pārtiku, izdarīja kratišanas un pat atbruņoja latviešu komendantūru kareivjus.

Kad Sabiedrotie sāka uzstādīt Golcam noteiktas prasības par viņa vienību galīgu izvākšanos no Kurzemes, viņš atrada jaunu maskēšanās veidu. Šai laikā kādas bijušās krievu armijas virsnieks Bermonts-Avalovs Vācijā bija sācis organizēt armiju no krievu emigrantiem un kara gūstekņiem, lai cīnītos par agrākās Krievijas atjaunošanu. Golcs stājās ar Bermontu sakaros. Kad Bermonta armija ar Sabiedroto piekrišanu 1919. gadā ieradās Kurzemē, lai no turienes dotos tālāk cauri Latvijai pret lieliniekiem Krievijā, tajā iestājās kā brīvprātīgie Golca dzelzdivīzijas kareivji, kam vajadzēja Kurzemi atstāt, bet Golcs kļuva par šīs armijas īsto komandieri. Bermontiešiem nāca klāt no Vācijas arvien jauni pastiprinājumi, tā kā 1919. gada rudenī tā bija jau ap 45.000 vīru liela labi apbruņota armija, kurā lielākā daļa bija vācieši. Bet pirms cīņas atjaunošanas pret lieliniekiem, Golcs vēl reiz izdarīja mēģinājumu gāzt latviešu Pagaidu valdību un iznīcināt tās spēkus. Pagaidu valdība varēja šai laikā stādīt Golcam pretim tikai ap 12.000 vīru, jo pārējie bija saistīti Latgales frontē.

Bermonta - Golca uzbrukums Rīgai sākās 8. oktobrī. Lielā pārspēka spiesti, latvieši atkāpās uz Daugavas labo krastu, un bermontieši ieņēma Pārdaugavu. Veselu mēnesi Daugava bija frontes līnija. Latviešos šīs cīņas radīja nepieredzētu patriotisku savilņojumu. Katrs, kas varēja stājās cīnītāju rindās un šo cīņu atbalstīja, cik vien spēja, visa latviešu sabiedrība. Vislielāko atbalstu sniedza Sabiedrotie, kas deva ieročus un kara materiālus. Sevišķi daudz pateicības latvieši ir parādā angļu militārās misijas priekšniekam ģenerālim Bertam, kurš izgādāja, ka tie angļu un franču kara kuģi, kas stāvēja jūrā pie Rīgas, apņēmās atbalstīt mūsu armiju izšķirējos uzbrukumos.

15. oktobrī Sabiedroto flotes artilērijas atbalstā latvieši pārcēlās pie Mīlgrāvja pāri Daugavai. Sabiedroto flotes piedalīšanās kaujā galīgi iznīcināja Golca paļāvību savam pasākumam un radīja pagriezieni par labu latviešiem. Latvieši ātri ieņēma Bolderāju. Šaj laikā par mūsu armijas virspavēlnieku Sīmansona vietā nāca Balodis. Otrs latviešu uzbrukums sākās 3. novembrī, un 11. novembra rītā Pārdaugava bija atbrīvota. Šo dienu latvieši svin kā varoņu Lāčplēšu piemiņas dienu. 21. novembrī, ieņēma Jelgavu. Atkāpjoties vācieši nodedzināja Jelgavas pili un ģimnaziju. Šai pašā laikā karstas cīņas notika arī pie Liepājas. Vācieši strauji atkāpās uz robežu, un 28. novembrī visa Kurzeme un Zemgale bija atbrīvota.

104. Latgales atbrīvošana.

Pēc Kurzemes atbrīvošanas bija jāsteidzas atbrīvot Latgali, jo Igaunija savas ciņas pret lieliniekiem jau bija izbeigusi un ievadījusi miera sarunas. Lieliniekiem tagad atbrīvojās spēki, ko vērst pret Latviju. Latviešu spēki gan bija labi norūdīti līdzšinējās kaujās un tiem netrūka sajūsmas, bet lielinieku pusē bija nesalīdzināmi liels pārspēks. Tāpēc Pagaidu valdība noslēdza savienību ar Poliju, kas pati savu robežu nodrošināšanas pēc bija ieinteresēta, lai lieliniekus padzītu no Latvijas. Poļi deva 20.000 vīru ģenerāļa Ridz-Smiglija vadībā un prasīja tikai, lai Pagaidu valdība viņus apgādātu ar uzturu.

1920. gada 3. janvārī latvieši kopā ar poļiem sāka uzbrukumu Daugavpils rajonā. Tai pašā dienā ieņēma Daugavpili un 21. janvārī Rēzekni. Uzbrukumi Latgales frontē viscaur bija sekmīgi, tā kā jau janvāra beigās Latgale bija atbrīvota un 1. februārī Pagaidu valdība noslēdza ar lieliniekiem pamieru. Sīkākas sadursmes visā frontē notika arī vēl pēc tam, jo lielinieki negribēja atstāt neitrālo joslu. Sais sadursmēs ar savu pārdrošību un varonību guva slavu virsleitnants Helmanis.

Miera sarunas ar Krieviju vilkās ilgi. Galīgo miera līgumu abas puses parakstīja tikai 1920. gada 11. augustā, kurā Krievija atzina Latviju par patstāvīgu un neatkarīgu valsti un atteicās no Latvijas zemes un mūžīgiem laikiem.

105. Latvijas valsts.

1918. gada 18. novembrī bija proklamēta Latvijas valsts, bet savu zemi latviešu tauta atguva tikai pēc divu gadu smagām ciņām. Zeme bija galīgi nopostīta. Kā citos kašos Latvijā jau daudzkārt bija piedzīvots, tā tagad latviešiem bija jāsāk sava dzīve no jauna. Lauki viscaur bija izvagoti tranšeju grāvjiem, sētas bija nopostītas un tukšas. Ļaudis, kas vācu okupācijas laika beigās bija cietuši vislielāko trūkumu un bažu, bija galīgi novārguši. Sāka atgriezties arī bēgļi no Krievijas, kas lielinieku radītajā sabrukumā bija dzīvojuši vēl daudz lielākā trūkumā. No Krievijas atgriezās gan lielākā daļa bēgļu, bet ne visi. Krievijā palika arī visa tautas manta; kā fabriku iekārtas, dzelzceļu inventārs un citas mantas, ko izveda no Latvijas kara sākumā. Vācieši okupācijas laikā nopostīja Latvijas mežus un izveda uz Vāciju visu, kas vēl vērtīgāks bija palicis. Šajā tukšumā Pagaidu valdībai bija jāsāk valsts uzbūves darbs.

Vispirms Pagaidu valdība izdarīja Satversmes sapulces vēlēšanas, kurai bija jāizstrādā likums par Latvijas valsts iekārtu jeb satversmi. Satversmes sapulces vēlēšanās varēja piedalīties visi Latvijas pilsoņi, kas bija sasnieguši 21 gadu vecumu. Satversmes sapulce stājās Tautas padomes vietā, bet par tās priekšsēdētāju palika Jānis Čakste. Uz pirmo sēdi Satversmes sapulce sanāca 1920. gada 1. maijā.

Satversmes sapulces darbs turpinājās divus gadus. Jaunā Latvijas satversme, ko pieņēma 1922. gadā, noteica, ka Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika. Augstākā vara Latvijā

piecier tautai, bet tā kā visa tauta nevar piedalīties likumu apspriešanā un pieņemšanā, tā uztic likumdošanas varu saviem izvēlētiem pārstāvjiem jeb deputātiem. Šo tautas pārstāvju sapulci sauc par Saeimu. Ja kādreiz pieņemams kāds sevišķi svarīgs likums, par ko Saeima pati negrib izšķirties, tad izdarāma tautas nobalsošana (plebiscīts). Tautas nobalsošanā pieņemts likums nav vairs grozāms.

Saeima ievēl uz 3 gadiem Valsts prezidentu. Par pirmo Latvijas valsts prezidentu Saeima ievēlēja Jāni Čaksti.

Par likumu izpildīšanu gādā un visu valsts dzīvi vada Ministru kabinets. Katrs ministrs vada savu valsts dzīves nozari jeb resoru. Ministru kabinetam par savu darbību jāatbild Saeimai. Ja Saeima izsaka Ministru kabinetam neuzticību, tam ir jāatkāpjas. Valsts prezidents tad uzdod citai personai sastādīt jaunu kabinetu, un tas sāk darbu, ja Saeimas vairākums tam nobalso uzticību. Ministru kabineta sēdes vada un visu ministru darbību saskaņo Ministru prezidents.

Pēc jaunās satversmes pieņemšanas, kad sastādīja pirmo Ministru kabinetu, Pagaidu valdība izbeidza savu darbību.

UNGĀRIJA	PORTUGALE	AUSTRIJA
93.000 klm. ²	92.000 klm. ²	84.000 klm. ²
LATVIJA	LIETUVA	IGAUNIJA
66.000 klm. ²	55.000 klm. ²	48.000 klm. ²
DĀNIJA	ŠVEICE	ALBĀNIJA
43.000 klm. ²	41.000 klm. ²	37.000 klm. ²
HOLANDE	BEĻĢIJA	
34.000 klm. ²	30.000 klm. ²	

Latvija nav mazākā Eiropas valsts.

Bez valsts satversmes likuma viens no svarīgākiem likumiem, ko pieņēma Satversmes sapulce, bija Agrārais jeb Zemes iekārtas likums. Līdz pat 15. g. s. beigām visa Latvijas zeme bija latviešu zemnieku īpašums. Tikai sākoties dzimtbūšanai un vairojoties muižnieku privilēģijām, noteicējs par to kļuva muižnieks. 1783. gadā ķeizariene Katrīna II piešķīra muižas ar visu zemnieku zemi muižnieku privātā īpašumā. Par savu zemi zemnieki nesaņēma nekādu atlīdzību, tieši pretēji tam, kad 19. g. s. sešdesmitajos gados sākās māju izpirkšana, zemniekiem par savu zemi bija jāsamaksā muižniekiem augsta izpirkšanas maksa. Lai izlīdzinātu šo vēsturisko netaisnību, to zemi, kas bija vēl palikusi

muižnieku privātā īpašumā, ar jauno zemes iekārtas likumu viņiem atņēma un ieskaitīja valsts zemes fondā. Agrākajiem muižu īpašniekiem ja viņi nebija cīnījušies pret Latvijas valsti, atstāja 50—100 hektārus. Valsts paturēja zemes fondā mežus, purvus un ezerus, bet visu lauksaimniecībai noderīgo zemi sadalīja jaunsaimniecībās (līdz 22 ha) un piešķīra tās bezzemiekiem un brīvības cīņu dalībniekiem. Kritušo brīvības cīnītāju vietā zemi saņēma viņu piederīgie. Lauku saimniecību skaits, kādu Latvijā līdz tam bija ap 150.000, agrārlikums palielināja par 70.000. Ar to bija radīts jaunās Latvijas valsts drošākais pamats, jo Latvija nav rūpniecības, bet lauksaimniecības zeme.

Svarīgs notikums bija Latvijas uzņemšana par pilntiesīgu locekli citu valstu saimē. 1921. gadā Vakarēiropas valstis atzina Latviju „de jure”, tas ir, atzina to par pilntiesīgu valsti un iecēla Latvijā savus sūtņus.

Visgrūtākais darbs, kas uzlika valdībai lielu atbildību, bet tautai smagus pienākumus, bija izpostītās valsts saimniecības atjaunošana. Valstij ienākumus deva nodokļi un muitas. Tiešos nodokļus maksā katrs valsts pilsonis un rūpniecības vai tirdzniecības uzņēmums no saviem ienākumiem un nekustamās mantas. Netiešos nodokļus valsts uzliek plaša patēriņa precēm, kā tabakai, sērkokoņiem utt. Šīs preces pārkot, katrs patērētājs samaksā nodokli par labu valstij. Muitas ir nodoklis, ko valsts uzliek no ārzemēm ievadamām vai no valsts uz ārzemēm izvedamām precēm.

Valstij ienākumus deva arī monopoli. Par monopolu sauc valsts tiesību ražot vai pārdot iekšzemē vai uz ārzemēm zināmas preces, kuŗu ražošana vai pārdošana valsts pilsoņiem bez sevišķas atļaujas ir aizliegta. Jau brīvības cīņu laikā tika ieviests linu monopols, vēlāk arī spirta un cukura monopols.

Bez tam ienākumus valstij deva dzelzceļi, pasts, telegrafs un dažādie valsts uzņēmumi un īpašumi.

Visi šie ienākumi aizgāja valsts saimnieciskās dzīves atjaunošanai un valsts iestāžu uzturēšanai.

Kaut gan kaŗa laikā bija izpostīta vai iznīcināta uz laukiem $\frac{1}{3}$ ēku, lauksaimniecības inventāra un lopu, lauksaimniecība atplauka ātri. Ar valsts aizdevumiem jaunsaimnieki uzcēla ēkas un iegādājās inventāru. Nežēlodami pūļu, viņi lauza celmus līdumos un iekopa saimniecības, tā kā drīz vien kopējā arārzemes platība pārsniedza jau pirmskaŗa stāvokli.

Rūpniecība Latvijā neatjaunojās vairs tādos apmēros kā pirms kaŗa, jo fabriku ēkas bija sagrautas un to iekārta atradās Krievijā. Rūpniecība atjaunojās tikai tādos apmēros, cik tas bija vajadzīgs paŗas Latvijas vajadzībām. 1920. gadā Latvijas rūpniecās strādāja ap 21.000 strādnieku, turpretim 1939. gadā jau ap 183.000.

Valsts saveda kārtībā dzelzceļus, iegādājās lokomotīves un vagonus, būvēja staciju ēkas un jaunas dzelzceļu līnijas. Salaboja arī šosejas un citus zemes ceļus.

Kad ar agrārreformu muižas bija sadalītas jaunsaimniecībās, Latvijā nebija vairs aristokratijas, kas varēja nestrādāt un dzīvot no savas dzimtas agrākās paaudzēs iegūtās mantas vai uzkrātiem līdzekļiem. Latvijā visa tauta pārtika no sava darba, un strādājošos aizsargāja īpaši likumi. Bija noteikta 8 stundu darba diena. Par mācekļiem amatā varēja pieņemt jauniešus tikai ar zināmu vecumu. Strādājošie bija nodrošināti slimības un nelaimes gadījumos. Pastāvēja slimo kases, kas saņēma līdzekļus no dalībnieka un darba devēju iemaksām un valsts piemaksām. Slimības gadījumā strādājošais saņēma ārsta palīdzību un zāles bez maksas vai par niecīgu piemaksu. Slimo kases uzturēja 143 slimnīcas, sanatorijas un citas speciālas dziedniecības iestādes. Pēc ilgākas slimības varēja izmantot atpūtas namus. Pa slimošanas laiku strādājošais saņēma lielāko daļu savas algas.

Pensiju likums nodrošināja vecuma dienas tiem, kas pēc zināmiem nokalpotiem gadiem gribēja aiziet atpūtā. Pilnu pensiju varēja saņemt jau sasniedzot 55 gadu vecumu, bet daļēju jau ar 15 nokalpotiem gadiem, ja darba spējas bija zaudētas darbā.

Latvijā bija ap 2.000.000 iedzīvotāju, bet zeme, ja to lietderīgi izmantoja, varēja uzturēt daudz lielāku iedzīvotāju skaitu. Lai sekmētu iedzīvotāju skaita pieaugumu, valsts maksāja par katru bērnu ģimenes piemaksas.

Kā jaunā un uzplaukstošā valstī Latvijā darba bija daudz. Tai laikā, kad krīzes gados, lielās rūpniecības valstīs cīnījās ar bezdarbu, Latvijā bija darba roku trūkums. Tāpēc ik gadus vajadzēja ievest ap 30.000 strādnieku no Lietuvas un Polijas.

Sevišķu vērību Latvijas valsts piegriezta tautas izglītībai. Tautskolā mācījās 7 gadus. Tā bija bez maksas, bet katram bērnam skolas vecumā (līdz 16 gadiem) obligāta. Valsts uzlika par pienākumu vecākiem sūtīt savus bērnus skolā, bet ja kāds to nedarīja, tam bija jāmaksā sods. Lai visiem bērniem skolas būtu ērti sasniedzamas, valsts atvēra daudz jaunu skolu, cēla jaunus un ērtus skolas namus un sagatavoja jaunus skolotājus. 1920. gadā Latvijā bija 864 tautskolas ar 69.866 skolēniem un 2096 skolotājiem, bet 1934. gadā Latvijā bija jau 1904 tautskolas ar 231.533 skolēniem un 9287 skolotājiem.

Katrs sekmīgs skolēns pēc tautskolas beigšanas varēja mācīties vidusskolās vai arodskolās, jo trūcīgos skolēnus valsts atbrīvoja no mācības maksas.

Jau 1919. gada 28. septembrī Rīgā sāka darboties Latvijas universitāte. Vēlāk nodibinājās Konservatorija un Mākslas akadēmija. Arī šajās mācības iestādēs mazuļi saņēma dažāda veida pabalstus un stipendijas.

Valsts uzturēja īpašas skolas mazākuma tautībām — vāciešiem, krieviem, poļiem utt., kur katrs bērns mācījās savas tautas valodā.

Pabalstus saņēma arī baznīcas.

Latvijas senatnes pētīšanai nodibināja Pieminekļu valdi, kas pārņēma valsts aizsardzībā senatnes pieminekļus, sāka senajos pilskalnās izrakumus un cēla gaismā bagāto senlatviešu kultūru.

Krišjāņa Barona darbu tautas gara mantu krāšanā turpināja īpaša iestāde, ko sauca par Folkloras (tas ir tautas gara mantu) krātuvi.

Rīgā nodibinājās Valsts vēsturiskais muzejs un līdzīgi muzeji lielākās provinces pilsētās. Tāpat arī Valsts mākslas muzejs un Kaŗa muzejs. Sāka darboties opera un teātri.

1920. gada 18. novembrī nodibinājās Kultūras fonds, kas atvēra bibliotekas, cēla tautas namus, izsniedza pabalstus zinātniekiem, rakstniekiem un mākslniekiem un godalgoja viņu izcilākos darbus.

Siksta neatlaidība un čakls darbs tā radīja uzplaukumu visās dzīves nozarēs. Kaŗa postu nolīdzināja jau pēc nedaudz gadiem, un tautā bija vērojams jau turības pieaugums. Tomēr valsts dzīvē drīz bija manāmi arī lieli trūkumi. Latviešu sabiedrība sašķēlās daudzās partijās, kas nesaudzīgi cita citu apkaŗoja. Partijas aizstāvēja katra savus piekritējus un aizmirsa, ka valsts un visas tautas labums liekams pirmā vietā. Tāpēc lietderīgais likumdošanas darbs Saeimā sāka apsīkt un izvērtās neauglīgos partiju strīdos. Pēdējā Saeimā 1934. gadā bija pārstāvētas 27 partijas, no kuŗām lielai daļai bija tikai viens deputāts, bet kuŗa balss dažreiz izšķīra ļoti svarīgus lēmumus. Lai dabūtu šīs vieninieku balsis savā pusē, partiju starpā notika kaulēšanās, tika solīti augsti amati un dažādi personīgi labumi. Šo vienības trūkumu tauta vēroja ar lielām baŗām. Tika pārrunāti daži reformu projekti par sīko partiju likvidēšanu un Valsts prezidenta un Ministru kabineta varas palielināšanu, bet vienošanos nevarēja panākt.

Tad 1934. gada 15. maijā notika apvērsums. Ministru prezidents Kārlis Ulmanis, kaŗa ministra ģenerāļa Baloŗa atbalstīts, pārņēma valsts varu savās rokās. Viņš atlaida Saeimu, pārtrauca politisko partiju darbību un sastādīja no dažādu sabiedrības grupu pārstāvjiem jaunu Ministru kabinetu, kas līdz jaunās satversmes izstrādāšanai uzņēmas arī Saeimas pienākumus.

Varas pārņemšana notika bez cīņām un upuŗiem. Notika tikai daži brīvības ierobeŗojumi: Kārlis Ulmanis kādu laiku turēja apcietinājumā nedaudzus kreiso partiju vadoņus, bet drīz viņus atbrīvoja. Ierobeŗoja arī preses brīvību, aizliedzot kritizēt valdības darbību. Tautas lielākā daļa uzņēma šīs pārmaiņas ar sajūsmu.

Jau isā laikā jaunajam Ministru kabinetam bija nenoliedzami sasniegumi. Strauji samazinājās bezdarbnieku skaits, ko savu intereŗu pēc kreisās partijas apzinīgi centās uzturēt lielu. Bezdarbs Latvijā bija nenormāla parādība, jo ik gadus vajadzēja ievest vairākus desmittūkstoŗus laukstrādnieku no Lietuvas un Polijas, kas ar darba apstākļiem Latvijā bija apmierināti.

Jau pēc daŗiem mēneŗiem valdība izdeva izglītības likumu, par kuŗu daudzās partijas nevarēja vienoties 15 gadus. Likuma pamatā bija likta prasība par jaunatnes fizisko, intelektuālo un tikumisko audzināšanu

personīgā un sabiedriskā krietnībā, darba un tēvzemes mīlestībā un tautu un šķiru saprašānās garā.

Sevišķu vērību valdība piegrieza lauksaimniecībai, jo Latvija ir lauksaimniecības zeme. Lai nodrošinātu lauksaimniekiem zināmus ienākumus, valdība ar piemaksām dažiem lauksaimniecības ražojumiem centās panākt šo nozaļu uzplaukumu. Panākumi bija drīz redzami. Ja agrāk daļu maizes labības vajadzēja ievest, jaunās valdības laikā tās pietika ne tikai pašu vajadzībām, bet to varēja izvest arī uz ārzemēm.

Pēdējā laikā Latvijā bija vērojams, ka lauku jaunā paaudze, pilsētas vieglākās dzīves vilināta, centās aiziet uz pilsētām, kur bieži tikai ar lielām grūtībām varēja atrast sev piemērotu nodarbošanos, kāpēc uz laukiem bija sajūtams arvien lielāks darba roku trūkums. Lai to novērstu, valdība sāka uzlabot laukstrādnieku dzīves apstākļus, ievēdot laukstrādnieku apdrošināšanu un ģimeņu piemaksas precētiem laukstrādniekiem. Sāka celt arī laukstrādnieku dzīvokļus, lai arī laukstrādnieku ģimenes varētu baudīt savrupas dzīvošanas ērtības un tās jauno paaudzi vairāk saistītu lauku darbam. Ar to pašu nolūku nodibināja Mazpulku organizāciju, kas attīstīja plašu darbību laukos un pilsētās, sāka tuvināt lauku un pilsētu jaunatni un to piesaistīt pozitīvam darbam.

Tikpat lielu vērību valdība piegrieza strādnieku dzīves apstākļu uzlabošanai pilsētās. Viņiem nodrošināja lielākas algas. Uzņēmumus stingri kontrolēja. Nosakot uzņēmējiem taisnīgu peļņu, valdība neļāva samazināt strādnieku algas. Tika daudz gādāts arī par higiēnisko apstākļu uzlabošanu un nelaimes gadījumu novēršanu fabrikās.

Darbs bija rosīgs celtniecībā. Uzcēla lielāko Latvijas spēkstaciju „Ķegums“, kas galīgi izbūvēta, apgādāta ar elektrisko enerģiju visu Latviju. Ieguvums tautai bija daudzās skaistās sabiedriskās celtnes, kā Tiesu un Finanču pils, tāpat jaunie modernie skolu nami. Sāka vairāk pētīt un plašāk izmantot pašu zemē apslēptās dabas bagātības un veicināja latviešu uzņēmumus visās saimniecības nozarēs.

Plašs atbalsts no valdības nāca visām kultūras nozarēm ar pabalstiem māksliniekiem un zinātniekiem, Izglītības izplatīšanos un labas grāmatas ieiešanu tautā sevišķi veicināja „Draudzīgais aicinājums“, ar kuŗu brīvprātīgu ziedojumu ceļā nodibinājās plašs tautas biblioteku tīkls un strauji pieauga vērtīgu grāmatu skaits jau pastāvošajās bibliotekās.

Agrāko politisko partiju vietā, kas valstī ienesa šķelšanos, valdība bija nodomājusi piesaistīt valsts darbā visus darba darītājus, kas apvienojās kamerās, kuŗu uzdevums bija rūpēties par savas nozares izkopšanu un savas nozares darbinieku stāvokļa uzlabošanu. Nodibinājās tirdzniecības un rūpniecības, lauksaimniecības, amatniecības, darba, rakstu un mākslas un profesiju kameras.

Ar to tika gatavots ceļš jaunajai Latvijas valsts satversmei, bet šis darbs kārtojās lēni, un to pārtrauca Latvijas okupācija otrā pasaules kara laikā.

S a t u r s .

	Lpp.		Lpp.
MŪSU DZIMTENE TĀLĀ PAGĀTNĒ		27. Zengāļi sacēļas Šabja vadībā	28
1. Zem sniega un ledus . . .	5	28. Zengāle Nameiša laikā . . .	28
2. Senmītne Rīņņukalnā . . .	6	29. Zengāļi dodas trimdā . . .	29
3. Mūsu senči — senie balti . .	6	VĀCU LAIKI	
4. Senlatvijas iedzīvotāji . . .	7	30. Livonijas valstis	30
5. Senlatviešu sēta	7	31. Cīņas Livonijas valstu starpā	32
6. Senlatviešu saime	9	32. Ordenis cīnās par vieno- tu valsti	33
7. Senlatviešu darbi	10	33. Livonijas landtāgs	33
8. Senlatviešu apģērbs un rotas	12	MUIŽNIEKI UN ZEMNIEKI LIVONIJAS VALSTĪS	
9. Senlatviešu reliģija, svētki un godi	12	34. Bīskapu vasaļi	34
10. Senlatviešu pilis, valstis un valdnieki	14	35. Vasaļi kļūst muižnieki . . .	34
11. Lībieši	16	36. Muižnieki ierobežo zem- nieku brīvību	35
12. Senlatviešu sakari ar vī- kingiem un krievim	16	RĪGA	
VĀCU SPIEŠANĀS UZ AUS- TRUMIEM		37. Rīgas pilsēta	36
13. Vācieši uzbrūk slaviem un baltu tautām	18	38. Rīgas iedzīvotāji	37
14. Pirmie vācu tirgotāji Dau- gavā	18	39. Rīgas tirdzniecība	37
15. Pirmie vācu misionāri . . .	19	40. Rīgas amatnieku un tir- gotāju apvienības	37
16. Pirmie vācu krustneši . . .	19	41. Rīgas pārvalde	38
CĪŅAS PAR DAUGAVAS ŪDENS CEĻU		REFORMĀCIJA LIVONIJĀ	
17. Uzbrukumi lībiešiem	21	42. Latvieši un katoļu baz- nīca	38
18. Cīņas ar letgaļiem un sē- ļiem pie Daugavas	22	43. Nemiers ar katoļu baznīcu Vakareiopā	39
19. Tālavas padošanās	23	44. Mārtiņš Luters	39
KURŠU BRĪVĪBAS CĪŅAS		45. Reformācija Livonijā	40
20. Kuršu uzbrukums Rīgai . . .	24	LIVONIJAS PIRMĀS SADURSMES AR MASKAVU	
21. Kuršu brīvības grāmatas . . .	24	46. Krievijas apvienošanās ap Maskavu	41
22. Kauja pie Saules	25	47. Pirmās cīņas ar krieviem . . .	41
23. Kauja pie Durbes	26	48. Kauja pie Smolinas ezera . .	41
ZEMGAĻU BRĪVĪBAS CĪŅAS		LIVONIJAS KARŠ	
24. Zengāle Viestarta laikā . . .	26	49. Livonija kara priekš- vakarā	42
25. Viestarts sadarbojas ar vāciešiem	27	50. Krievu uzvaras	42
26. Viestarts atkrīt no vācie- šiem	27	51. Livonijas bojā eja	43
		52. Cīņa par Livonijas man- tojumu	44

	Lpp.
POĻU LAIKI VIDZEMĒ	
53. Posts pēc Livonijas kara	45
54. Vidzeme Polijas varā	45
55. Zemnieku stāvoklis poļu laikos	46
56. Poļu un zviedru karš	46
ZVIEDRU LAIKI VIDZEMĒ	
57. Gustavs Ādolfs iekaro Vidzemi	47
58. Pārvaldes un tiesu iekārta Vidzemē	48
59. Valdības gādība par baznīcām un skolām	48
60. Muižu redukcija	48
61. Valdības gādība par zemniekiem	49
62. Lielais Ziemeļu karš	50
KURZEMES UN ZEMGALES HERCOGVALSTS	
63. Hercogs Gothards Ketlers	51
64. Zemnieku stāvoklis hercogvalstī	52
65. Hercogvalsts Ketlera dēlu laikā	52
66. Hercogs Jēkabs	53
67. Hercogvalsts ziedu laiki	53
68. Kurzemes un Zemgales hercogvalsts bojā eja	55
VIDZEME XVIII GADU SIMTĀ	
69. Lielā Ziemeļu kara sekas	55
70. Muižnieku tiesību paplašināšana	56
71. Zemnieku stāvoklis 18. g. s.	57
72. Baznīca un skola Vidzemē	59
73. Brāļu draudzes Vidzemē	60
PIRMIE ZEMNIEKU STĀVOKĻA UZLABOŠANAS MĒGINĀJUMI	
74. Apgaismotāji	61
75. Zemnieku nemieri	62
76. 1804. gada Vidzemes zemnieku likumi	63
77. Zemnieku stāvoklis Kurzemē 18. g. s.	64
ZEMNIEKU BRĪVLAIŠANA	
78. Zemnieku brīvlaišana Kurzemē un Vidzemē	65
79. Brīvlaišanas likumu saturs	66

	Lpp.
KLAUŠU LAIKI	
80. Brīvlaišanas sekas	67
81. Izceļošanas kustība Vidzemē 1841. g.	68
82. Nemieri Veselauskā un Jaunbebros	69
83. Pāriešana pareizticībā	70
84. 1849. gada zemnieku likumi Vidzemē	70
85. Sešdesmito gadu reformas Vidzemē	71
86. Brīvlaišanas sekas Kurzemē	72
87. Brīvlaišana Latgalē	73
TAUTAS ATMODAS LAIKMETS	
88. Tautu atbrīvošanas kustība Vakareīropā	74
89. Latviešu tautiskās kustības cēloņi	75
90. Latviešu tautas atmodas vadoni	80
91. Pirmie latviešu laikraksti	80
92. Rīgas latviešu biedrība	81
93. Latviešu pārkrievojanas mēģinājumi	82
JAUNI CENTIENI LATVIEŠU TAUTĀ	
94. Jaunā strāva	84
95. 1905. gada nemieri	85
96. Latviešu dzīve pēc 1905. g.	87
LATVIJAS VALSTS NODIBINĀŠANĀS UN IZVEIDOŠANĀS	
97. Latvieši pirmā pasaules kara laikā	88
98. Latviešu strēlnieku cīņas	90
99. Latvijas valsts nodibināšana	93
100. Cīņas ar lieliniekiem	95
101. Pagaidu valdības turpmākās attiecības ar vāciešiem	97
102. Cēsu kaujas	98
103. Bermonta uzbrukums	99
104. Latgales atbrīvošana	100
105. Latvijas valsts	101

1.10 45

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0304085835

2004-3
└ 796